

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KİRÂAT İMAMLARININ İTTİFAK ETTİKLERİ TECVİD
KAİDELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR**

**Hazırlayan
SümeYra ÇERKEZ ÇETİN**

MALATYA, 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KİRÂAT İMAMLARININ İTTİFAK ETTİKLERİ TECVİD KAİDELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümevra ÇERKEZ ÇETİN

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR**

MALATYA, 2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kırâat İmamlarının İttifak Ettikleri Tecvid Kaideleri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Sümevra ÇERKEZ ÇETİN

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'in nüzul süreciyle birlikte varlık gösteren kırâat ameliyesi; İlk devirlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gözetimi altın ve onun uygulamasıyla şekil kazanmıştır. Sonra ki devirlerde ise dil bilimciler ve kırâat âlimlerinin kendi alanlarıyla bağlantılı tecvid kaideleri ile ilgili görüşler ortaya koymuşlardır.

Konusu Kur'an-ı Kerim'in lafız ve mana bütünlüğü olan kırâat ilmi ve Kur'an nazımının nasıl okunması gerektiğine dair kuralların ifadesi olan tecvid ilmi Kur'an ilimleri arasında önemli yer teşkil etmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde kırâat ilmi ve kırâat imamları üzerinde bilgiler verilmiştir. Nitekim kırâat ilminin tanımı, konusu, gayesi ve faydası, tarihsel gelişimi ve kırâat imamları hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tecvid ilminin tanımı, konusu, gerekliliği, delilleri ve hükmü yanında, kırâat imamlarının ittifak ettikleri tecvid kaideleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda ittifak edilen tecvid kaidelerinin ittifak sebepleri ve ittifak edenler zikredilerek örnekler üzerinden konu ele alınmıştır.

Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak ihtilaflı meseleler üzerine çalışmalar yapılmış ve ittifak edilen tecvid kaideleri üzerine neredeyse hiçbir çalışmaya rastlanılmadığından bu çalışma kırâat ve tecvid alanında büyük önem arz etmekte olup ve bu alanda yapılacak çalışmalara öncülük yapacağı düşünülmektedir.

Çalışma sürecinin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanı sayın Dr. Öğretim Üyesi Lokman Bedir'e teşekkür ederim. Yine eğitim hayatım boyunca bana her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme; bu güne kadar bana katkıda bulunan tüm hocalarım ve okul arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Konusu Kur'an-ı Kerim'in lafız ve mana bütünlüğü olan kırâat ilmi ve Kur'an nazımının nasıl okunması gerektiğine dair kuralların ifadesi olan tecvid ve kırâat ilimleri Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahiptirler.

Bu çalışma “Kırâat İmamlarının İttifak Ettikleri Tecvid Kaideleri” üzerine yapılmıştır. Söz konusu tecvid kaideler; istiâze, medler, sakın nûn'un halleri, kalkale, lâm-ı tarif, imâle, işmam, ibdâl'dir. Çalışmanın kaynakları olarak klasik ve çağdaş kırâat ve tecvid kitaplarından ittifak edilen tecvid kaidelerini içeren literatür taraması sonucu elde edilmiştir.

Anahtar kelime: Tecvid, Kırâat, Kırâat İmamları, İttifak, Vacip.

ABSTRACT

The science of qiraat, the subject of which is the unity of the wording and meaning of the Qur'an, and the sciences of tajvid and recitation, which are the expressions of the rules on how the Qur'an verse should be read, have an important place among the Qur'anic sciences.

This study was carried out on the "Tajvid Principles with which Qiraat Imams Allied". The tajvid rules in question; istiâze, medler, the states of calm nûn, kalkale, lâm-ı recipe, imâle, ismam, ibdâl. As the sources of the study, it has been obtained as a result of the literature review that includes the tajvid rules, which are allied from the classical and contemporary recitation and tajvid books.

Keywords: Tajvid, Recitation, Recitation Imams, Alliance, Vacip.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanın Konusu	2
3. Araştırmanın Amacı	2
4. Araştırmanın Önemi.....	3
5. Araştırmanın Yöntemi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM KİRÂAT VE TECVİD İLMİ

1.1. Kırâat İlmi	5
1.1.1. Kırâat İlminin Tanımı.....	5
1.1.2. Kırâat İlminin Konusu.....	7
1.1.3. Kırâat İlminin Gayesi ve Faydaları	7
1.1.4. Kırâat İlminin Tarihsel Gelişimi.....	9
1.1.5. Kırâat İmamları.....	13
1.1.5.1. Nâfi' el-Medenî (ö. 169/785).....	13
1.1.5.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)	15
1.1.5.3. Ebû Amr el-Basrî (ö. 154/771)	16
1.1.5.4. İbn Âmir (ö. 118/763).....	17
1.1.5.5. Âsım el-Kûfî (ö. 127/745)	18
1.1.5.6. Hamza ez-Zeyyât (Ö. 156/773).....	19
1.1.5.7. Kisâî (ö. 189/805).....	19
1.1.5.8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)	20
1.1.5.9. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (ö. 205/821)	21
1.1.5.10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844)	22

1.2. Tecvid İlmi	22
1.2.1. Tecvid Kavramının Tarihsel Kullanımı	22
1.2.1.1. Cahiliye Dönemi	22
1.2.1.2. Kur'an'ı Kerim'de Tecvîd Kelimesi	23
1.2.1.3. Hadislerde Tecvid	25
1.2.2. Tecvid İlminin Tanımı	27
1.2.3. Tecvid İlminin Konusu.....	29
1.2.4. Tecvid İlminin Gerekliliği.....	30
1.2.5. Tecvid İlminin Dellilleri	31
1.2.6. Tecvid İlminin Hükümü	33

İKİNCİ BÖLÜM

KIRÂAT İMAMLARININ İTTİFAK ETTİKLERİ TECVİD KAİDELERİ

2.1. Arap Alfabetini Oluşturan Harfler	35
2.1.1. Harfin Tanımı	35
2.1.2. Harflerin Mahreçleri.....	35
2.1.3. Harflerin Sıfatları.....	37
2.2. Med	38
2.2.1. Medd-i Tabîl.....	40
2.2.2. Medd-i Munfasıl	40
2.2.3. Medd-i Muttasıl	41
2.2.4. Medd-i Ârız	42
2.2.5. Medd-i Lâzım.....	43
2.2.6. Medd-i Lîn.....	45
2.2.6.1. Lînü'l-Aslî.....	46
2.2.6.2. Lînü'l-Fer'î.....	46
2.3. Tenvîn ve Sakin Nûnûn Hükümleri.....	47
2.3.1. İhfâ	48
2.3.2. İzhâr	52
2.3.3. İdğam Mea'l-Ğunne	55
2.3.4. İdğam-ı Bilâğunne	57
2.3.5. İklâb	58
2.4. İdğam.....	60
2.4.1. İdğamın Çeşitleri	63

2.4.1.1. İdğam-ı Misleyñ	63
2.4.1.2. İdğam- Mütecâniseyn	64
2.4.1.3. İdğam-ı Mütekaribeyñ	65
2.4.1.4. İdğam-ı Şemsiyye	66
2.5. Lâñ- Ta’rif	67
2.5.1. İzhâr-ı Kameriyye	67
2.6. Kalkale	68
2.7. İmâle	70
2.8. İşmâm	72
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	74

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ö.	: Ölüm tarihi
S.a.s.	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
Şrh.	: Şerh eden
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme eden
Trs/Ts	: Tarihsiz
Thk.	: Tahkik eden
Yay.	: Yayınları
Yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Kur'an Kerim'in lafızları ile ilgili kırâat imamları arasında ittifak ettikleri tecvid kaideleri, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Kırâat imamlarının ittifakları doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s) gelen vahyin ve peygamberlik mucizesi olan Kur'an-ı Kerim ile olduğundan aksini düşünmek doğru olmayacaktır.

Kırâat imamları Kur'an'ın sıhhatinin daha iyi anlaşılması için uygulanan tecvid kaidelerinin uygulanış şekilleri üzerinde durmuşlardır. Müslümanlar kırâat imamlarının ittifak ettikleri bu tecvid kaideleri ile Kur'an kırâatını icra ederken en doğru telaffuzları ortaya çıkarmak büyük önem arz etmektedir.

Temelde bir hadis usulü terimi olarak karşımıza çıkan ittifak kavramı, kırâat ilminde de kırâat imamlarının üzerinde görüş birliği sağladığı kaideler anlamında temel bir kavram olarak kullanılmış, öğretim materyali olan tecvid kitaplarında “muttefegun aleyh” şeklinde ittifak edilen husus gerekçelendirilmiştir.

İhtilâf kavramı ise, lügatte ittifakın zıddı olarak tanımlanmaktadır. Firuzâbâdî'ye göre “herbirinin fiilde veya hâlde, diğerinden farklı bir yol tutmasıdır. İhtilâf, zıtlıktan daha kapsamlıdır. Çünkü bütün zıtlar aynı zamanda muhtelif iken bütün muhtelifler zıt değildir.”¹

Kırâat alimleri arasında, kırâat ilmini tanımlarken kahir ekseriyetten farklı olarak kaideler üzerine ihtilaflar yanında ittifak edilen hususların da alanın temel faaliyeti olarak görenler bulunmaktadır. Abdulfettah el-Kâdî kırâati, “Kur'an kelimelerinin okunuşu bilmek, üzerinde ihtilaf veya ittifak edilenlerin edâ yollarını ve her bir vecîhi nakleden kimseyi bilmek” olarak görürken, ed-Dimyâtî de “Kur'an kelimelerini hazf, isbat, tahrik, iskân, fasl, vasl, ibdâl gibi konular açısından semaen nakleden râvîlerin ittifak ve ihtilaflarını bildiren bir ilimdir” demektedir.² Buradan da anlaşılmaktadır ki,

¹ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî (817 h.), *Basâiru Zevî't-temyiz*, tahk.: Muhammed Ali Neccâr, Kâhire, c. 2, s. 562. Akt; Ahmad Haffar, *Kıraat Farklılıklarından Dolayı Ortaya Çıkan Fıkhi Görüşler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018., s.7.

² Abdulfettah b. Abdulğani el-Kâdî, *el-Budûru'z-zâhirati fi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtirati*, İstanbul: Daru'l-Gavsânî, 2018., s.23. ; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Abdulğani ed-Dimyâtî

kırâat ilminin usule dair en önemli konularından biri kırâat imamlarının ittifak ettikleri tecvid kaideleri üzerine çalışılması ve incelenmesi, bu bağlamda akademik bir çalışma ortaya konması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede araştırmanın temel problemi, “kırâat imamlarının ittifak ettikleri tecvid kaideleri nelerdir?” şeklinde ifade edilmiştir.

2. Araştırmanın Konusu

Kur'an-ı Kerim'in kırâati bizzat kendisi ile ilişkilidir ve bu alanda yapılacak araştırma o denli heyecan vericidir. Kur'an Hz. Peygamber'in ümmetine verilen en büyük rahmet vesilesi ve ümmete rehberlik ederek yol göstermektedir. Bu bağlamda İslamî ilimlerden tefsir, nahiv, belâgat ve birçok ilme etkisi söz konusudur.

Kur'an kırâatleri Kur'an-ı Kerim ile çok yakından ilişkili konulardandır ve onlara dair araştırma yapmak da heyecan vericidir. Nitekim o bize Allah'ın ümmet üzerindeki rahmetlerinden ve kullarına sağladığı kolaylıklardan birini göstermektedir. Kur'an kırâatlerinin birçok alanda etkisi olduğu aşîkârdır. Nitekim Kur'an tefsirine, fıkha, nahiv ve belâgate ve diğer birçok ilme etki etmektedir.

Kur'an kırâatleri; Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbe-i kirâm döneminde bugüne kadar Müslümanlar tarafından ihtimâm ve ilgiyle karşılanmış ve birçok âlim kendilerine indirilen kitaba hizmet etmek gayesiyle bu ilme kendini adanmıştır.

Kırâat imamlarının ittifak ettikleri tecvid kaideleri önemli bir konudur. Nitekim bu konunun ana unsurları olan kırâat imamları ve onların ravileri ile ilgili rivayetlerini esas alan eserler incelenmiştir. Bu bağlamda istiâze, meddler, tekvîn ve sakîn nûn, idğam, lâm-ı ta'rif, kalkale, İmâle, İşmâm ve İbdâl tecvid kaideleri tarifleri ve örnekleri ile değinilmeye çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Amacı

Kırâat ilminin içerisinde yer alan en önemli meselelerden birisi de kırâat imamlarının ittifak ettikleri tecvid kaideleridir. Bu araştırma öncelikli hedefi kırâat ilmi açısından ittifak edilen tecvid kaidelerinin hangi kurallar doğrultusunda okunacağı ile

el-Benna, *İthâfu fudalâi'l-beşeri fi'l-kıraati'l-erbeate Aşera*, thk. Enes Mehra, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İmiyye, s.6.

ilgili kırâat imamlarının, günümüze kadar ulaşan kaynaklarda yer verilen görüşlerini bir bütünlük doğrultusunda sistematik bir biçimde ortaya koymaktır. Bu bağlamda yukarıda istiâze, meddler, tekvîn ve sakîn nûn, idğam, lâ-m-ı ta'rif, kalkale, imâle, işmâm ve ibdâl kaidelerinin okunuşu hakkında kırâat imamların görüşlerini aktarmak ve bu konudaki ittifakları izah etmek gerekmektedir.

Kur'an kırâati üzerine Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi birçok bölgede otorite olarak kabul edilen kırâat imamlarının ittifakları izah etmek gerekmektedir.

Bu hususta müstakil bir çalışma yapılmamış olması yanında, ağırlıklı olarak ihtilaflar üzerinden işlenen tecvid konularının ittifaklar üzerinden ele alınarak ortak bir bakış açısını geliştirmeye, ilgili konu çerçevesinde kırâat alanına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Önemi

Bu konunun seçilmesi birçok sebebe dayanmaktadır, bunlar;

- a) Bu araştırma önemli bir noktaya, kırâat, tefsir, nahiv ve belâgat gibi birçok Kur'an ilmi arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.
- b) Bu konuyu incelemek Kur'an'ın kırâatlerinde ittifak edilen okuyuşlar ortaya çıkacaktır.
- c) Bu konu Kur'an kırâatlerinin önemini ve hikmetini göstermektedir.
- d) Bu çalışmada Kırâat ve Tecvid ilmi hakkında genel bilgi vermektedir.
- e) Okunuşlarında ittifak bulunan tecvid kaidelerinin genel tanımlarını ortaya koyarak örneklerle konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma betimsel analiz yöntemi benimsenmiştir. Öncelikle kırâat kitaplarından tecvid kaideleri ile ilgili bilgiler araştırılarak konuyla ilgili ittifak olan bütün veriler derlenmiştir. Bu veriler ilgili konulara göre tasnif edilerek araştırmanın başlıkları ve alt başlıkları belirlenmiştir. Bu başlıklara dair veriler analiz edilerek konu betimlenmiş ve örnekler verilmek suretiyle konu anılarını desteklenmiştir.

Araştırmada klasik eserlerin yanında modern tecvid kitapları ve kırâat ilminin ilk kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Konulara dair örnek olarak verilen ayetler ve kırâat vecihleri Arap harfleriyle gösterilmeye çalışılmış, sure ve ayet numaraları belirtilmiştir.

Âlimlerin tecvid kaidelerine dair görüşleri ve kırâatlerinde kullandıkları vecihler kırâat kitaplarındaki tertibe riayet edilerek açıklanmıştır. Bunun için öncelikle tecvid kaidelerinin tanımını yapılarak sonrasında ittifak eden kırâat imamlarının hükümlerine yer verildikten sonra örneklerle konu işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT VE TECVİD İLMİ

1.1. Kırâat İlmî

1.1.1. Kırâat İlminin Tanımı

Kırâat sözcüğü “أقرأ” kökünden semâi mastardır.³ “قرأ” kelimesi sözlükte “okumak, tilavet etmek, bir araya getirmek ve toplamak”⁴ anlamlarına gelmektedir. İsfahânî (ö. 502/1108) kırâat kelimesi için “*Kırâat, tertîl üzere harfleri yahut kelimeleri birbirini ardına bileştirmektir. Ancak bir topluluk birleştirilip toplandığında ona “O topluluğu kırâat ettim” ifadesi kullanılmaz. Tek bir harfi telaffuz etmeye “Kırâat etti” ifadesinin kullanılması da kelimenin birleştirme manasını içerdiğine işaret etmektedir.*”⁵

Kırâat kelimesi terim olarak “Herhangi bir kelime üzerinde medd, kasır, hareke, sükûn, nokta ve i’râb bakımından meydana gelen değişiklik”⁶ anlamına gelmektedir.

İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) kırâat ilmi için en geniş tanımı yapmıştır: “*Kur’an-ı Kerim kelimelerinin okunma şeklini ve bu kelimelerdeki ihtilaflı râvilerine nispet eden ilimdir.*”⁷ Dimyâtî ise: “*Kur’an-ı Kerim lafızlarındaki hafz, isbât, tahrik, teskin, fasl, vasl ve ibdâl gibi diğer okuma şekilleri hususunda işitmeye dayalı, râvilerin ittifak ve ihtilaflarını bildiren ilim dalıdır.*”⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Yine farklı bir tanıma göre: “*Kırâat imamlarından her birinin, belirli rivayet ve tarikleri kullanarak kendilerine has üslup ve kurallarla, diğer kırâat imamlarından*

³ Sema’i masterlar: Bu masterlar genellikle üçlü fiillerde gelmektedir. Bunların tek düze şeklinde gelmeleri için belli bir kaide ve kural yoktur. Lakin bu gibi masterların belli bazı vezinleri bulunur. Bu vezinler, ya işitilmeyle veya sözlükleri araştırma şekliyle bilinebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.:Mustafa Kırgız, “Arap Dilinde Masta ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1, (Elâzığ, 2010), 215-220.

⁴ Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâc’ul-Arus min Cevahiri’l-Kâmûs*, (Kuveyt, 1982), 1/363;

⁵ Eb’ul Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an*, (Beyrut: Daru’-Kalem, 1412/1992), 667.

⁶ Muhsin Demirci, *Kur’an Tarihi*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay., Ekim-2015), 217.

⁷ Ebû’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü’l Cezerî, *Müncidü’l-Mükriin ve Mürşidü’tâlibîn*, (Thk. Nasır Muhammedi Muhammed Cad), (Riyad: Darü’l-Meyman, 2012), 3.

⁸ Ahmed b. Muhammed el-Banna Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer fî’l-Kırâati’l-Erbeatel-Aşer*, (Thk. Enes Mahrâh), (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011), 6.

farklı şekilde Kur'an'ı okumalarına kırâat" denilmektedir.⁹ Bu farklılık harflerin teleffuzunda veya harekelerin telaffuzunda olabilir. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan isnâdlarla sabit olması gerekmektedir.¹⁰

Kırâatın tanımı ve genel karakterine göre özelliklerine bakıldığında:

- “1. Kırâatler sadece semâ yoluyla alınmaktadırlar.
2. Kırâatte temel ilke nakildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaşan bir isnadla nakledilmişlerdir.
3. Kırâat, Kur'an lafızlarının hem okunuşunda hem de kelimelerdeki ihtilaflarda söz konusudur.
4. Kırâatte görülen her ihtilaf, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den gelen bir nakil ve semâya dayandığından vahyi bir özellik taşımaktadır.
5. Kırâatlerdeki mevcut ihtilaf, söz konusu ilmin temel unsuru olmasının yanında, kâri her ayeti farklı şekilde okumuş değildir.
6. İmamların kırâatleri nakletmedeki gayeleri, Kur'an'ın Hz. Peygamber (s.a.s.)'den kendilerine sağlam bir şekilde ulaştığını tespit etmektir.
7. Kırâat-ı Seb'a olarak bilinen yedi kırâat, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den bize mütevatir bir yolla, üç kırâat de mütevatir derecesinde kabul gören meşhur bir yolla gelmiştir.
8. Kırâat imamları Kur'an okurken sadece kelimelerin edâ yönünü dikkate almışlar; onların tefsire bakan yönlerine ihtimam göstermemişlerdir. Bundan sebeptir ki; kırâat ilminin konusu içerisinde sadece mütevatir ve meşhur olan kırâatler dâhil edilmiştir.”¹¹

Kırâatlerle ilgili genel olarak şöyle bir tasnifte bulunulur: Mütevatir, âhad ve şaz kırâatler:

1. Mutevatir kırâatler: Yedi meşhur kırâat. İbnü'l-Cezerî “...insanların kabullenip üzerinde icma' ettikleri on imamın kırâatini” mütevâtir olarak

⁹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 217.

¹⁰ Reem T. M. Alnaffar, *Kıraat İlminde Hemze Konusu*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 10.

¹¹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, 217-218.

değerlendirirken,¹² Ebû Şâme, “...kendilerinden kırâat rivâyet edilen yedi kırâat imamının her biri, ayrı ayrı mütevâtir hükmündedir” demektedir.¹³

Âhad kırâatler: On kırâatı tamamlayan, üç kırâattir. Sahabenin kırâati, bu türdendir.

2. Şâz kırâatler: A'meş, Yayha b. Vesseb, İbn Cureyc ve diğer Zevat gibi, tâbiûn kırâatlerdir.¹⁴

1.1.2. Kırâat İlminin Konusu

Kırâat ilminin konusu Kur'an kelimelerinin telaffuzlarındaki farklılıklar ile bu kelimelerin edâ keyfiyeti konusunda, hafz, isbât, fasl, vasl, revm, ibdal, ihtilas, iskân, imâle, işmâm gibi mevzularda kırâat imamlarının ihtilaflarını içermektedir. Kırâat ilmi, Kur'an kelimelerinin okunuş, edâ ediliş şeklini, ihtilaf ve ittifak yönleriyle nakledilen her vechi, nakledene isnad ederek incelemektir. Ayrıca Kırâat çeşitleri, kırâatlerin sahih olup olmaması, kırâat ilminin tarihi ve ekolleri de kırâat ilminin kapsamına girmektedir.¹⁵

1.1.3. Kırâat İlminin Gayesi ve Faydaları

Kırâat ilminin gayesi, Kur'an kelimelerinin telaffuzlarını hatadan korumak, tahrif ve tağyirden korumak, kırâat imamlarının kırâatini bilmek ve birbirinden tefrik etmektir.¹⁶ Kırâat ilmi, sahih ve mütevâtir olanlarını tespit ederek zayıf ve mevzu olanlardan ayırmak, her birinin usul ve kaidelerini tespit ederek korumayı gaye edinmiştir.¹⁷

Kırâat ilmi, Kur'an'ın Cebrail (a.s.) tarafından Hz. Peygamber-e (s.a.s.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de sahabelere öğrettiği Kur'an kırâatinin bizlere kadar ulaşmasını

¹² İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye I, Beyrut 2002., s. 26.

¹³ Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail el-Makdisi. *el-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmin Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Aziz*, (nşr. Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1986., s.176-177

¹⁴ İmam Celaluddin es-Suyuti (ö. 911/1505), “el-İtkan fî Ulûmi'l-Kuran” *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, (Ter. Sakıp Yıldız, Hüseyin A. Çelik), (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 179.

¹⁵ Abdulhalim Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (Ankara: Fecr Yay., 2005), 15.

¹⁶ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay., 1995), 61.

¹⁷ Recep Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, (İstanbul: Enes basın Yayın ve Matbacılık, 2018), 31.

ve orijinalliğinin korunmasını gaye edinmiştir.¹⁸ Burada şuna dikkat çekmek gerekir ki diğer tüm diller ve metinler mânâ ve telaffuz kaymasına maruz kaldığı halde Kur'an ilk günkü orijinalliğini korumuş tek kitaptır. İşte bu durum kırâat ilmi sayesinde gerçekleşmiştir. Her kâri hocası vasıtasıyla kendini Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandıran bir senede sahiptir.¹⁹

Kırâat ilminin faydaları mevzusuna gelince ilk olarak şunu ifade etmek gerekir ki; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) müsaade ettiği kırâatler nedeniyle Kur'an, belagat ve i'cazın zirvelerine ulaşmış, ayetlerin tefsiri ve fikhî hükümlere zenginlik katarak farklı yorumlanmasını sağlamıştır.²⁰

Kırâat ilmi Kur'an ayetlerinden hüküm istinbatını sağlamaktadır. Bu hususun anlaşılması için örnek verilecek olursa “أَرْجُلُكُمْ”²¹ kelimesinin nasb şeklinde okunduğunda ayakları yıkamaya, cer şeklinde okunduğunda ise ayakları mesh etme şeklinde ayakların meshi ve yıkanmasının hükmünün delili olmuştur.²² Kırâat ilmi ayetlerde oluşabilecek yanlış anlamaların da önüne geçmiştir. Örneğin “فَاسْمِعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ”²³ ifadesindeki “سَمِعَى” (Koşmak) fiilini Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd ve Übey bin Ka'b'ın “فَاسْمِعُوا ذِكْرَ اللَّهِ” (Allah'ın zikrine yönelin) şeklinde okumaları ayetin yanlış anlaşılmasının önüne geçmiştir. Nitekim Cumhûr'un okumasına göre ayetin zahiri manasına “Cuma namazına koşarak gidilmesi gerekmektedir.” Lakin şâz okuyuşlara göre, böyle bir mana doğru değildir. Çünkü “فَاسْمِعُوا” (namaza yönelme ve teveccüh etme) manalarına gelmektedir.²⁴ Bakıldığında Hz. Peygamber'de (s.a.s.) namaza koşarak gelmeyi yasaklamıştır.²⁵

Kırâat ilminin faydalarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Kur'an kelimelerini Telaffuz konusunda hatalı okumalardan, tahrif ve tağyirden korumak.

¹⁸ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 15.

¹⁹ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 15.

²⁰ Ahmet Cansız, *Sahih Kıraat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kıraat İlmindeki Yeri*, (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2018), 8.

²¹ Maide, 5/6.

²² Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf*, 5.

²³ Cum'a, 68/9.

²⁴ Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf*, 5.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, (Thk. Muhibbuddîn el-Hatîb ve Ark.), (Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1979), Ezan 23; Cum'â 18.

2. Kırâat imamlarından her birinin kırâati öğrenilerek okuyuşları birbirinden ayırt edebilmek.
3. Fukahâya manada farklılık arz eden kırâat şekillerine göre birbirinden farklı istinbât ve istihrâc imkânlarını sağlaması.²⁶
4. Kırâatler muhkem bir lafzın mücmel yönünü açıklaması.²⁷

Sonuç olarak Kırâat ilmi ortadan kalkar ya da unutulur ise Kur'an'ın sahih kırâatlerinden bir kısmının kaybolması kaçınılmaz olacaktır. Bu da kırâatlere dayalı yorum ve tefsirlerin dayanaklarının ortadan kalkması demektir.

1.1.4. Kırâat İlminin Tarihsel Gelişimi

Kırâat ilminin ana konusu Kur'an olduğundan, Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e (s.a.s.) 40 yaşında iken Cebrail (a.s.) tarafından indirilmeye başladığı andan itibaren kırâatte ortaya çıkmıştır. Nitekim Kur'an'ın nüzulü ile birlikte tilavet ve talimi de başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ın anlaşılması ve tefekkür edilmesini gaye edinen bir üslupla tilavetini gerçekleştirmiştir. Tertîl, tecvîd, vakf ve ibtidâ gibi Kur'an tilavetini ilgilendiren tecvid kaideleri olmak üzere, anlamının gereğine uygun bir şekilde okuyuş tarzı ile Kur'an'ı kendisine öğretilen usule uygun bir şekilde tilavet etmiştir.²⁸

Kur'an'ın indiği Arap toplumunda farklı Arap lehçelerinin olması her kabilenin kendine has kelimeleri olmasından dolayı Arapça nazil olan Kur'an'ın Arap lehçelerine göre farkının gözetilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı Kur'an; okunması, hıfzedilmesi ve anlamasını kolaylaştırmak için birden çok harf üzere nazil olmuştur. İşte bu manada Kur'an'ın yedi harf üzere indiğini ifade eden hadisler mütevâtir derecedir.²⁹

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an'ın ilk hafızıdır. Kendisine Cebrail (as) tarafından vahiy geldiğinde dikkatlice dinler ve gelen vahyi hemen vahiy kâtiplerine yazdırır ve ashaba aktarırdı. Onlar da Hiz. Peygamber (s.a.s.)'den dinledikleri bu okuyuşları kendilerinden sonrakilere aktararak asırlardır devam eden silsile geleneğinin ilk adımlarını atmışlardı. Hiz. Peygamber (s.a.s.) ve ashab bu işi dikkatli ve özenli bir

²⁶ Canzıs, *Sahih Kıraat*, 8.

²⁷ Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf*, 5.

²⁸ Necati Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, (İstanbul: İşaret Yay., 1990), 21.

²⁹ Buhâri, *Unzile'l-Kur'an ala Seb'ati Ehruf*, 6.

şekilde yerine getiriyorlardı. Nitekim yavaş ve dikkatli bir şekilde okumak anlamına gelen “tertil” ifadesi ile benzer kelimelerin geçtiği ayetlerde³⁰ bu konuya değinilmiştir.³¹

Rivayete göre Hz. Muhammed’in (s.a.s.) risaleti sırasında her yılın Ramazan ayında o güne kadar nazil olan ayetleri Cibril (a.s.) ile okuduğu, vefat etmeden öncede ise iki kez karşılıklı okuduğu ifade edilmiştir.³²

Hz. Peygamber Ashabını Kur’an okuma ve ezberleme konusunda sürekli olarak teşvik ediyordu. Bu hususa dikkat çeken Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den (ö. 42/662-63) der ki: “Hz. Peygamber, Kur’an’ı muhafaza edip O’nu korumaya önem verilmesini istiyordu. Muhammed’in nefesini kudret elinde tutan Zât-ı Zülcelâle kasem olsun ki, Kur’an’ın (kişinin ezberinden) kaçması, develerin bağlarından kurtulup kaçmasından daha kolaydır.”³³

Sahabeler sema yoluyla Hz. Peygamber (s.a.s.)’den dinlemiş ve ezberlemiş olduğu ayetleri ârz yoluyla yine O’na okumuşlardı. Sahabeler bu uygulamayı ferdi olarak yaptıkları gibi toplu okuyuşlarla da gerçekleştirmişlerdir. İbn Mes’ud “*Vallahi Resulullah (s.a.s.)’in bizzat ağzından yetmiş kadar sureyi ezberlemiştir*”³⁴ rivayeti ve başka bir sahabenin “Resulullah, Büreyde b. Husayb’a bir gece Meryem Sûresinin başından bazı ayetleri öğretmişti”³⁵ ifadeleri Kur’an’ın ilk öğreneni ve öğreteni olan Hz. Peygamber (s.a.s.)’in bu husustaki gayretlerinin göstergesidir.³⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in vefatının ardından Hz. Ebubekir’in halifelik dönemi başlamış ve bu dönemdeki Yemâme savaşında çok sayıda sahabe şehit olmuştur.³⁷ Şehit olan sahabelerin büyük çoğunluğunun hafız olması, Kur’an’ın korunması hususunda endişelere neden olmuştu. Sahabenin önde gelenlerinden olan Hz. Ömer bu hususta, Kur’an’ın toplanılması düşüncesini halifeye bildirmişti. Hz. Ebubekir bu işin nasıl yapılacağı hususunda Hz. Peygamber’den gelen bir yol olmadığını söylemiş ancak bu fikrin isabetli olduğu kanaatine varmıştı. Halife ilk olarak Zeyd b. Sabit başkanlığında

³⁰ Furkân, 25/32; Müzzemil, 73/4; İsrâ, 17/106.

³¹ Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yay., 2014), 30.

³² Buhârî, Fedâilü’l-Kur’an, 7.

³³ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’an, 23.

³⁴ Muhammed b. Cerir Taberi, *el-Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an*, (Beyrut: Dar’ul-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 1/60.

³⁵ Abdylaa Orazsahedov, “İslam’ın İlk Sancaktarı Büreyde Bin Husayb El-Eslemi’nin Hayatı” *Bülent Ecevit üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 4, Sayı: 2, (2017), 214.

³⁶ Ünal, *Kur’an’ınAnlaşılmasında Kıraat*, 19.

³⁷ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’ân, 3.

bir komisyon kurmuş ve meselenin önemi ve aciliyetinden dolayı cem' işine hızlı bir şekilde başlanmasını istemişti.³⁸ Zeyd b. Sabit'in başkanlığındaki komisyon, ashabin iki şahitle birlikte getirdiği Kur'an nüshalarını, son arzayı dikkate alarak ayetleri bir araya getirerek kayıt altına almışlardır.³⁹

Kur'an'ın, Mushaf haline getirilmiş olmasına rağmen nüshanın tek bir tane olması sebebiyle sahabeler kendi ellerindeki nüshalardan talim ve öğretime devam etmişlerdi. Ancak bu dönemde İslamiyet'in Arap Yarımadası'nın dışındaki topluluklara ulaşması ile beraber birçok kurradan kırâat öğrenen talebeler savaş ve hac gibi sebeplerle bir araya geldikleri zaman, her talebe kendi hocasından rivayet ettiği kırâatin doğruluğu üzerinde ısrar etmiştir. Bu hususta diğer kırâatler inkâr edilecek düzeye kadar gelmişti.⁴⁰

Hiz. Ebubekir tarafından mushaf haline getirilen Kur'an tek bir nüsha olmasından dolayı bu nüshanın bir ya da yedi harf üzere yazılmış olması sahabeye bir bağlayıcılık meydana getirmemiştir. Kur'an'ın bu tek nüshası Hiz. Ebubekir'in vefatının ardından Hiz. Ömer'e ondan da Hiz. Hafsa'ya geçmiştir.⁴¹

Hiz. Ömer, halifeliği süresince Kur'an'ın öğretilmesini "Yedi Harf" ruhsatına göre sürdürmüştür. Bu dönemde İslam farklı bölgelere ve milletlere kadar ulaşması sonucunda Kur'an okuyuşlarında lehçe ve dil farklılıkları ortaya çıkmıştır.⁴²

Kur'an kırâatlerindeki ihtilaflar Müslümanlar içerisinde özellikle Arap olmayan Müslümanlardan başta Azerbaycan ve Ermenistan seferlerine katılan Huzeyfe kırâatler hususunda yaşanan tartışmalara şahit olduğunda bu durumu dönemin halifesi Hiz. Osman'a gelerek durumun ehemmiyetini bildirmiş ve bu durumun Hristiyan ve Yahudilerin kitaplarında yaşadıkları ihtilaflara dönüşmeden buna bir çare bulması gerektiğini ifade etmişti.⁴³

Mü'minlerin emiri, durumun ciddiyetine binaen hiç vakit kaybetmeden bu ihtilafları engellemek için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle Hiz. Hafsa'da bulunan Hiz. Ebubekir'in mushafını istemiştir. Daha sonra Kur'an'ın cem' edilmesinde görev alan

³⁸ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7.

³⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, 166.

⁴⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 60; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat*, 23.

⁴¹ Turan, *Kıraat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*, 8.

⁴² Nesrişah Saylan, *Kıraat açısından Begavi Tefsiri*, (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabiiim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015), 9.

⁴³ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 3.

Zeyd b. Sabit'in liderliğinde Said b. Âs, Abdullah b. Zübeyr ve Haris b. Hişam'ın oluşturduğu sahabelerin içerisinde en güvenilir ve faziletli kabul edilen bu dört kişiden bir heyet meydana getirilmiştir.⁴⁴

Bu konudaki bir rivayet şöyledir: “Hz. Osman, Hz. Hafsa'dan Mushaf'ı istetti. O da vermeyi kabul etmedi. Nihayet Hz. Hafsa, Hz. Osman'ın kendisine iade edileceğine kesin söz vermesi üzerine gönderdi. O, sayfaları istinsah ederek Mushaflar yazdırdı sonra sayfaları iade etti.”⁴⁵

Hz. Osman kurduğu heyet ile birlikte ilk Mushaf ve Kur'an'ın yazılı olduğu sayfaları bir araya getirilmesini emretmiştir. Bu hususta Mus'ab İbn Sa'd şunları söylemiştir: “... Osman ayağa kalktı ve şunları söyledi: ‘Ey İnsanlar! Peygamber'in vefatından henüz 13 yıl geçti. Siz daha şimdiden Kur'an hakkında çekişmeye başladınız ve Übey'in kırâati, Abdullah'ın kırâati diyorsunuz... Biri de Allah'ın Kitabından yanında bulunanları buraya getirmesini istiyorum’ dedi.”⁴⁶ Halifenin bu çağrısından sonra herkes elindeki nüshaları getirerek bu nüshaların Hz. Peygamber tarafından kendilerine yazdırıldığı hususunda tek tek ant verdirilerek büyük bir malzeme birikimi elde edilmiş oldu.

Bu çalışmalar neticesinde Kur'an'ın Mushaf sayısı arttırılmış ve bir mushaf Medine'de bırakılarak başta Mekke olmak üzere Basra, Şam, Kûfe ve Bahreyn'e gönderilmiştir. Ayrıca, hatalı okuyuşlara düşülmemesi için gönderilen Mushaflarla birlikte kârîler de göndermiştir. Zeyd b. Sabit Medine, Saîb el-Mahzûmî Mekke, Ebu Abdurrahman es-Sülemi Kufe, Muğire b. Şihab Şam, Âmir b. Kays Basra şehirlerine gönderilmiştir.⁴⁷

Bu beldelere gönderilen kârîler, Kur'an eğitimi ile ilgilenmişler, kırâatleri öğretmişler ve birçok kırâat imamları yetişmesine vesile olmuşlar ve yetişen bu kişiler kırâat imamı olarak şöhret kazanmışlardır.⁴⁸ Bu kırâat imamları da hocalarından

⁴⁴ Subhi es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, (Trc.: M. Said Şimşek), (İstanbul: Kitap Dünyası Yay. 2. Baskı, Kasım 2008), 80.

⁴⁵ Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as Sicistânî Ebû Davûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, (Kahire: 1936), 23-24.

⁴⁶ Ebû Davûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 23-24.

⁴⁷ Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1391/1972), 1/240.

⁴⁸ Tetik, *Kıraat İlmî*, 74.

öğrendikleri okuyuşlara göre bir vecih sahibi olmuşlardır.⁴⁹ En meşhurlarından Abullah b. Saib, Mekke Kırâat imamı İbn Kesir'in senedinde, Ebu Abdurrahman es-Sülemi Kufe Kırâat imamlarından Âsım'ın, Muğire b. Şihâb, Şam kırâat imamı İbn Âmir'in senedinde yer almıştır.⁵⁰

Hicri birinci asırda yapılmaya başlayan kırâat eğitimi ve faaliyetleri meyvesini vermiş özellikle hicri ikinci asır ile birlikte avam, havas olmak üzere tüm insanlar kırâat imamlarına yönelmiş ve onlardan kırâatleri öğrendiği bir dönem olmuştur. Bu kâriiler Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi şehirlere gelerek buradaki kırâat imamlarından icmâ edilen kırâatleri okumuşlardır. Daha öncesinde şifahi metotla nakledilen kırâatler zamanla kitaplarda tedvin edilmiştir. Bir rivayete göre Kırâatlerle ilgili vecihleri araştıran, sahih ve şâz kırâatleri inceleyen, kırâatlerin isnadlarını tespit etmeye çalışan ilk kişi Hârûn b. Mûsâ'dır. Kırâat ilmi ile ilgili Hârûn b. Mûsâ'dan önce Yahyâ b. Ya'mer, İbn Âmir, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî tarafından bazı eserlerde kaleme alındığı zikredilmektedir.⁵¹

1.1.5. Kırâat İmamları

1.1.5.1. Nâfi' el-Medenî (ö. 169/785)

Tam adı Nâfi' b. Abdîrrahmân b. Ebî Nu'aym el-Leysî'dir. Medineli olan kırâat imamının en meşhur olarak bilinen künyesi Ebû Ruveyym'dir. Yine Ebu'l-Hasen, Ebû Abdillâh ve Ebû Nu'aym şeklinde künyelerinin olduğu rivayet edilmektedir.⁵² Köken olarak İsbahân'dandır.⁵³

Nâfi' el-Medenî, döneminin önemli şahsiyetlerinden olup yedi meşhur kırâat imamlarındandır. Ayrıca Medine'de Reîsu'l-Kurra namıyla meşhur olmuştur. Nâfi' için İmam Malik "kırâat ilminde insanların imamıdır" demiştir. Said b. Mânsûr da "Mâlik'in

⁴⁹ Tetik, *Kıraat İlmi*, 53.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ahmed Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'il-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Â'sâr*, (tah. Tayyâr Altıkulaç), (İstanbul: İSAM Yay. 1995), 1/68.

⁵¹ Saylan, *Kıraat Açısından Begâvi Tefsiri*, 9-10; Abdulhayy el-Fadlî Abdilhâdî, *el-Kırâatu'l-Kur'âniyye: Tarih Ve Tarîf*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1985/1405), 22.

⁵² Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakât ve'l-Â'sâr*, 1/247.

⁵³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ala't-tabakât ve'l-Â'sâr*, 1/64.

Nâfi'in kırâati sünnettir" dediğini işittim" demiştir. Nâfi Kur'an kırâatini öğretmenin yanında, hadis rivayetinde de bulunmuştur.⁵⁴

Nâfi' kendi ifadesi ile kırâat ilminin kaynağını şu şekilde açıklamıştır: "Tabiîn'in birçoğu ile görüşüm ve en az iki Tâbiîn'in ittifak ettiği kırâati aldım. Münferid kalan Tabiîn'in okuyuşunu şâz olarak kabul ettim ve terk ettim."⁵⁵ Tabiinden yaklaşık 70 kişiden kırâat aldığı ve bunların arasında Ebû Hureyre'den kırâat almış Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'in, yine Kırâat imamlarından Ebû Ca'fer Tezîd b. Ka'ka, Şeybe b. Nassâh'ın olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁶ Nâfi' birçok kişiye de kırâat ilmini öğretmiştir. Bunların arasında Süleyman b. Müslim b. Cemâz ez-Zührî ve İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr bunlardan bazılarıdır.⁵⁷ Nâfi'in rumuzu "ل" harfidir.⁵⁸

Kırâat imamlarının birçok ravisi olmuş, ancak onlardan ikişer tanesinin rivayeti esas alınmıştır. İmam Nâfi'nin ravileri Kâlûn ve Verş olup kırâatleri halen devam etmektedir.

Nâfi'nin birinci râvîsi Kâlûn'un, asıl adı Ebû Mînâ İsâ b. Mînâ' b. Verdân ez-Zürekî el-Medenî'dir.⁵⁹ Kâlûn hocasından yaklaşık olarak yirmi yıl ders almış ve hocasına defalarca Kur'an'ı hatmetmiş, ayrıca Nâfi'in vefatından sonra Medine Şeyhu'l-Kurrâsı görevine gelmiştir.⁶⁰ Kâlûn'un kulakları ağır işittiğinden dolayı öğrencilerinin okuyuş hatalarını tespit etmek için dudak hareketlerini takip ettiği rivayet edilmiştir. Yine kulağını öğrencisinin ağzına olabildiğince yakınlaştırarak tespit ve tashih ettiğini ifade edilmiştir.⁶¹ Birçok insana kırâat okutan Kâlûn'un rumuzu "ب" harfidir.⁶²

Nâfi'nin ikinci râvîsi Verş'in, asıl adı Osmân b. Said b. Abdullah b. Amr'dır. Hocası Nâfi'den ders almak için Medine'ye gelmiştir. Hızlı hareket ettiğinden dolayı hocası ona güvercine benzeyen bir kuş olan "verşan" lakabı ile seslenmiş ve zamanla Verş şeklinde anılmaya başlanılmıştır. Verş hocasından aldığı kırâat eğitimi

⁵⁴ Alnaftar, *Kıraat İlminde Hemze Konusu*, 34.

⁵⁵ M. Sirâceddin Öztoprak, *Kur'an Kıraati*, (İstanbul: Beyân Yayınları, 2005), 65.

⁵⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, (tkh: Şuayb Arnavut), (Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle, 1413/1981), 7/35.

⁵⁷ Alnaftar, *Kıraat İlminde Hemze Konusu*, 35.

⁵⁸ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, (İstanbul: MÜİFV Yay., 2013), 106.

⁵⁹ Tayyar Altinkulaç, "Kâlûn" *DİA.*, (İstanbul: T.D.V. Yayınları, 2001), 24/268.

⁶⁰ Altinkulaç, "Kâlûn", 24/268; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 107.

⁶¹ Altinkulaç, "Kâlûn", 24/268.

⁶² Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 107.

tamamladıktan sonra Mısır'a dönmüş ve buradaki insanlara kırâat okutmuştur. Kur'an okuyuşu ve sesinin güzelliği kendisini dinleyenler üzerinde etkileyici olmuştur. Arap dili konusunda ve kırâat konusunda üstün bir ilmi birikime sahipti. Vers, h. 197 yılında Mısırdaki vefat etmiştir.⁶³ Rumuzu, “ج” harfidir.⁶⁴

1.1.5.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)

Tam adı Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî, Kâti Ebû Ma'bed'dir.⁶⁵ Amr b. Alkame el-Kenânî'nin azatlısı olup aslen Perslidir. Mekke'de aktardı,⁶⁶ Mekke halkı ona attâra “Dârî” derlerdi.⁶⁷

İbn Kesîr, belagat, fesâhat ve hitabet yönünden güçlüydü. Mekkelilerin kırâat imamıdır. Übeyy b. Kâ'b'a talebelik etmiş ve ondan rivayette bulunmuştur. İbn Kesîr'in rivayet ettiği hadis-i şerifler Kütüb-ü Sitte'de de tahriç edilmiştir.⁶⁸ İbn Kesîr Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Abbâs ve Hz. Ömer gibi isimlerden de Hz. Peygamberin kırâatini öğrenmiştir. İslam'ın en önemli merkezi olan Mekke'de birçok sahabe ile görüşmüş ve uzun bir süre tabiin'e imamlık yapmıştır. İbn Kesîr hicri 120 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Rumuzu “ج” harfidir.⁶⁹

İbn Kesîr'in kırâatini rivayet edenlerden en maşhurları:

Birincisi: Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh b. Kâsım b. Nâfî b. Ebî Bezze'dir. Hicri 170 yılında dünyaya gelmiştir. Ravi, “muhakkaik, zâbit, mutkin ve üstâz anlamlarına gelen Bezzî ünvanı ile tanınmaktadır. Çocuk yaşta kırâat öğrenmiş ve kendisinden birçok kişi kırâat rivayet etmiştir. Bezzî h. 250 yılında Mekke'de vefat etmiştir.⁷⁰ Mescid-i Haram'da yaklaşık 40 yıl müezzinlik yapan Bezzî İbn Kesîr ile hiç görüşmemesine rağmen onu en güzel şekilde temsil etmiştir.⁷¹

⁶³ Ebû Amr Osmân b. Saîd Dâni, *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Meşhûra*, (thk. Mehmet Kemal Atik), (Ankara: 1999), 53.

⁶⁴ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 107.

⁶⁵ Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1999,) 20/131.

⁶⁶ Altıkulaç, “İbn Kesîr” 20/131.

⁶⁷ Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, (thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf), (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 15/468

⁶⁸ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 50.

⁶⁹ Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, (Yr: Mektebetü İbn Teymîyye, h. 1351), 1/396-397

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/119-120.

⁷¹ Tayyar Altıkulaç, “Bezzî”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1992), 6/114-115.

İkincisi: Muhammed b. Abdurrahmân b. Hâlid b. Muhammed b. Sâid b. Cerce'dir. Künyesi Ebû Saîd el-Mahzûmî el-Mekkî'dir. Kunbul lakabı ile tanınmıştır. Kunbul h. 195 yılında dünyaya gelmiştir. Hicâz'da Şeyhu'l-Kurrâ olarak meşhur olmuştur.⁷² Kunbul, h. 291 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Bezzî gibi o da İbn Kesîr'i görmeden onun kırâatini en güzel şekilde rivayet etmiştir.⁷³ Rumuzu “ج” harfidir.⁷⁴

1.1.5.3. Ebû Amr el-Basrî (ö. 154/771)

Tam adı Ebû Amr b. Alâ el-Mâzinî el-Basrî'dir. Adından da anlaşıldığı üzere Basra bölgesinin kırâat imamlarından. Yedi kırâat imamından olan Ebû Amr el-Basrî Zebân, Uryân ve Yahyâ isimleri ile anılmaktadır. Ebû Amr, Arapça, Arap tarihi ve Arap şiiri üzerine geniş bilgi sahibidir.⁷⁵

Kırâat ilmi açısından Ebû Amr Mekke, Medine, Basra ve Kufe şehirlerine seyahat etmiştir. Bu ziyaretleri esnasında Mekke'de Mücâhid b. Cebr, Said b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh ve İmam İbn Kesîr; Medine'de Yezid b. Rûmân ve İmam Ebû Ca'fer; Kûfe'de İmam Âsım; Basra'da Hasan-ı Basrî gibi isimlerden kırâat okumuştur. Ebû Amr, h. 154 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁷⁶ Rumuzu “Ha” harfidir.⁷⁷ *Kitâbü'l-Kırâat*, *Kitâbü Mersûmi'l-Mushaf*, *el-Vakfû ve'l-İbtida*, *Kitâbü'l-İdga'il-Kebîr* eserlerini kaleme almıştır.⁷⁸

Ebû Amr'ın en meşhur ravileri:

Birincisi: Hafs b. Ömer b. Abdilazîz b. Sabhân, Ebû Amr ed-Dûrî'dir. Dûrî, kırâat konusunda çok yetkin bir kimsedir. Bundan dolayı döneminde Şeyhu'n-Nâs (İnsanların hocası) ünvanını almıştır. Adalet ve zabt sahibi idi. H. 246 yılında vefat etmiştir.⁷⁹ Ravi, Ebû Amr'ın yanı sıra bizzat Kisâî'den kırâat almıştır. Ebû Amr'ın kırâatini Yayhya b. el-Yezidî'den almıştır. Kırâatü'n-Nebî, Fedâilü'l-Kur'ân, Aczâcü'l-Kur'ân gibi eserleri

⁷² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/165-166.

⁷³ Tayyar Altıkulaç, “Kunbul”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 2002), 26/275.

⁷⁴ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 108.

⁷⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 58.

⁷⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Ala”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1994), 10/94-96.

⁷⁷ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 109.

⁷⁸ Altıkulaç, “Ebû Amr b. Ala”, 10/94-96.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/256-257.

bulunmaktadır. Dûrî 80'li yaşlara kadar yaşadığından birçok insana kırâat öğretmiştir. Rumuzu “ط” harfidir.⁸⁰

İkincisi: Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyad b. Abdullâh b. İsmâil, Ebû Şuayb es-Sûsî er-Rakî'dir. Mukrî, zâbıt, muharri ve sikaydı. H. 261 yılında vefat etmiştir.⁸¹ Kırâati Yayhya b. Mübarek el-Yezîdî, Abdullah b. Nümeyr ve Süfyân b. Uyeyne'den almıştır. Ebû Hâtim onu “sadûk” olarak adlandırmıştır.⁸² Rumuzu “ى” harfidir.⁸³

1.1.5.4. İbn Âmir (ö. 118/763)

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezid el-Yahsubî, Şam kırâat imamıdır. Tabiinden olan İbn Âmir Arap asıllıdır. Kırâatini Muğire b. Şihâb, o da Osmân b. Affân ve Ebû'd-Derdâ onlarda Hz. Peygamberden rivayet almıştır.⁸⁴ Künyesi Ebû İmrân'dır. Abdullâh b. Âmir büyük bir imam, âlim, sika ve rivayetlerini hıfz konusunda mutkin, bilge, idrak kabiliyeti güçlü, naklinde sâdık ve tabiinin en hayırlılarından. Dımeşk'te kadılık ve Ulu Câmî'nin imamlığını yapmıştır.⁸⁵

İbn Âmir'in “*İhtilâfû Mesâhifi's-Şam ve'l-Hicâz ve'l-İrâk*” ve “*Kitâb ve Mektûi'l-Kur'ân ve Mevsulih*” adında iki eseri olduğu rivayet edilmektedir. İbn Âmir h. 118'de Şam'da vefat etmiştir.⁸⁶ Rumuzu “ك” harfidir.⁸⁷

İbn Âmir'in en meşhur iki ravisi:

Birincisi: Ebû'l-Velid Hişâm b. Ammâr b. Nusayr'dır. Hicri 153 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Uzun yıllar Şam Emevî Cami'inde imamlık yapmış ve Şamlıların kırâat imamıdır. Birçok hadis rivayet etmiştir. “*Fedâişü'l-Kur'ân, el-Fevîd, el-Mebas ve Ehâdis*” eserleri ona ait olduğu rivayet edilmiştir. Hicri 245'de vefat etmiştir.⁸⁸ Rumuzu “ج” harfidir.⁸⁹

⁸⁰ Tayyar Altıkulaç, “Dûrî”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1994), 10/5-6; Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 109.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/332-333.

⁸² Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, 125.

⁸³ Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 109.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/380-381.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/425.

⁸⁶ Abdurrahman Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 222.

⁸⁷ Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 110.

⁸⁸ Tayyar Altıkulaç, “Hişâm b. Ammâr”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1998), 18/151.

⁸⁹ Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 110.

İkincisi: Abdullah b. Ahmed b. Beşir'dir. İbn Zekvân ismi ile bilinmektedir. Hicri 173 yılında dünyaya gelmiştir. Hişâm b. Ammâr ile beraber Emeviyye Cami'inde imamlık yapmıştır. Hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹⁰ “*Mâ Yecibü alâ Kârii'l-Kur'an İnde Hareketi Lisânih*” ve “*Aksâmü'l-Kur'ân*” adlı eserleri olduğu rivayet edilmiştir.⁹¹ İbn Zekvân hicri 242 yılında Şam'da vefat etmiştir. Rumuzu “م” harfidir.⁹²

1.1.5.5. Âsımel-Kûfî (ö. 127/745)

Tam adı Ebû Bekir Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esed'i el-Kûfî'dir. İmam Âsım hicri 40 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiştir. Muâviye devrinde Kûfe'de yaşamış ve h. 127'de vefat etmiştir. Tabiînden olan İmam Âsım Kûfe'de Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den sonra kırâatte kendisine başvurulurdu.⁹³ İmam Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hübeyş ve Ebû Amr Sa'd b. İlyâs eş-Şeybânî'den kırâatleri arz yolu ile almıştır.⁹⁴ Onlarda Abdullâh b. Mes'ûd'an almışlardır.⁹⁵

İmam Âsım'ın en meşhur ravileri:

Birincisi: Ebûbekir Şu'be b. Ayyâş'tır. Şube ibadete düşkünlüğü ve Kur'an kırâatini tekrar etmesiyle tanınmıştır. Ebû Bekir b. Ayyâş h. 193 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁹⁶ Rumuzu “ص” harfidir.⁹⁷

İkincisi: Ömer Hafs b. Süleyman'dır. İmam Âsım'ın kırâatında rivayetteki güvenilirliği ve hıfzının sağlamlığı hususunda ittifak edilmiştir.⁹⁸ Kur'an-ı Kerim kırâati konusunda hüccet sayılmıştır. Ayrıca Ebû Bekir Şu'be ile aralarında 520 yerde ittifakın bulunmadığı, ancak sadece bir yerde hocası Âsım ile ihtilafı bulunmaktadır.⁹⁹ Hafs h. 180 yılında vefat etmiştir. Rumuzu “ع” harfidir.¹⁰⁰

⁹⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 127.

⁹¹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Zekvân”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1999), 20/462.

⁹² Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 111.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/315

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Madazlı, “İmam Asım'ın Hayatı, Kıraatı ve Şahsiyeti” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, (1987), s. 241.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, 1/317.

⁹⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Bekir b. Ayyâş”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1994), 10/109-110.

⁹⁷ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 112.

⁹⁸ Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1997), 15/119.

⁹⁹ Rum, 34/54; ayette geçen مِنْ ضَعْفٍ “dât” harfini hafs fethalı (مِنْ ضَعْفٍ) ve dammeli olarak (مِنْ ضَعْفٍ) şeklinde iki vech ile okumuştur. Bu ayet Hafsîn hocası Âsım ile ihtilafı olduğu tek yerdir. Ebû Bekir Ahmed b. Mûşa İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-Kırâat*, (thk. Şevki Dayf), (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, h. 1119), 96.

¹⁰⁰ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, 112.

1.1.5.6. Hamza ez-Zeyyât (Ö. 156/773)

Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî, h. 80 yılında dünyaya gelmiştir. Hamza b. Habîb, Humrân b. A'yen ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan kırâat ilmi almıştır.¹⁰¹

Hamza b. Habîb, kırâat ve feraiz hususunda üstün bir bilgiye sahipti. O'nun kırâat isnadı şu şekildedir: A'meş, Yahya b. Vessâb, Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda', el-Esved b. Yezîd, İbn Mes'ûd, Hz. Peygamberdir. Başka bir isnad ise Yahya b. Vessâb, Übeyd b. Nüdâle el-Huzâî, Alkame b. Kays, Hz. Osman, Hz. Peygamber'dir.¹⁰²

Hamza b. Habîb'in en meşhur iki ravisi şunlardır:

Birincisi: Halef b. Hişâm el-Bezzâr, Aşere imamlarından. Rumuzu “ض” harfidir.¹⁰³ Sika, zâhid, âbid ve âlim birisiydi. Kırâat ilmini, arz yoluyla Suleym b. İsâ ve Abdurrahman b. Ebî Hammâd yoluyla Hamza'dan almıştır. Kisâî'den kısmen semâ' yoluyla farklı okuyuşlar almıştır.¹⁰⁴

İkincisi: Ebû İsâ Hallâd eş-Şeybânî Hallâd, es-Sayrafi, el-Kûfî lakapları ile anılmış, sahih bir mukrî olup Suleym'in meclisine devam etmiştir.¹⁰⁵ Hamza'dan kırâat okumamış olmasına rağmen onun kırâat talebesinden alması ve en iyi bir şekilde temsil etmiştir.¹⁰⁶ Râvi h. 220 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Rumuzu “ق” harfidir.¹⁰⁷

1.1.5.7. Kisâî (ö. 189/805)

Asıl adı Ali b. Hamza el-Kisâî'dir. İmam Ebu'l-Hasen el-Esedî, Esed kabilesinin azatlısı olduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir. Kisâî, el-Kûfî lakabına sahip bir mukrî'dir. Nahiv ve kırâat ilmi hususunda önde gelen isimlerdendir. Hicri 120 yılında dünyaya gelmiştir. Ce'fer Sâdık, A'meş gibi önde gelen birçok isimden semâ' ile rivayet almıştır. Kur'an kırâatini ve tecvidini öğrenmesi ise Hamza ez-Zeyyât ve İsâ b. Ömer el-Hemedânî'ye okuması ile olmuştur. Kisâî h. 187'de Rey'de vefat etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurrâ'il-Kibâr*, 1/265.

¹⁰² Kurt, Yaşar, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 103.

¹⁰³ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 113.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/272-274.

¹⁰⁵ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ'il-kibâr*, 124.

¹⁰⁶ Tayyar Altıkulaç, “Hallâd b. Hâlid”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1997), 15/381

¹⁰⁷ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 113.

¹⁰⁸ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ'il-kibâr*, 72-77.

Kisâî, kırâati Hamza'dan aldığından dolayı ricali ve isnadları büyük oranda Hamza'nın silsilesi ile aynıdır.¹⁰⁹ Hamza'dan sonra Kûfe'nin kırâat imamı olmuştur. Rumuzu “ر” harfidir.¹¹⁰

Kisâî'nin en meşhur iki ravisi şunlardır:

Birincisi: Ebû'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî, h. 240 yılında vefat etmiştir. Ebû'l-Hâris, Kisâî'nin kırâatini rivayet etmiş ve kırâat ilminde güvenilir bir kimsedir.¹¹¹ Rumuzu “س” harfidir.¹¹²

İkincisi: Hafs b. Ömer b. Abdulaziz ed-Dûrî'dir. Rumuzu “ت” harfidir.¹¹³

1.1.5.8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)

Tam adı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî'dir. Medine kırâat imamıdır. Tabiinden olan Ebû Ca'fer, kırâatini Abdullah b. Ayyâş b. Ebi Rebia, Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hureyre'den, bu üç kişi de Übey b. Kâ'b'dan yine Ebû Hureyre ve Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbî'ten, onlarda Hz. Peygamberden almıştır.¹¹⁴ Hicri 127 yılında vefat etmiştir.¹¹⁵ Rumuz (ج) 'dır.

Ebû Ca'fer'den rivayet eden en meşhur iki ravi şunlardır:

Birincisi: İbn Verdân'dır. Tam adı İsa b. İbn Verdân, Eb'ul-Hâris el-Medenî el-Hazzâ'dır. İmam ve Mâhir bir Mukrî'dir. Muhakkik ve zabtı kuvvetli bir ravidir. İlk olarak Ebû Ca'fer ve Şeybe'den sonra da Nâfi'den arz yoluyla kırâat almıştır ve Nâfi'in meclisine devam etmiştir. Yaklaşık h. 160 yılında vefat etmiştir.¹¹⁶

İkincisi: İbn Cemmâz: Tam adı Suleymân b. Muslim b. Cemmâz, Ebu'r-Rabî ez-Zuhrî el-Medenî'dir. Muhterem bir mukrî olup zaptı da güçlüdür. Ebû Ca'fer ve Şeybe'den sonra Nâfi'den arz yoluyla kırâat almıştır. Ayrıca Ebû Ca'fer'in ve Nâfi'in

¹⁰⁹ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 40.

¹¹⁰ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 114.

¹¹¹ Tayyar Altıkulaç, “Ebû'l-Hâris”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1994), 10/322.

¹¹² Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 114.

¹¹³ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, 114.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/333.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 33/200-202.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/616

kırâatını alan talebelere kırâat okutmuştur. İbn Cemmâz h. 170 yılından sonra vefat etmiştir.¹¹⁷

1.1.5.9. Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî (ö. 205/821)

Asıl adı Ebû Muhammed b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî'dir. Şeyh Ya'kûb olarak tanınmıştır.¹¹⁸ Ebû'l-Münzir Sellâm b. Süleyman, Şihâb b. Şerife, Ebû Yahyâ Mehdî b. Meymûn ve Ebûl-Eşheb Ca'fer b. Hayyân'dan; onlarda İmâm Âsım, İmâm Ebû Amr, Hasan Basrî, Abdullah b. Abbâs, Yahya b. ya'mer, Nasr b. Âsım ve Ebûl-Âliye'den almışlardır. Onlar da Ebû Mûsâ el Eş'arî ve Übey b. Kâ'b'dan, onlar da Hz. Peygamberden almışlardır. Basra Kırâat imamlığı yapan el-Hadramî hicri 205 yılında vefat etmiştir.¹¹⁹

Kârîler Ya'kub'a kırâat konusunda çokça başvurmuşlardır. Bundan dolayı ondan kırâat alan birçok kişi bulunmaktadır. Ya'kûb kırâatı konusunda meziyet sahibi ve kırâat ilmine çok önem veren, araştırmayı seven birisidir. Ayrıca nahiv ilmi hususunda bilgi sahibi ve fazilet sahibi birisidir. Hicri 205 yılında vefat etmiştir.¹²⁰ Ebû Amr'dan sonra Basra ekolünün ikinci büyük temsilcisi ve Basra Cami'nde yıllarca imamlık yapmıştır.¹²¹ Rumuzu “ي” harfleridir.¹²²

Ya'kub'un en önemli iki Ravisi şunlardır:

Birincisi, Ruveys olarak tanınan Muhammed b. Mütevekkil'dir. Ruveys kırâatini doğrudan Ya'kub'tan almıştır.¹²³ Rumuzu “س” harfleridir.¹²⁴

İkincisi: Ravh olarak bilinen Maruf Ebû'l-Hasan b. Abdilmü'min el-Basrî'dir. Basralı olan Ravh kırâatını İmâm Ya'kub'dan almış ve ondan rivayette bulunmuştur. Buhari, onun rivayetlerine yer vermiştir.¹²⁵ Rumuzu “حم” harfleridir.¹²⁶

¹¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/315.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/336.

¹¹⁹ Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 114.

¹²⁰ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8/320-322

¹²¹ Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, 114.

¹²² Ali Celaleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, (İstanbul: Kalkan Matbaa, 2011), 211.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/386.

¹²⁴ Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, 211.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, 2/285.

¹²⁶ Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, 211.

1.1.5.10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844)

Tam adı Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr'dır. H. 150 yılında dünyaya gelmiştir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Kırâat kitaplarında onuncu imam olarak yer verilmiş ve kırâatini Hamza b. Habîn'in kırâatini önde gelen talebesi Süleym b. Îsâ'dan, Âsım b. Behdele'nin kırâatini Ebû Yûsuf Yâkub b. Halîfe el-A'sâ'dan, Nâfi' Abdurrahman kırâatini İshak el-Müseyyebî'den öğrendi.¹²⁷

Kitab'ül- Kırâat, İhtilaf'ül-Mesahif, Ktiab'ül-Aded ve Müteşabihü'l-Kur'ân eserlerinden bazılarıdır. Rumuzu (خل) harfleridir.¹²⁸

Halef'in en meşhur iki ravisi şunlardır:

Birincisi: İshak b. İbrâhim el-verrâk el-Mervez'i el-Bağdâdî'dir. Halk arasında güvenilir bir kimse olarak bilinir. Rumuzu (سح) harfleridir.

İkincisi: Ebû'l-Hasen İdrîs b. Abdülkerim el-Haddâd el-Bağdâdî'dir. Kırâat ve hadis hususunda âlim ve güvenilir bir kimsedir.¹²⁹ Rumuzu "سه" dir.¹³⁰

1.2. Tecvid İlmi

1.2.1. Tecvid Kavramının Tarihsel Kullanımı

1.2.1.1. Cahiliye Dönemi

Cahiliye devri dilin unsurları, İslamî ilimlerin oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. İslamî ilimlerin özellikle tefsir gibi gramerle irtibatlı ilimler ya da bu disiplinlerin alt dallarında yer edinen hususlar cahiliye dönemine nispet edilen şiirle ilişkilendirilmekte, özellikle tefsir ilminde neredeyse en önemli dil materyali olarak cahiliye şiiri dikkat çekmektedir. 610 yılında Kur'an'ın nüzulü ile birlikte Arap edebiyatında dilbilim çalışmaları eş zamanlı bir şekilde başlamış, Kur'an'ın her türlü tağyir (başkalaştırma/değiştirme) girişimlerine karşı muhafaza edilme isteği; klasik

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 1/246-247.

¹²⁸ Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", *DİA*, (İstanbul: T.D.V.: Yay., 1997), 15/237-238

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, 2/140; Altıkulaç, Tayyar, "İdrîs b. Abdülkerim", *DİA*, (İstanbul: T.D.V., 2000), 21/484.

¹³⁰ Karakılıç, *Tecvîd İlmi Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, 211.

Arap dilinin lügat servetinin devşirilmesini, morfolojisinin ortaya konulması, buna ek olarak üslup araştırmalarının yapılmasını zaruri kılmıştır.¹³¹

İslam'ın teşekkülü ile birlikte Kur'an ve hadiste bazı kelimeler yaygın bir şekilde olmasa da kendisine yer bulmalarından dolayı bu sözcüklerin anlamlarının belirlenmesinde şiir ve aynı kategoride değerlendirilebilecek edebi ürünler birer izah mekanizması şeklinde işlev görmüşlerdir.¹³²

Cahiliye dönemi şiirleri içerisinde genel olarak bakıldığında, tecvîd kelimesi ile ilgili doğrudan bir kullanım görülmemektedir. Bazı şiirler incelendiğinde ((ج-و-د)) kökü ve bu kökten türeyen kelimelerin kullanılmıştır. Bu kökten türeyen kelimelerin manalarına bakıldığında “hızlı koşan, cins at”,¹³³ “Yağmurun bol yağması”,¹³⁴ “cömertlik, eli açıklık”,¹³⁵ “iyilikte bulunma, ihsanda bulunma”,¹³⁶ “bol bol bağışlama, ikrâm etme, cömertlik yapma”,¹³⁷ gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Cahiliye döneminde tecvîd kelimesi “bir işi iyileştirme, güzelleştirme” anlamındaki “جَوَّدَ” fiilinin mastarı şeklinde kullanılmıştır. Yine bu fiilin sülâsi kökü olan “جاد” “iyi olma, güzel olma” manalarında kullanılmıştır. Dolayısıyla Cahiliye döneminden bu anlama delalet eden birçok örnek ortaya konulabilir.¹³⁸

1.2.1.2. Kur'an'ı Kerim'de Tecvîd Kelimesi

Tecvîd, kelimesi Kur'an'da doğrudan kullanılmamıştır. Dolayısıyla kelimenin etimolojik köküne inerek lügat manasıyla ilgili kelimelerin belirlenmesi yerinde olacaktır.

¹³¹ İbrahim Tetik, *Tevcid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2016), 17

¹³² Nurettin Cevizci, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004), 7.

¹³³ ‘Ubeyd b. el-Ebrâs, *Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Ebrâs* (Şrh.: Eşref Ahmed Adre), (Beyrut:Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994), 101.

¹³⁴ Hasan es-Sendûbî, *Usâme Salâuddîn Meymene, Şerhu Dîvânî İmrui'l-Kays*, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1410/1990), 187; A'sa'l-Kebîr (Meymûn b. Kays), *Divânu A'sa'l-Kebîr*(Tah. M. Muhammed Hüseyin), (Yy. ty.), 35.

¹³⁵ Tarafa b. el-Abd, *Divânu Tarafa b. el-Abd*, (Thk: Duriyye el-Hatîb, Lutfi es-Sakkâl), (Beyrut: el-Müessesetü'l-Arabiyye, 2000), 141-142.

¹³⁶ Zuheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ* (Şrh.: Alî Hasan Fâ'ûr), (Beyrut:Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, 1408/1988), 117.

¹³⁷ A'sa'l-Kebîr, *Divân*, 91.

¹³⁸ Tetik, *Tevcid İlmi: Tarihsel Evveliyatı*, 21.

Kur'an'da, tecvîd kelimesi ((ج-و-د)) sülasi köküyle iki ayette kullanımı mevcuttur. Birincisi وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ¹³⁹ ayetindeki “الْجُودِي” kelimesidir. Müfessirler bu kelimenin anlamı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda İbn-i Abbas'ın ifadesine göre bu kelime Arap yarımadası ve Musul arasında ya da bu iki bölgenin dışında olan bir dağın ismidir.¹⁴⁰ Bunun dışında bu dağa hangi özelliğinden dolayı bu ismin verildiği hususuna dikkat çekilmektedir. Nitekim bazılarına göre Hz. Nuh'un gemisinin demir attığı dağın adının “Cûdî” dışında bir isminin olduğunu kabul edenlere göre, الْجُودِي kelimesi sanki bu dağın özel ismi değil sıfat konumundadır.¹⁴¹ İsfehani bu kelimenin aslında ister mal ister ilim olsun ele geçirilen tüm şeyleri harcama manasındaki جود kelimesine nispet edildiğini ifade ederek, kelimenin sülasi kökle kurulan ilişki, kelimeye anlam vermede bizleri yönlendirmektedir. Mücahid'e göre Arap Yarımadasında Tufan Günü'nde dağlar suların üstünde kalmak üzere uzanıp yükselmişler, o ise Allah'a olan tevazuundan dolayı batmamış, Nuh'un gemisi de onun üzerinde durup, demir atmıştır.¹⁴²

Müfessirlerin bu husustaki açıklamalarının ortak noktası, bu isimlendirme ya da sıfatın dağa iyilik ve cömertliğinden kaynaklanan bir özelliğinden dolayı verilmesidir. Kelime ister özel isim isterse sıfat olsun; anlamının, ihsanın kemali anlamı üzerine kurulu ((ج-و-د)) sülâsi köküyle ilişkilendirilmesi önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Kur'an'da tecvîd kelimesi ile ilgili diğer bir kullanımı ise إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ¹⁴³ ayetindeki الصَّافِنَاتُ kelimesidir. Kelimenin çoğulu الْجَوَادُ kelimesidir.¹⁴⁴ Mücâhid, bu ayette cins koşu atlarının yani bir ayağını toynağının ucuna dikip uçayağı üzerinde duran atların kastedildiği görüşündedir.¹⁴⁵ الصَّافِنَاتُ kelimesi, süratli koşan manasında olup atları tavsif edici bir konumdadır. Ayette atları vasıflandırma sadedinde hem الصَّافِنَاتُ hem de الصَّافِنَاتُ kelimesinin kullanılması manidardır. Böylece hem koşarken hem de

¹³⁹ Hûd, 11/44.

¹⁴⁰ Ebu'l-Kâsim el-Hüseyn b. Muhammed b. MufaddalRâğib el-İsfehânî, *el-Mufredâtü fî Ğaribi'l-Kur'ân* (Tah.: Safvân Adnan ed-Davudî), (Dimeşk: Dâru'l-Kâlem, 1412), 210; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 3/138.

¹⁴¹ Taberi, *Cami'ul-Beyân*, 15/334-337.

¹⁴² Tetik, *Tevcid İlmi: Tarihsel Evveliyatı*, 22.

¹⁴³ Sâ'd, 38/31.

¹⁴⁴ İsfehânî, *el-Mufredât*, 487.

¹⁴⁵ İmadü'd-Din Ebû'l-Feda İsmail b. Kesîr İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1969), 7/64; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 3/571.

dururken övülen iki vasfın bir arada bulunması hedeflenmiştir. Nitekim at, hareket etmediğinde sükûnetle yerinde durmakta, koşması gerektiğinde ise süratli ve çevik bir şekilde davranmaktadır.¹⁴⁶

Müfessirler bu kelimenin manasını belirlemeye yönelik değişik vasıflandırmalar ileri sürmüşlerse de ittifak ettikleri nokta, ayette ifade edilen atların kemâl ve iyi olma vasıflarıyla diğer atlardan farklı bir konuma sahip olduklarıdır. Bu sığata sahip olan atlara asil denmesi de koşma sırasında tüm güçlerini kullanmalarındandır. Nitekim bu atlar düşmana karşı sonuca ermek maksadıyla, bünyesindeki azim ve kararlılıktan hiçbir şekilde cimrilik etmeyerek tüm kuvvetini ortaya döker. Yaptığı işte kemale ermek için ilahi sistemin kendisine biçtiği görevi yerine getirir. Hassasiyet içerisinde sahip olduğu tüm potansiyeli yansıtarak iyi olma, işini en güzel şekilde yapma vasfını fazlasıyla hak eder.

Sonuç olarak “tecvid” kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de bizzat tecvid anlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

1.2.1.3. Hadislerde Tecvid

Tecvid kelimesinin anlam içeriğini (ج-و-د) kökünden belirleme hususunda ilk dönem kaynaklarında birçok kelime bizlere yol göstermektedir. Bu kaynaklardan birisi de hadis-i şeriflerdir. Hadislerde gibi tecvid kelimesi tilavetin vasfını betimleyici bir tarzda doğrudan yer almamasına rağmen, (ج-و-د) sülasi kökünden türetilmiş yapıların çeşitli mana anlam içeriklerine sahiptir.

(ج-و-د) sülasi kökünden ilk olarak جاد mazi fiil kalıbının hadisler içerisindeki mana boyutuna bakıldığında sözcüğün “kendini feda etmek; ölmek, ruhunu teslim etmek” gibi içeriklere sahip olduğu görülmektedir. Hadisler incelendiğinde bu fiil genellikle جاد şeklinde geçmektedir. Enes’ten (r.a.) rivayetle “Allah Rasûlü önce en cömerdin kim olduğunu haber vereyim mi?” şeklinde sahâbeye bir sual sormuş ve sonrasında cömertlerin en cömerdinin Allah olduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: “Âdemoğullarının en cömerdi de benim. Benden sonra Âdemoğullarının en cömerdi ise bir ilmi öğrenip onu yayan kişidir. Bu kişi başlı başına bir ümmet olarak diriltilir. Bir

¹⁴⁶ Tetik, *Tevcid İlmi: Tarihsel Evveliyatı*, 23.

diğer kişi ise Allah yolunda öldürülmeye kadar kendini feda edendir.”¹⁴⁷ Bu rivayette kişinin kendini gelişigüzel ölüme atması değil de Allah için feda etmesine karşılık olarak جاد ب ن فسه tabiri kullanılmıştır.

جاد mazi fiilinin hadis metinlerinde farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Hz. Ali’den rivayet edilen bir hadiste: “*Namaz her muttakinin Allah’a yaklaşma vesilesidir. Hac tüm güçsüzlüklerin cihadıdır. Kadının cihadı ise eşiyle iyi geçinmesidir. Amelsiz niyazda bulunan teli olmayan ok atıcısı gibidir. Kim yaptıklarının karşılığını alacağından emin olursa bağışını, hibesini bol bol, cömertçe verir.*”¹⁴⁸ Hadiste geçen جاد fiili “bol bol vermek, bağışlamak, iane vermek” anlamlarına gelmektedir.

Yine جاد ب ن فسه (ج-و-د) kökünde müzârî kalıbında yine mazisine benzer bir şekilde ibaresi ile birlikte kılınarak, ölümü yaşayan ve son nefesini vermekte olan kişi için de kullanıldığı görülmektedir.¹⁴⁹

Bunların yanında جاد ب ن فسه (ج-و-د) emir fiil formunda Muaviye’nin bir rivayetinde geçmektedir. Muâviye, Hz. Peygamber’in kendilerine Kur’ân’ı nasıl yazdırdı ise o şeklide muhafaza ettiklerini şu rivayet ile aktarılmaktadır: “*Hokkayı koy, kalemi çevir, “Bâ”yı nasbet, “Sîn”i ayır, “Mîm”i kör etme, “Allah” lafzını güzel yap, “er-Rahman”ı çek, “er-Rahim”i iyi yap, kalemi sol kulağının üzerine koy çünkü o sana daha iyi hatırlatıcıdır.*”¹⁵⁰ Hadiste geçen الرَّحِيم جَوْد ifadesi, tecvîd mastarının emir fiil formunun sözlük anlamına yakın bir şekilde “bir işi iyi ve güzel yapma” anlamında kullanılmıştır.

جاد ب ن فسه (ج-و-د) kökünden ism-i tafdîl kalıbı şeklinde kullanılmıştır. Nitekim İbn-i Abbas’ın rivayetinde kendi tasvirine göre hayır işleme konusunda insanların cömerdi Rasûlullahtır. O’nun en cömert olduğu zaman da Ramazan ayında Cebrail ile karşılaştığındadır. Ramazan’ın her gecesinde Cebrail O’na gelir ve Kur’an’ı birlikte mütalaa ederlerdi.¹⁵¹ Hadiste geçen اجدو kelimesi İbn Muâz el-Ensârî’den nakledilen

¹⁴⁷ Ahmen b. Ali b. El-Müsennâ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, (Tahk: Hüseyin Selim Esed), (Dimeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Turâs, 1984), 5/176.

¹⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Ebû İshâk İbrahim b. Ya’kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Bahru’l-Fevâid*, (Tahk: Muhammed Hasan İsmâil, Ahmed Ferîd el-Mezîdî), (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1999), 1/159.

¹⁴⁹ Buhârî, *Kitâbu’l-Cenâiz*, 42.

¹⁵⁰ İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Nuzûlü ve Kıraati*, (İstanbul: Nedve Yay. 1974), 208.

¹⁵¹ Buhârî, *Kitâbu Bedi’l-Vayh*, 7.

“Vallahi ben Mekke'nin en hızlı koşan devesini bu sefer için muhakkak satın alacağım”¹⁵² hadisinde de aynı anlamda kullanılmıştır.

(ج-و-د) kökünden türetilmiş دالجو “bol yağmur” anlamında kullanılan kelime meşhur yağmur hadisinde kullanılmıştır.¹⁵³ Yine aynı kelime farklı hadislerde cömertlik anlamında da kullanılmıştır.¹⁵⁴

Nitekim hadislerde (ج-و-د) kökünden türetilmiş kullanımları farklı anlamlara gelerek farklı kullanım alanlarına sahip olması, tecvîd kavramının “bir şeyi güzel yapma” anlamındaki içerdiği sözlük anlamıyla hadisteki kullanımların birebir örtüşmediği görülmektedir. Yine bu kelimelerin taşıdığı anlamlar, genellikle iyi olma vasfının ön planda olduğuna dair vurguyu içerir.¹⁵⁵

Bu kökün ayetlerde kullanımına benzer olarak, “seri koşma ve gayret gösterme” noktasında tebarüz eden atları vasıflandırmak için “جواد” kelimesi ile kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) “Şüphesiz Cennette öyle bir ağaç vardır ki bir süvari, süratli, talimli, iyi cısn bir at ile yüz sene yürüse de onu bitiremez.”¹⁵⁶ Buyurduğu hadisinde “ال جواد” şeklinde kullanılmıştır. Başka bir hadiste ise “Vallahi ben Mekke'nin en hızlı koşan devesini bu sefer için muhakkak satın alacağım”¹⁵⁷ buyurmuştur. Bu hadiste geçen أجود kelimeside yine bir önceki ile aynı anlamda kullanılmıştır.

Netice olarak hadislerin genel yapısı içerisinde جود kökünden türetilmiş kullanımların farklı anlamlara gelerek değişik kullanım alanlarına sahip olması, Tecvîd kavramının “bir şeyi güzel yapma” anlamındaki içerdiği sözlük anlamıyla hadisteki kullanımları birbiri ile örtüşmediği görülmektedir. Ancak bu kelimelerin içerdiği anlamlar, genellikle iyi olma vasfını ön planda olduğuna dair vurguyu içermektedir.

1.2.2. Tecvid İlminin Tanımı

Kur'an-ı Kerim Arapça nazil olmuş ve kırâati de Arapça kaidelere göre gerçekleşmiştir. Tecvid ilmi de Kur'an lafızlarının muayyen kaidelere uyulmak suretiyle okunmasını ortaya koymaktadır. Ayrıca cahiliye toplumunda İslam toplumuna

¹⁵² Buhârî, Kitâbu'l-Megâzi, 2.

¹⁵³ Müslim, Kitâbu Salâti'l-İstiskâ, 2.

¹⁵⁴ Tirmizi, Kitâbu'l-Edeb, 41.

¹⁵⁵ Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı*, 27.

¹⁵⁶ Müslim, Kitâbu'l-Cennet, 1.

¹⁵⁷ Buhârî, Kitâbu'l-Megâzi, 2.

geçen sahabeler İslam öncesi yazıyı çok fazla kullanmazken, Kur'an'ın nüzulü ile birlikte yazıyı da aktif bir şekilde kullanır hale gelmişlerdi. Böylelikle yazı, diğer kullanım alanlarının yanında Kur'an metninin tescil vasıtası olması hasebiyle ciddi bir gelişim sürecine girmiş ve hicret ile birlikte ilk asrın yarısında çok büyük aşamalar kaydetmiştir.

Kur'an'ın kendine has tilaveti olmasından dolayı “Kur'anî ses bilgisi” olarak da ifade edilen tecvid ilmi, önemine binaen belli bir süreçte de olsa sistemleştirilmiş ve müstakil bir ilim haline gelmiştir. Birçok kaynakta tecvid ilmi için farklı evsaf ve kapsamlı tanımlar yapılmıştır.

Sözlükte “bir şeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek” anlamlarına gelen “tecvid” kelimesi, “ifrad ve tefrite kaçmadan, sıfatlarına uygun bir biçimde harfleri mahreçlerinden çıkartmak” anlamına gelmektedir. “Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim”, “Kur'an harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip, vakıf, vasıl, sekte gibi tilavet kurallarına uyarak güzel ve doğru okumayı öğreten ilim” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁵⁸

Ali Rıza Sağman Tecvid ilmini şöyle tarif etmiştir: “*Kur'an-ı Mübîn'i âdab ve erkânına uygun okumayı öğreten ilimdir.*”¹⁵⁹ Karabaş Tecvidi'nde “*Tecvid, hece harflerine zat ve sıfatlarından bahseden bir ilimdir. Yahut insanda her bir harfin hakkını sıfat-ı lazimesini ve müstehakkını (Sıfat-ı arızasını) kolaylıkla vermeye muktedir olan bir melekedir.*”¹⁶⁰ İsmail Karaçam tecvid: “*Kur'an-ı kerimi harflerin mahreç ve sıfatlarına uymak suretiyle hatasız bir şekilde okumayı öğreten bir ilimdir.*”¹⁶¹ şeklinde tarif edilmiştir.

Abdurrahman Çetin şöyle tarif etmiştir: “*Tecvid, Kur'an-ı Kerim'i harfların mahreç ve sıfatlarına riayet ederek ve vakıf, vasıl, sekte gibi diğer tilavet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilimdir.*”¹⁶² Bu tanımda dikkat çekici nokta ise hatasız okumanın yanında bir de güzel okuma sınırını ilave etmiştir.

¹⁵⁸ Abdurrahman Çetin, “Tecvid” *DİA.*, (Ankara: T.D.V.. Yay., 2002), 40/253.

¹⁵⁹ Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, (İstanbul: Bahay Yay., 1958), 5.

¹⁶⁰ Ali Özek, *Karabaş Tecvidi*, (İstanbul: Hisar Yay., 2019), 5.

¹⁶¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 163.

¹⁶² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 77.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere cahiliye dönemi şiirinde bolca tecvid kökünden türetilmiş kelimelere rastlanmaktadır. Her ne kadar günümüze kadar tecvid kelimesinin ifade ettiği anlama delalet eden bir kullanım olmasa da, söz konusu dönemde kullanılan ve tecvid kelimesi ile aynı kökten gelen kelimelerin manalarındaki ortak yönün bolluk, cömertlik, iyilik ve üst düzey olma gibi durumlara delalet etmesi de iki kullanım arasında bir ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir.¹⁶³ Nitekim Cahiliye şiirinde genellikle aynı kökten gelen kelimeler nitelendirdiği şeylerin iyi yönlerine vurgu yapması (yağmurun bol yağması, hızlı koşan cins at gibi) günümüzde kullandığımız tecvidin de Kur'an'ı en güzel ve mükemmel şekilde okunması açısından ilişki kurmak mümkündür.

Tecvid ilmine dair ilk kavramsal tanımı yapan Ebû'l-Fadl Hüzâi (ö. 408/1017) bu ilmi şöyle tanımlamıştır: *“Tecvid, tilâvetin süsü, kırâatin ziynetidir. O, harflerin hakkını vermek, mertebelerini düzenlemek ve sözlük harflerinden her bir harfi mahrecinden ve kökünden çıkarmak, benzerleriyle birleştirmek, telaffuz özelliklerini doyunlaştırmaktadır. Çünkü ne zaman ki anlatmış olduğum bu vasıfların dışında çıkılırsa yapı, ahenk bozulmuş olur.”*¹⁶⁴ Klasik eserlerin bir kısmında eseri müelliflerinin de ifade ettikleri üzere tecvid, Kur'an'ın üzerinde ittifak ettikleri tilâvet biçimlerini ve kurallarını cami bir ilim dalı olarak değerlendirilebilir.

1.2.3. Tecvid İlminin Konusu

Tecvid ilminin konusu Kur'an'dır. Ancak farklı bir açıdan bakıldığında bu ilmin konusu hadistir.¹⁶⁵ Nitekim ilk dönem hadis ilmi içerisinde tecvid kavramı, senet zincirinde ve hadis metinlerinde herhangi bir hata ya da kopukluğun yaşanmaması, diğer hadislerle nazaran hadisin anlamının en mükemmel bir biçimde sunulması demektir. Yine bu kavram sika ravilerin oluşturduğu senet zincirine sahip olan rivayetlere yönelik bir vasıflandırma olarak da gözükmektedir.¹⁶⁶

Bu ilmin konusunun Kur'an olduğunu ifade edenlere baktığımızda bu ilme hadisi dâhil etmemişlerdir. Bu ilim Kur'an harflerini zat ve sıfatlarına uygun, ihfâ, izhâr, iklâb

¹⁶³ İbrahim Tetik, “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi” *Universal Journal of Theology*, Sayı: 3, cilt: 2, (2017), 180.

¹⁶⁴ Tetik, *Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi*, 185.

¹⁶⁵ Ebû Muhammed Mekkî Ebî Talip b. Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, (Tahk: Ahmed Ali Hasan), (Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2011), 24.

¹⁶⁶ Tetik, *Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi*, 181.

ve idgamlara tam anlamıyla riayet ederek okumayı konu edinmiştir. Ayrıca kelimeleri delalet ettikleri manalara uygun olarak vurgulu bir şekilde onları birbirinden ayırmak suretiyle ve ayetleri de manalarına mutabık olarak tilavet etmeyi de konu edinmektedir.¹⁶⁷

Kur'an'ın dilinin Arapça olmasından dolayı okunan ayetlerden murat edilen maksadın hâsıl olabilmesi için, harfleri ve bu harflerden teşekkül etmiş kelimeyi doğru bir şekilde telaffuz etmek elzemdir. Bu gerekliliğin ifasını gaye edinmiş bir ilim dalı olan tecvidin müstakil konusu, yani klasik deyimle cihet-i vahdesi tam da bu çerçevede şekillenmektedir. Nitekim tecvidin konusu, mahreç ve sıfat hususiyetlerine uygun telaffuzları açısından Kur'an harfleridir.

Bu bağlamda kırâat imalarının telif ettiği ve Kur'an'ın kırâat farklılıklarından bahseden kitapları tecvid ilminin başlangıcı saymak çok uygun görülmemiştir. Nitekim tecvid ve kırâat birbirinin mütemmimi olmakla beraber, farklı maksatlara hizmet eden iki ilim olmalarının yanı sıra konu ve yöntem açısından birbirlerinden ayrı değerlendirilmesi gereken farklı iki disiplindir.¹⁶⁸

1.2.4. Tecvid İlminin Gerekliliği

Tecvid, Kur'an'ın inzalinden itibaren ilmi uygulamalı olarak her daim var olmuştur. Kur'an'ın ilk olarak tilavet edilmeye başlanmasıyla beraber tecvid kuralları hiçbir zaman göz ardı edilmemiş ve her daim tilavet sırasında bu kurallar tatbik edilmiştir. Tecvid ilmiyle alakalı müstakil eserlerin ortaya konması dördüncü asırdan itibaren var olmasına rağmen bu ilmin kaidelerinin uygulanılmasından hiçbir zaman taviz verilmemiştir.

Kur'an yazılmak, ezberlenmek ve yüzünden okunmak suretiyle noksansız bir şekilde, nazil olduğu dönemden günümüze kadar lafzı ve tilâveti ile ulaşmıştır. Bakıldığında kıyamete kadar bu farklı tescil düzeyleri aracılığıyla da tebdile uğramaksızın varlığını devam ettireceği anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak, Kur'an

¹⁶⁷ Sağlam, *İlaveli yeni Sağman Tecvidi*, 5.

¹⁶⁸ Fatih Çollak, "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi" *Tarihten Günümüze Kırâat İlmi İçinde*, (Ankara: DİB. Yay. 2015), 365

metninin kayıt altına alınması için yazı tekniklerine, doğru ve düzgün okunabilmesi içinde tilâvet yöntem ve tekniklerine ihtiyaç durulacaktır.¹⁶⁹

Kur'an muhakkak eşsiz bir Arapça metin olmasının yanında Allah kelamı olması, Müslüman âlimlerini ve özellikle kırâat âlimlerini, Kur'an'ın münzel tilavetini sağlayacak kurallara göre okunması gerektiği fikrine yöneltmiştir. Kur'an'ın belirli kurallara göre okunmasını zaruri kılan faktör, onun sadece Allah kelamı olması değil, lafız ve nazmı ile birlikte mütalaa edilmiş olması manayı olumsuz açıdan etkileyeceği hususundaki endişeler Kur'an tilavetinde bazı kuralların oluşturulmasında etkili olmuştur.¹⁷⁰

Herhangi bir yazının dahi kendisine has belli kuralları olup ancak yazı bu kurallara riayet edilerek okunduğu vakit anlaşılır hale gelirken, Allah'ın kelamı da tilavet edilirken belli kurallar uygulanmadan ve bunlara riayet edilmeden nasıl okunup anlaşılması mümkün olabilir? Tabi ki bunun olması muhaldir.

Kutsal kitapların, sıradan metinlerin yansıtamadığı, özgün, lahutî bir eda ile tilavet edilme özelliklerinin mevcudiyeti bilinen bir hakikattir. Kur'an okuyabilmenin temel kaidelerini ihtiva eden tecvid ilmi, sırf Kur'an tilavetine özel bir okuma şekli değildir. Nitekim Kıtâbı Mukaddes'in tilâvete konu olan bazı bölümleri için de "ekfonitikon" adı verilen ve İslamî literatüründe "tecvid" kavramıyla benzer anlam taşıyan kırâat kuralları dikkat çekmektedir.¹⁷¹

1.2.5. Tecvid İlminin Dellilleri

Cebrâil (as), Kuran'ı Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirirken, bizzat okunma şeklini göstererek indirmiştir. Allah'ta bu bağlamda Hz. Peygamber'e (s.a.s.) tertîl ile okunmasını emretmiştir.¹⁷²

Yüce Allah Kuran'da; **"Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu tertîl üzere okuduk"**¹⁷³ buyurmaktadır. Nitekim Müzzemmil süresinde de Yüce Allah Hz. Peygamber'den **"Kuran'ı tertîl üzere oku"** diyerek Kur'an'ı okuma şeklini bildirmiştir.

¹⁶⁹ Kaya, *Kur'an-ı Kerim Ders Notları*, 105.

¹⁷⁰ Ömer Aslan, "Kur'an Tilâvetinde Tecvid'in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 7, sayı 1, (Sivas-2003), 359.

¹⁷¹ Necdet Çağır, *Kur'an-ı Kerim ve Kıtâbı Mukaddes*, (Ankara: Araştırma Yay., 2005), 101.

¹⁷² Müzzemmil, 73/4.

¹⁷³ Furkan, 25/32.

Yine başka bir ayette “*Kendine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar*”¹⁷⁴ buyrulmuştur. Burada işaret edilen kitabın, ehl-i kitaba verilen kitaplar olduğu ifade edilmekle beraber Kur’an olduğu da zikredilmiştir. Özellikle “تِلَاوَتُهُ” kısmı Nesefî (710/1310) ... قَرَأُوْهُ حَقَّ قِرَآءَتِهِ فِي الْتِيلِ وَأَدَا أَلْحُرُوفِ... şeklinde izah etmiştir.¹⁷⁵ “Tilavet” lafız yönünden kırâat etmek ve takip etmek manalarına gelir.¹⁷⁶ Dolayısıyla, Kur’an’ın gereği gibi okunması anlamında olup, onun Allah’tan indirdiği şekilde koruması, tahriften korunması, tertîle riâyet edilmesi manalarını içerir.¹⁷⁷

Tertîl kelimesi; “bir şeyin insicam ve ahenkli olması, doğru, düzgün bir şekilde yerleştirilmesi, sıraya konması, dizilmesi ya da düzenlenmesi anlamlarına gelmektedir.”¹⁷⁸ Tertîl; tilaveti, tecvidi ve edâyı içermektedir. Tertil; güzel bir ses ve hüzünlü bir kırâatle harfleri en güzel şekilde okumak ve nerede duracağını bilmektir. Kur’an’ın tertil üzere okunması ayeti ile ilgili Hz. Ali’ye soru sorulunca, “*tertil, harfleri en güzel şekilde okumak ve ayetlerin nerelerinde vakfedileceğini bilmektir*” cevabını vermiştir.¹⁷⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Kur’an’ı okuma tarzı emredildiği gibi tecvid üzere idi. Nitekim Ümmü Seleme, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kırâati ile ilgili sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: “*O, Kur’an’ı, harflerin tane tane fark edildiği, apaçık bir şekilde okurdu.*”¹⁸⁰ Başka bir rivayette Enes b. Malik benzer bir soruya cevaben Hz. Peygamber (s.a.s.)’in kırâatinin medli olduğunu ifade etmiş ve besmeleyi örnek vererek (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) kelimelerinde uzatma yerlerini nasıl uzattığını göstermiştir.¹⁸¹

Hz. Peygamber (s.a.s.) bizzat sahabelere tecvidli olarak Kur’an’ın kırâatini talim etmiştir. Bu talim günümüze kadar mütevatir bir şekilde nakledilmiştir. Kur’an okuyucuları uhrevî saadete nail olabilmek için Emr-i İlahiyye’ye ittibâ etmişler ve bütün gayretlerini Allah kelamını tecvid ile okumaya sarf etmişlerdir.¹⁸²

¹⁷⁴ Bakara, 2/121.

¹⁷⁵ Abdullah b. Ahmed Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, (Tahk. Eş-Şeyh Mervan Muhammed eş-Şa’âr), (Beyrut: Y.y., 1996), 1/66.

¹⁷⁶ Muhammed b. Yusuf el-Endülûsî Ebû Hayan, *el-Bahru’l-Muhîr*, (Beyrut: Y.y., 1993), 1/540.

¹⁷⁷ M. Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020), 34.

¹⁷⁸ İsfehânî, *Müfredat*, 341.

¹⁷⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Nesr*, 161.

¹⁸⁰ Tirmizi, *Câmiu’l-Kebîr*, 5/73.

¹⁸¹ Buhari, *Fedâilü’l-Kur’ân*, 29.

¹⁸² Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları*, 37.

1.2.6. Tecvid İlminin Hükümü

Tecvid ilminin hükümü birçok âlim tarafından dikkat çekilmiş bir husustur. Nitekim İbnü'l-Cezerî mukaddimesinde; “Tecvid kaidelerini öğrenmek kesin bir farzdır. Kim Kur'an'ı tecvidi uygulamadan okursa günahkâr olur. Çünkü Allah Kur'an'ı tecvidle indirdi ve bize kadar da bu şekilde geldi. Tecvid, tilavetin süsü, eda ve kırâatin ziynetidir. Aynı şekilde tecvid, harflere (lazım ve arız) sıfat haklarını (her harfî, kendisine ait olan sıfatına mutabık olarak telaffuz etmektir) vermektir.”¹⁸³

Müslüman için tecvid ilmini öğrenmek farz-ı kifayedir.¹⁸⁴ Nitekim bu durumun nedeni bir toplum içerisinde bir kısım insanların bu ilmi öğrenip öğretmesiyle diğerlerinin üzerinden sorumluluk düşer. Ancak bu yapılmazsa tüm toplum bundan sorulu tutulur ve cezaya müstehak olur. Harfleri lâzımî sıfatlara riayet ederek doğru okumak Farz-ı ‘ayn, ârizî sıfatlara göre riayet ederek okumak ise vacip mertebesindedir.¹⁸⁵

Tecvidin bir nazarî (teorik), bir de amelî (pratik) yönü vardır. Nazarî yönü, isteyen herkes kendi çabalarıyla kitaplardan öğrenebilir. Amelî yönü ise daha mühim olup, mutlaka iyi bir hocadan (fem-i muhsin) öğrenilmelidir.¹⁸⁶

Tecvid'in hükümü hususunda dikkat çekilmesi gereken bir hususta Kur'an'ı Kerim'e, “Kur'an” isminin verilmesidir. Nitekim kırâat olunan bizzat mana değil, manasını en belîğ şekilde ifade eden lâfzıdır. Bu lâfız da Arapçadır.¹⁸⁷ Yüce Allah Kur'an'da bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Biz O'nu akıl erdirirsiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁸⁸ “Bilecek bir kavim için, ayetleri ayrı ayrı açıklanmış Arapça bir Kur'an olmak üzere Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiş bir kitaptır.”¹⁸⁹

¹⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5-6.

¹⁸⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80.

¹⁸⁵ RahimTuğral, *Ana hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*, (İzmir: İlahiyat Vakfı Yay., 2009), 2.

¹⁸⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80.

¹⁸⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 166.

¹⁸⁸ Yusuf, 12/3.

¹⁸⁹ es-Secde, 32/2-3.

Kur'an'ın isimleri içerisinde en mümtâz mevkide bulunan “Kur'an” isminin ise, kırâat ve tilavet hâs hükmüdür. Dolayısıyla Kur'an, vahy-i metlûv (okunan vahy)'dür. Böyle denmesi de bu vahyin Arapça olmasındandır.¹⁹⁰

Kur'an-ı Kerim'in lafızlarının Arapça olması, O'nun muayyen kâidelere uyulmak suretiyle okunmasını zaruri kılmaktadır. Bu kaidelerin toplamı demek olan tecvid, Kur'an tilavetinin ayrılmayan bir vasfıdır. Kur'an'ın manasının büyük ölçüde anlaşılmasına yarayan bu ölçülü okuyuşa, Kur'an'da tecvid ile eş anlamda kullanılan “terfîl” kelimesi delâlet etmektedir.¹⁹¹

¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, 1/12-13; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 167.

¹⁹¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 167.

İKİNCİ BÖLÜM

KİRÂAT İMAMLARININ İTTİFAK ETTİKLERİ TECVİD KAİDELERİ

2.1. Arap Alfabetini Oluşturan Harfler

2.1.1. Harfin Tanımı

Harf sözlükte “taraf, bir şeyin kenarı, ucu şeklinde tarif edilen harf”¹⁹² “kelimenin belirli yerlerinde bulunuyor olması” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁹³ Terim olarak ise harf “bir mahrece dayanarak (temas ederek) çıkan ses, belirli sebeplerle, muayyen bir keyfiyet kazanan sese harf denir.”¹⁹⁴

Harf için yapılan tanımlardan bir diğeri de; sözlükte “bir tarafa meyletmek, sapmak” anlamına gelen harf masdarının isim şekli olup “taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm” gibi anlamları ifade eder; çoğulu hurûf ve ahrufur. Kur’anda “bir şeyin çeşitli yönlerinden biri”¹⁹⁵ “yedi harf” hadisinde “lehçe” ya da “kırâat” manalarında kullanılmıştır. Alfabeıi oluşturan seslerin her birine ait yazı, çizgi ve çizgi grupları türünden işaretlere, kelimelerin oluşumunda bir anlamda belirleyici taraf olmaları sebebiyle harf adı verilmiştir.¹⁹⁶

Toplayacak olursak, harf “ağızın muayyen bir mahreç sahasından çıkan ve belli sıfatlara sahip bulunan ses” olarak tarif edilmiştir. Her harfin ismi, sesi ve resmi bulunmaktadır.¹⁹⁷

2.1.2. Harflerin Mahreçleri

Mahreç sözlükte “çıkış yeri, çıkmak” anlamlarına gelmektedir. Harfin sesinin çıktığı, ona ait sesin belirdiğı yere mahreç denir. Her harfin bir mahreci vardır. Harflerin beş bölgede toplanan mahreçleri şunlardır:

¹⁹² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 89; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 43.

¹⁹³ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185.

¹⁹⁴ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185.

¹⁹⁵ Hac, 22/11.

¹⁹⁶ İsmail Durmuş, “Harf” *DİA.*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 1997), 16/158.

¹⁹⁷ Durmuş, *Harf*, 16/158.

A. Ağız Boşluğu Bölgesi (Cevf):

Bunlardan med harfleri olan “و”, “ي” ve “ا” harfleri çıkmaktadır.

B. Boğaz Bölgesi (Halk):

Boğazın (Göğse bitişik) alt kısmından “ء” ile “ه” harfleri çıkar.

Boğazın orta kısmından “ح” ve “ع” harfleri çıkar.

Boğazın ağza açılan yerinden “خ” ve “غ” harfleri çıkar.

C. Dil Bölgesi (Lisan):

Dilin köküyle karşısındaki üst damaktan “ق” harfi çıkmaktadır.

Dil kökünün (Dil ucuna doğru) alt tarafı ile karşısındaki üst damaktan “ك” harfi çıkar.

Dilin ortasıyla karşısındaki üst damaktan “ج”, “ش” ve “ي” harfleri çıkar.

Dilin sol ya da sağ kenarıyla karşısındaki üst azı dişlerden “ض” harfi çıkar.

Dil kenarının “dil ucuna uzanan” kavisli kısmı ile karşısındaki üst damaktan “ل” harfi çıkar.

Dilin uç kısmıyla iki üst ön dişlerden “ن” harfi çıkar.

Dilin üst yüzü (Sırtı) ile karşısındaki iki üst ön dişlerin üstündeki damaktan “ر” harfi çıkar.

Dil ucunun üst yüzü (sırtı) ile iki üst ön dişlerin üst yarısından “ط”, “د” ve “ت” harfleri çıkar.

Dilin ucuyla iki alt ön dişlerin üst yarısından “ص”, “س” ve “ز” harfleri çıkar.

Dilin ucunun üst yüzü (Sırt) ile üst ön dişlerin uçlarından “ظ”, “ذ” ve “ث” harfleri çıkar.

Dil ucu “ظ” harfinde az; “ذ” harfinde ondan bir miktar fazla; “ث” harfinde ise hepsinden fazla çıkar.

D. Dudak Bölgesi (Şefeteyn):

Alt dudağın içi (karnı) ile üst ön dişlerin uçlarından “ف” harfi çıkar.

Dudak içlerinin birbirine kuvvetli kapanmasıyla “ب” harfi çıkar.

İç kısımların dudak uçlarına yakın olan yerlerinin zayıf bir şekilde kapanmasıyla “م” harfi çıkar.

Dudaklar birbirine kapanmadan (aralık bırakarak) kenarların ileri uzatılıp yumulmasıyla “و” harfi çıkar.

E. Geniz Kovuğu Bölgesi (Hayşum):

Geniz kovuğundan (Burun boşluğu/Hayşûm) “م”ve “ن” harflerine ait gunne sesi çıkar.¹⁹⁸

2.1.3. Harflerin Sıfatları

Sıfat sözlükte; “nişan, alamet, bir şeyin hali, durumu, beyaz ve siyah” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁹ Terim olarak ise Mekkî b. Ebî Tâlib, sıfat ve lakapların tarifi bahsinde Allah Azze ve Celle’nin harflerin tabiatlarında oluşturduğu özellikler olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰ Yine sıfat, harflerin seslendirilmesi sırasında mahreçte ortaya çıkan duruma denir. Genel olarak sıfatlar zâtî sıfatlar ve terkîbî/ârizî sıfatlar olarak iki kısma ayrılmaktadır:

Zâtî sıfatlar; harflerin sâkin ve hareketli durumunda mutlak olarak ayrılmayan, zâtî için gerekli sıfatlara denir. Bunların sayıları hakkında farklı görüşler vardır.²⁰¹ Zâtî sıfatlar aslî, ferdî, zâtî ve lâzımî şeklinde aynı manada farklı lafızlarla ifade edilmiştir. Bu sıfatlar da kendi içinde zıt ve zıt olmayan başka bir ifade ile mümeyyize ve müstahsene şekilde bölümlere ayrılır. Bununla birlikte “sıfat” kavramı ile daha çok harflerin zâtî sıfatları kastedilmiştir.²⁰²

Terkîbî/ârizî sıfat ise harfe bazı durumlarda ârız olan bazı durumlarda da ondan ayrılan sıfatlara denilmektedir.²⁰³ Başka bir ifade ile iki ya da daha fazla harfin bir araya gelmesiyle oluşan yeni ses şekillerine denir. Yani harflerin birbirlerini etkileyerek oluşturdukları ses özelliklerine bu ad verilmiştir. Sonuç olarak harflerin birleşmesi ile meydana gelen yeni ses özelliklerine terkibî sıfat denir. Terkîbî sıfat yerine ârizî sıfat daha yaygın kullanılmıştır. Bunlar genel olarak tefhim, idğâm, ihfâ, kalb, med, vakıf, sekte, sükûn ve hareke olmak üzere on bir sıfat olarak zikredilmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁸ Durmuş, *Harf*, 16/158-163; Fatih Çollak, “Kur’an-ı Kerim Okuma Kuralları”, Diyanet Tecvid Kitabı, <https://www.kuranakademi.com/pdf/Diyanet-Tecvid-Kitabi.pdf> SKT: 01:30; 01.10.2021.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 9/357.

²⁰⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî Mekkî, *er-Riâye li tecvidi’l-Kirâat*, (Thk. Ahmet Hasan Ferhat), (Amman: Y.y., 1996), 115.

²⁰¹ Debreli Abdülkerim Efendi, *Tecvidü Mizânü’l-Hurûf*, (Asitâne: Tr), 12.

²⁰² Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri anabilim Dalı, 2020), 81.

²⁰³ Mahmud Halil Husarî, *Ahkâmü’l-Kirâti’l-Kur’âni’l-Kerim*, (thk. Muhammed Talhâ Bilâl), (Beyrut: Y.y., 1999), 81.

²⁰⁴ Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları*, 82.

2.2. Med

Sözlükte “arttırmak, ziyade etmek, çekmek, yaymak, döşemek, uzatmak” anlamlarına gelen med²⁰⁵ kavramı, ıstılahta harfin sesinin kendisinden sonra med harflerinden birinin var olması hasebiyle uzatılması şeklinde ifade edilmektedir.²⁰⁶ Kırâat ilmindeki kullanımına göre ise med, harfe meddi tabii’nin üzerinde belli uzatma miktarlarını ilave etmektir.

Med olgusundan ilk bahsedenler Halil b. Ahmed, Sibeveyh ve Müberred gibi dil bilimciler olmuştur. Lakin onlar sadece med harflerinden söz etmişler, sayısal olarak med ölçülerinden bahsetmemişlerdir. Medlerin sayısal taksime tabi tutulması ise ilk olarak kırâat kitaplarında yer almıştır.²⁰⁷

Kırâat imamları med miktarındaki tercihlerine göre üç gruba ayrılmaktadır:

1. Hadr usulünü tercih edenler
2. Tevîr usulünü tercih edenler
3. Tahkîk usulünü tercih edenler

Meselenin tafsilatına geçmeden önce kısaca şunu ifade etmek gerekir: Hadr, tedvir ve tahkik kavramları²⁰⁸ sadece med miktarlarını ifade etmek için kullanılan kavramlar değildir. Her bir okuyuş şekli için daha başka hususiyetler de söz konusudur.²⁰⁹

1- Hadr usulünü tercih eden kırâat imamları:

a. ‘Aşerede:

Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca’fer ve Ya’kûb’dur.

²⁰⁵ Mehmet Ali Sarı, “Med” *DİA.*, (Ankara: T.D.V., Yay., 2002), 28/288.

²⁰⁶ Ebû’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-KarîEl-Herevî, *el-Minahu’l-Fikriyye fi şerhi’l-Mukaddime’l-Cezeriyye*, (Tahk. Üsame Ataya), (Dimeşk: Daru’l-Gavsani li’l-dirasati’l-Kur’aniyye, 2012), 219.

²⁰⁷ Mustafa Şen, “Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni bir Bakış Denemesi” *EKEV Akademi Dergisi*, sayı: 63, (2015), 217.

²⁰⁸ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 325-328; Ramaza Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2020), 34-36; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 176-181.

²⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1/681.

b. Takrîbde:

Kâlun, İsbahânî, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hulvani, Hafs, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur.

2- Tedv'ir usulünü tercih eden kırâat imamları:

a. 'Aşerede:

İbn Amir, 'Asım, Kisai ve Halef'tir.

b. Takrîbde:

İbn Amir, Âsım (Hafs), Kisai ve Halef'dir.

3- Tahkik usulünü tercih eden kırâat imamları:

a. 'Aşerede:

Verş ve Hamza

b. Takbîbde:

Ezrak, Ahfeş ve Hamza'dır.

Hadr, tedvir ve tahkik usullerini Hafs için değerlendirecek olursak bu durumda munfasıl medde göre tercih şu şekilde olacaktır:

1- Hadr usulüne göre;

Hafs 1-2 elif

2- Tedvir usulüne göre;

Hafs 3 elif

3- Tahkik usulüne göre;

Ebû Bekir b. Şube ve Hafs, imamları olan Âsım'ın dört elif miktarı med ölçüsünü esas almışlardır. Buna göre Hafs'ın tahkik usulüne göre med tercihi de 4 elif olacaktır.²¹⁰

Kırâat imamı Âsım'ın tedvîr ile okuyan imamlar arasında bahsedilmesi, tüm kırâat imamlarının okuyuş sınıflandırmasına göredir. Âsım, tahkik usulüne göre 4 elif miktarı çekmiştir. Bundan dolayı Hafs için her üç okuyuş şeklinin kaynağı kırâat imamlarının takrîb sistemindeki med tercihleridir.²¹¹

2.2.1. Medd-i Tabîî

Asli medde denilen medd-i tabîî, sebab-i med olmaksızın bir elif miktarı uzatılmaya denir. “Elif” sakın, kendinden önceki harf fethalı olursa, “Ya” sakın, kendinden önceki harf kesreli olursa, “Vav” sakın, kendinden önceki harf ötreli olursa bu harfler uzatılır, bu uzatmaya medd-i tabîî denir.²¹²

Misal:

أَبَدًا / يُرِيدُ / يَكُونُ / إِنَّمَا / وَإِذَا / بِمَا كَانُوا / فَيَعْلَمُونَ / الْكَافِرِينَ

Medd-i tabîî hususunda tüm kırâat imamlarında ittifak söz konusudur. Bazı özel kelimelerde farklılıklarda bulunmaktadır.²¹³ Madd-i Tabîî'nin iki hareke/bir elif olması hususunda kırâat âlimlerinin ittifakı vardır.²¹⁴

2.2.2. Medd-i Munfasıl

Med harfinden sonra sebebi medden hemze gelip ikisi ayrı kelimelerde bulunursa bu durumda oluşan med'de munfasıl med denir. Medd-i munfasılın med miktarı

²¹⁰ Bkz: Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kırâati*, (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997), 68-71.

²¹¹ Abdullah Refik Acar, *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme*, (Bolu: Bolu Abant Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şubat, 2021), 66.

²¹² Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., 2009), 21.

²¹³ Kâsım b. Fîrüh eş-Şâtîbî'nin Şatibi, *Hırzû'l-emânî ve Vechü't-tehânî*, 168; Medd-i Bedel: Kelime de iki hemze olunca, ikinci hemzeden bedel birincinin harekesi cinsinden med yapmaktır. اَدَمَ، اِدْمَان (ءَادَمَ - اِدْمَان) dönüşmesi gibi.

²¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Kitabü Tahbîru't-Teysîr*, 65.

konusunda kura ihtilafı olduğu için hükmü caizdir.²¹⁵ Bu konuda ihtilaf olduğu için üzerinde fazla durmayacağız.²¹⁶

Misal:

قَالُوا اتَّجَعُلُ / فِي أَذَانِهِمْ

2.2.3. Medd-i Muttasıl

Med harfinden sonra sebep-i medden hemze gelip ikisi aynı kelimedede vaki olursa meydana gelen med'de muttasıl med denir.²¹⁷

Misal:

أَمَنْ السُّفَهَاءُ / وَالْقَائِلِينَ / وَالصَّائِمِينَ / مَنْ تَشَاءُ

Medd-i muttasılın med miktarının bir elif'ten fazla uzatılması konusunda kırâat âlimleri ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı hükmü vaciptir.²¹⁸ Daha basit bir ifade ile kırâat imamalarınca tabîi meddin üzerine med ekleme üzerinde ittifak, eklenen meddin ölçüsü konusunda ise ihtilaf vardır. İmam ed-Dânî'nin tercih ettiği Merâtib-i Erbaa kaidesine göre medd-i muttasıl'ın meddi Ebû amr için iki elif iken, İbn Mücâhid yoluyla gelen ve İmâmı Şâtıbî'nin tercih ettiği Mertebeteyn kaidesine göre ise medd-i muttasıl'ın med miktarı üç eliftir.²¹⁹

Medd-i muttasıl bir Elif'ten fazla uzatarak okumak vaciptir. “Dört Elif veya iki Elif çekmek vaciptir” demek doğru olmaz. Çünkü medd-i muttasılda, kırâat imamları bir Elif'ten fazla çekmek konusunda ittifak etmemişlerdir.²²⁰ Bu konuda sadece Verş ve Hamza medd-i muttasılı, aslî med üzerine dört eliften ziyade beş elif miktarı okumuşlardır.²²¹

²¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 26.

²¹⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. SelimMenteşeli, *Kur'an ılfâzında takrîb Usûlü (Aşere-i Kübra)*, (İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 27, 39-42.

²¹⁷ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 24.

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/315.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/314-316.

²²⁰ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 24.

²²¹ Menteşe, *Kur'an ılfâzında takrîb Usûlü*, 29.

Kırâat imamları medd-i muttasılın uzatılması konusunda icma etmişlerdir. Kendi aralarında fazla (işba') ve orta (tasavvut) uzatmada farklılık mevcuttur.²²² Kırâat imamları kasr ile okunmaması ve ziyâde med ile okunmasında ittifak etmişlerdir. Bu konuda ihtilaf bulunmaz. Bu “ziyade med” ıstılaha fer'î med olarak isimlendirilmiştir. Çünkü med harfleri zayıf ve gizlidir. Hemze ise güçlü ve zordur. Med, güçlü (bir harf olan hemze) ile yan yana bulunduğu için zayıfı (meddi) takviye için ziyâde uzatılmıştır. Bu konuda İbn Mes'ud'dan rivayete göre bir adam İbn Mes'ud'a gelerek²²³ “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ...” ayetini okumuş, İbn Mes'ud da “Allah Rasulü beni şöylece okuttu” dedi. Sonra adam “Ey Ebû Abdurrahman, Allah Rasulü sana bu ayeti nasıl okuttu?” dedi. O da “bu ayeti uzatarak (meddederek) okuttu” dedi.²²⁴

2.2.4. Medd-i Ârız

Bir kelimedede med harfinden sonra med sebebi olarak arızî sükûn bulunursa medd-i îrız olur. Arızî sükûn vakıf halinde sabit, vasıl halinde sakıt olan sükûndur.²²⁵ Arızî sukun olan harfin harekesi fetha ise Tûl, Tevassut ve Kasr olmak üzere üç vecih, kesre ise Tûl, Tevassur, Kasr ve kasr ile Revm²²⁶ olmak üzere dört vecih, arızî sükûn ötreli ise Tûl, Tevassut, Kasr, Tûl ile İşmam,²²⁷ Tevassut ile İşmam, Kasr ile İşmam ve kasr ile Revm olmak üzere yedi vecih okunabilir.²²⁸

Medd-i ârız'ın med miktarı mutkin mesleği dışındaki tüm kırâat imamlarının ittifakı ile “merabıt-i erbeada tûl dört elif, tevassur üç elif, kasr da bir elif” miktarıdır.²²⁹

Medd-i arızın med miktarlarını tercih hususunda kırâat imamları ihtilafa düşmüşlerdir. Verş, Hamza ve Ahfeş Tûl vechini, İbn Âmir, Âsım, Kisâî ve Halef tevassut vechini, Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kub da kasır vechini

²²² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 161; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 313.

²²³ et-Tevbe, 9/60.

²²⁴ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/408.

²²⁵ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, 32.

²²⁶ Revm: Sözlükte “istemek” anlamına gelen revm Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinde kelime sonlarında icra edilen vakıf türlerinden birini ifade eder. Revmin “harekeyi hafif bir sesle belli etmek; harekedeki sesi zayıflatmak” gibi tarifleri yapılmıştır. FatihÇollak, “Revm”, *DİA*, (İstanbul: T.D.V., Yay. 2008), 35/31.

²²⁷ İşmam: Sözlükte “birine bir şeyi koklatmak; kibirten dolayı başı yukarıda yürümek; bir şeyden yüz çevirmek” anlamlarındaki işmâm, “vakıf durumunda zammeyi sessiz olarak dudaklarla göstermek ve vakıf sebebiyle meydana gelen sükûnu icra ettikten sonra zammeyi belirtmek üzere dudakları ileriye doğru toplamak” demektir. Çollak, *Revm*, 35/32.

²²⁸ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, 32.

²²⁹ Muhammed Emin b. Abdullah Rûmî, *Umdetü'l-Hallan fî idahi Zübdeti'l-İrfan (li'l-Palevi)*, (İstanbul: Trs), 35.

tercih etmişlerdir.²³⁰ Medd-i ârız da ihtilafı hususlardan olduğu için bu kısa bilgi ile yetinmek uygun olacaktır.

Misal:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
وَمَا يَشْعُرُونَ
لَا يُبْصِرُونَ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

2.2.5. Medd-i Lâzım

Medd-i Lâzım, “kesinlikle uzatılması gereken med” anlamına gelmektedir. Medd-i lâzım, herhangi bir kelimede, harf-i medden sonra sebep-i medden sükûn-u lâzım bulunur ve yan yana gelirse gerçekleşir.²³¹

Misal:

وَلَا الضَّالِّينَ / الْحَاقَّةُ / تَأْمُرُونِي

Med harfî ile sükûn-u lâzım ayrı ayrı kelimelerde olursa meddi لازم olmaz. Yani harf-i med birinci kelimenin sonunda, sebep-i med ikinci kelimenin başında bulunacak olursa, bu durumda medd-i لازم olmaz. Çünkü yazıda mevcut olan harf-i med, kırâat esnasında iskat edilir.

Misal: مَا الْقَارِعَةُ / إِذَا السَّمَاءُ

Bütün bu kırâat imamlarının ittifakıyla bu med dört elif miktarı çekilmektedir ve vaciptir. Hem bu sebeble hem de med sebebinin “sükûnu lâzım” olması sebebiyle bu medde, medd-i lâzım, medd-i ıdl, meddi hacz denilmiştir.²³²

²³⁰ ed-Dimyâti, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, 166-155.

²³¹ Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, (İstanbul: Huzur Yay., 2005), 262.

²³² Mustafa Bulut, Kerim Özmen, Lokman Bedir, *Kur'an Okuma ve Tecvid -I*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, İlitam Ders Kitapları, 2018), 89.

İbnü'l-Cezerî, ârizî med (fer'î med) içinde meddü'l-lâzime yer vermiş ve vâcib olduğunu ifade etmiştir. Ona göre lâzım, sükûn ve teşdîd şeklinde iki şekilde bulunur. Medd-i lâzım, tartışmasız vaciptir.²³³

Misal: ²³⁴أَتَحَاجُّوْنِي / ²³⁵دَائِبَةٌ

Medd-i lâzım kelime ve harfte bulunması açısından musakkal ve muhaffef olarak ikiye ayrılır. Musakkale kelime olarak “ağırlaştırılmış” anlamına gelir ve şeddeli kelime ya da harf demektir. Çünkü şedde bünyesinde sükûnu da barındırır. Sahip olduğu kelime şeddeli ise musakkal “الْمَص (سِينِي) ط سَم (لَامِي) الْم”²³⁶ şeddesiz ise muhaffef “الْأَن”²³⁷ olarak adlandırılmaktadır. Bir kelimedeki sükûn kelimenin içerisinde olup kelime şeddesiz ise o kelime muhaffef bir kelimedir.

Kelime-i musakkeleye, harfin ve onunla birlikte olanların dışındaki, şedde ile okuyanların (وَاللَّذَانِ هَذَانِ) kelimeleri, idğâm ile okuyanların أُنْعِدَائِي örnekleri de dâhil edilir. Kelime-i musakkale, sâkin lâzım müdğâm yerine kullanılmıştır. Bu örnekler müdğâmın vâcibü'l-idğâm kısmına görmektedir. يُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا vb. örneklerdeki kırâatler ise vâcibü'l-idğâm kısmına girmektedir. Vâcibü'l-idğâm kısmı “sâkin lâzım muttasıl vâcib idğâm”, câizü's-idğâm kısmı da “sâkin lâzım munfasıl câiz idğâm” şeklinde tasnif edilebilir.

Kelime-i muhaffeye أَلَنْ kelimesi dışında yâ harfini sükûnla okuyanların وَمَحْيَايَ ve hemzeyi sâkin yâ harfine ibdal ile okuyanlar اللَّائِي ve ikinci hemzeyi elife ibdal ile okuyanlar (أَنْذَرْتَهُمْ، أَشْفَقْتُمْ) kelimeleri girer. Bu kısım, ilk dönem tasnîfi olan sâkin lâzım ğayri müdğâm yerine kullanılmıştır. Bu kısım “sâkin lâzım muttasıl ğayri müdğâm” şeklinde de ifade edilebilir. Yine meftûh olan ikinci hemzeyi elife, iki kelime arasında oluşan meksûr olan ikinci hemzeyi sâkin yâ harfine ibdâl ile okuyanların (وَجَاءَ امْرُؤٌ أٌ، هُوَ لَاءِ يَنْ ك ن تَم) şeklinde örnekleri de bu kısma dâhil edilebilir. Bu örnekler de “sâkin lâzım munfasıl ğayri müdğâm” şeklinde isimlendirilebilir.

Harfî musakkal de müdğâm ya da teşhîd anlamında kullanılmıştır. İlave olarak (يَسَّ وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ، نَ وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ) vasıl halinde idğâm ile okuyanlara göre bu kısma

²³³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 161-163.

²³⁴ el-Enâm, 6/80.

²³⁵ el-Bakara, 2/164.

²³⁶ el-Enâm, 6/80.

²³⁷ Yûnus, 10/51.

girmektedir. Harfteki sâkin lâzım kendinden sonraki mütecânis ya da mütekârib harfe idğâm olması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiştir.

Harfî muhaffef ise ğayr-i müdğâm ya da gayr-i teşdîd yerine kullanılmıştır. Vakf halinde ve vasl halinde (يَسَّ وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ، نَ وَالْقَلَمَ وَمَا يَسْطُرُونَ) hecâ harfindeki ayn harflerini bazı müellifler medd-i lâzım kısmına dâhil etmişlerdir.²³⁸ İlk dönemde kelime ve harf ayrımı yapılmadığından müdğâm ve ğayri müdğâm şeklinde farklı kırâat vecihlerini içine alacak şekilde kullanılmıştır.²³⁹

Sonuç olarak medd-i lâzımın meddi bütün kırâat imamlarının ittifakıyla dört elif miktarıdır. Hükmü vaciptir. Kasrı caiz olmadığı gibi dört eliften az çekmek de hatadır. Çünkü kırâat imamlarından hiçbirisi dört elif miktarından aşağı okumamışlardır.²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî'nin medd-i lâzımın üç elif şeklinde değil kırâat imamlarının tek şekilde iftat etmeden işbâ ile okuduklarını ifade ederek öncekilerden ve sonrakilerden Câcânî'nin *Hilyetü'l-Kurrâ* adl eserinde naklettiğinin dışında bu konuda bir ihtilaf görmediğini zikretmiştir. O burada ehl-i tahkîkin dört, onlardan bir kısmının üç, ehl-i kadrin de iki elif uzattıkları bilgisini vermiştir.²⁴¹

Genel olarak Mukaddime şerhlerinde üç tercih edilirken, Karabaş tecvîdi sonrası dört elif tercih edilmiştir. Husarî ise medd-i lâzımın med miktarı bütün kuraya göre altı hareke olduğunu ifade etmiştir.²⁴² İki hareke bir elife karşılık geldiğine göre altı hareke de üç elif etmektedir.

2.2.6. Medd-i Lîn

Lîn kelimesi sözlükte yumuşaklık anlamına gelmektedir. Tâhâ sûresi 44. Ayeti-i kerimesinde bu manada kullanılmıştır. İstilah anlamı ise kendileri sakin kendisinden önceki harflerde fethalı olan و ve ي harflerinin bulunduğu kelimedeki vakıf yapıldığında ortaya çıkan tecvid kuralıdır. Lîn harflerinden sonra gelen harfin sonu ya ârizî ya da lâzımî sükundur. Ârizî sükun: okunuşta, durulması halinde ortaya çıkan, geçilmesi halinde ortadan kalkan sükundur. Lâzımî sükûn ise; durulsada geçilsede okunan

²³⁸ Husarî, *Ahkâmü'l-Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 198-199.

²³⁹ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 200.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317; İbnü'l-Cezerî, *Kitabü Tahbîru't-Teysîr*, 65; Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvîdi*, 32.

²⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/317.

²⁴² Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 217.

sükûndur. Şeddeli ve cezimli harflerdeki sükûn lâzımîdir. Ayetlerin sonlarında gelen sükunların geneli bu şekildedir.²⁴³

Misal:

وَالصَّيْفُ (وَالصَّيْفُ ,) عَلَيْهِ عَلَيْهِ

2.2.6.1. Lînü'l-Aslî

Harf-i lîn, لُ, لُ örneklerinde olduğu gibi kendinden önce fetha bulunan vâ-ı sâkine ve yâ-i sâkineye denir. Bu harfler mahreçlerinden kolayla ve az külfette çıkar. Kendilerinden önceki harekeye muhalefet ettikleri için elife benzerlik konusunda zayıf kalmışlardır. Bu durumda bunları, med makamından lîn makamına düşürmüştür.²⁴⁴ Harf-i lîn konusunda ittifak bulunmamaktadır.

2.2.6.2. Lînü'l-Fer'î

Harf-i med gibi harf-i lîn de sebab-i lîn (sükûn ve hemze) ile lînü'l-fer'îye dönüşmektedir. Med harfleri kadar yaygın olmamakla birlikte med harfine benzer şekilde tilavette işlevini yerine getirmektedir. Med harflerinden farklı olarak (خَلُّوا إِلَى) örneğinde olduğu gibi lîn harfinden sonra sebab-i lînden hemze munfasıl kelimelerde bulunduğu takdirde harf-i lîn uzatılmaz.²⁴⁵ Bütün kırâat imamları munfasıl kelimedeki hemzeden dolayı harf-i lîni uzatmazlar.²⁴⁶ Harf-i lînin uzatma miktarı konusunda kasrda ihtilaf edildiği için tasavvut ve tûl konusunda da ihtilaf söz konusudur.²⁴⁷ Lînü'l-Fer'î: lînü'l-muttasıl, lînü'l-lâzım ve lînü'l-âriz üç şekilde ele alınmıştır.

Lînü'l-Muttasıl: lîn harfleri (شَيْءٌ , سَوْءَةٌ) örneklerinde olduğu gibi hemze ile tek kelimede olup vasl ile okunursa med harflerindeki mertebelerin en azı ile okunur. Kırâat imamların tamamı sadece kasr ile okumuşlardır. Ayrıca Verş kasr ile birlikte işbâ ve tasavvut vecihlerini de okumuştur. Vakıf halinde ise med, tasavvut ve kasr olmak üzere

²⁴³ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, 36; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmî*, 262.

²⁴⁴ Mekki, Riâye, 126; Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 208.

²⁴⁵ Kurtubî, *el-Muvaddih*, 70.

²⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/348.

²⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 209.

üç vecih vardır. Bunlara, (رَأَى الْعَيْنِ الْحُسَيْنِي، فَوْتَ الْمَوْتِ)، kelimelerinde olduğu gibi hemzenin bulunmadığı yerlerde Verş de dâhil olur.²⁴⁸ Muttasıl lînin uzatılması konusunda Verş'e göre tûl-tavassut-kasr şeklinde üç vecih câizdir. Diğer kırâat imamları kasr ile okumuştur. Hemze vakf nedeniyle sükûn olursa bütün imamlar ittifakla üç vecih okumuştur. Cumhûrun görüşü nedeniyle kasr hali daha evlâdır.²⁴⁹

Lînü'l-lâzım Kur'an'da Meryem ve Şûrâ surelerinin başında bulunan (حم كه يعص) heca harflerinden عَيْنُ harfinden bulunmaktadır. Harf-i lînden sonra sükûn-i lâzım bulunduğu lînü'l-lâzım olur. Bu sıfat Kur'an'da sadece harfte bulunur. Lînü'l-lâzım hususunda ihtilaf söz konusudur.

Lînü'l-âriz ise mâkabli meftûh olan vâv ya da yâdan (harf-i lîn) sonra vakf nedeniyle ortaya çıkan ârizî sükûnla oluşan lîn vecihlerine (tûl-tavassut-kasr) denir. Ârizî sükûnun hemze olup olmaması bir şeyi değiştirmez. Lâzım kısmına göre çok yaygındır. Lînü'l-âriz meddü'âriz gibi yazıda bulunmaz. Tilavet esnasında vakf nedeniyle lâzımî hareke ârizî sükûna dönüşür. Sâkin âriz, muzhir ve müdğam olmak üzere iki bölüme ayrılır. Bütün kırâat imamlarına göre burada üç vecih vardır.²⁵⁰

Misal:

الْأَيْلِ، الْبَيْتِ، الْحُسَيْنِي، وَالْخَوْفِ

Müdğam olan ise Cumhur kasr ile okur.²⁵¹

Misal:

الْأَيْلِ لِبَاسًا، لُقْضِي بِالْخَيْرِ

2.3. Tenvîn ve Sakin Nûnûn Hükümleri

Tenvîn sözlükte, nûn'lama demektir. Terim olarak, iki üstün iki esre ve iki ötre ile ifade edilen, isimlerin sonuna gelen zâid sâkin nûn'a denir.

Misal:

جَنَّاتٍ-غُفُورٌ، جَنَّاتٍ-غُفُورٌ

²⁴⁸ Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, 183-184.

²⁴⁹ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 210.

²⁵⁰ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 212.

²⁵¹ Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 212.

Tekvîn, vasıl halinde sabit, vakf halinde sâkıttır; yani, kendinden sonraki harfe bağlanırsa okunur, üzerinde durulursa okunmaz.

Misal:

مَأْكُولٍ-مَأْكُولٌ

Ancak tenvîn iki üstünlü olursa, vakıf halinde med ederek durulur; yani tenvîn elife çevrilir ve bir elif miktarı uzatılır.

Misal:

هُدًى - هُدًى، شَيْئاً - شَيْئاً، قَفُورًا - قَفُورًا

Şayet fethalı tenvîn, tâ-ite'nîs (ة) üzerinde ise, vakıf halinde buradaki tekvîn de düşer ve bu harf “ه” olarak okunur.

Misal:

رَحْمَةً - رَحْمَةً، جَنَّةً - جَنَّةً

Tenvîn, sadece isimlerin sonunda bulunur.

Nûn-i sâkine: Sâkin nûn’a yani harekesi olmayan cezimli nûn’a denir. Örnek:

أَنْعَمْتَ - مَنْعَمٌ

Sâkin nûn, her türlü kelimenin ortasında ya da sonunda bulunabilir. Tenvîn ve nûn-i sâkine, kendilerinden sonra gelen harflere göre ihfâ, izhâr, idğâm ve iklâb şekillerinden birisiyle okunur.²⁵² Klasik tecvid kitaplarında da konu bu şekilde izah edilmiştir.²⁵³

2.3.1. İhfâ

İhfâ sözlükte, “örtmek ve gizlemek” anlamlarına gelir. Tecvid ıstılahında ise “İhfâ, ihfâ harflerinden önce gelen tenvîn ya da sâkin nûn’u izhâr ile idğâm arasında, şeddeden uzak, gunnenin baki kalmasıyla okuma” şeklinde tarif edilir.²⁵⁴

²⁵² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 162-163.

²⁵³ Mekki, *er-Riâye*, 262-269.

²⁵⁴ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 305.

İhfâ'nın şartı: Tenvîn ve sâkin nûn'dan sonra onbeş ihfâ harfinden birisinin gelmesidir. Sâkin nûn ile bu harfler, aynı ya da iki ayrı kelimedede bulunabilirler. Bu on beş harf şu şekildedir:

ك، ق، ف، ظ، ط، ض، ص، ش، س، ز، ذ، د، ج، ث، ت harfleridir. Bu harflerden birer örnek verilecektir:

كُنْتُمْ	رَحْمَةً ثُمَّ	مِنْ جُوعٍ
عِنْدَ	مَنْ ذَكَرَ	أَنْزَلَ عَلَيْهِ
مِنْ سُلَيْمَانَ	إِذَا شَطَطًا	جَمَلَةً صَفَرًا
مِنْ ضَرٍّ	قَوْمٌ طَاعُونَ	مَثَلًا ظَلَّ
كُنْ فَيَكُنْ	صَالِحًا فَلَهُمْ	إِنْ كُنْتُمْ

Görülen misallerde ihfâ harfleri, Tekvîn ya da sâkin nûn'dan sonra gelmişlerdir.

Bu bahislerden şu esasları çıkarmak mümkündür:

- Tenvîn ve sakin nûn ihfâ olduğunda, ızhâr ile okunmayacaktır. Çünkü ızhârda harfin zâtı ve sıfatı olduğu gibi bâki kalır. Hâlbuki ihfâda, tenvîn ya da sakin nûn'un telaffuzu sırasında tamamen kalkması, buna karşılık ğunne sıfatının baki kalması esastır. Böyle olduğunda da nûn'un mahreci, kendi mahreci olan dilden ğunnenin mahreci olan geniz (hâşşûm)'e intikal eder. İhfânın yapılışında dilin bir fonksiyonunun olmadığı, tecvid bilginlerinin ittifakla haber verdiği bir hakikattir.
- İhfâda, idğam yoktur. Çünkü idğam, bir harfi kendinden sonra gelen harfe, zat ve sıfatıyla birlikte katmaktır. Hâlbuki ihfâda, nûn'un zatının tamamen gitmesiyle beraber, sıfat-ı lâzimesi olan ğunne sıfatı bâki kalmaktadır.
- İhfâda, ihfâ olunan sakin nûn şeddeli de okunmamalıdır. Çünkü ihfada idğam yoktur ve harfin kendisinde vâki olan bir okuyuş tarzıdır. Buna binâen, teşhid ile ihfânın beraber bulunması mümkün değildir.
- İhfâdan ğunne bâki kalmalıdır. Ğunne, sakin nûn'un sıfat-ı lazimesi olduğu için, ondan ayrılmaz. Öte yandan, sakin nûn'un kendi mahreci ile ilgisi kalmadığı için, geriye ğunnenin mahreci kalmıştır. Hatta bazı âlimler, "İhfâ olunan sakin nûn'a ğunne derler" diyerek ihfâyı ğunneden ibaret saymışlardır.

Bu sözde de mübâlağa olduğu muhakkaktır. Çünkü ihfanın sesi yalnız ğunneden ibaret olmayıp, dilin mahreçle ilgisi olmamakla birlikte ağızdan da gelmektedir.²⁵⁵

İhfâ'nın sebebi, nûn ve tenvîn ile ihfâ harflerinin, mahreç açısından orta durumda olmasıdır. Yani bunların mahreçleri, idğam edecek kadar birbirine yakın olmadığı gibi, izhâr edecek kadar birbirinden uzak da değildir. Bu sebepten bunları idğam ile de izhâr ile de okumak mümkün olmadığından; ancak ihfâ ile okunmaları gerekmektedir.²⁵⁶ Durum böyle olunca, idğam ile izhâr arasında bir hükümle okunma zarureti ortaya çıkıyor ki bu da ihfâdır. Zira ihfâda, ne izhârda olduğu gibi harfin zat ve sıfatını tamamen ibkâ etmek vardır, ne de idğamda olduğu gibi, kendinden sonraki harfe çevirmek vardır. Ancak ikisinin ortası bir okuyuşla, yani nûn'un mahreci ile ilgili kesb, onun lâzımî sıfatı olan ğunneyi bâki kılmak suretiyle olur.²⁵⁷

İhfânın bahsettiğimiz sebeplerinden yola çıkarak ihfâ, kimi zaman izhâr'a kimi zamanda idğama daha yakın olur. El-Mer'âşî, İbnü'l-Cezerî'den naklen, nûn harfine göre ihfâ harflerini üç mertebeye ayırmıştır:

1. Nûn'un mahrecine en yakın olanlar: "Tı-Dal-Te" harflerdir. İhfâ'nın âlâ derecesi: tenvîn ve sakın nûn'dan sonra "Te-Dal-Tı" harflerinin gelmesiyle olur. Bunda nûn'un ğunnesinin uzama müddeti kısadır.
2. Nûn'a çok uzak olanlar: "Kef-Kaf" harfleridir. İhfânın ednâ (en aşağı) derecesi: Tenvîn ve sakın nûn'dan sonra "Kaf-kef" harflerinin delmesiyle olur. Ğunnenin uzama müddeti bu harflerden önce uzundur.
3. Orta (vasat) durumda olanlar: diğer ihfâ harfleridir. İhfânın evsat (orta) derecesi: Tenvîn ya da sakın nûn'dan sonra diğer ihfâ harflerinin gelmesiyle olur. Buda ğunnenin zamanı, diğerlerine nazaran daha orta derecededir.²⁵⁸

İhfâyı yaparken dilin ucu ve ortası serbest kalmalı, nûn'un mahreci ile asla alakası kalmamalı ve nûn'un zatı tamamen kaybolmalı, dil üst damağa yükselip yapışmamalıdır. Alt çene tabîi hali üzere bulunmalı, ağızdan gelen hançerenin sesine,

²⁵⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 306-307.

²⁵⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 166.

²⁵⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 307.

²⁵⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 307.

genizden gelen ğunnenin sesi iştirak etmeli. İhfânın mertebesi olan bir elif miktarı kadar uzatıldıktan sonra ihfâ harfine geçilmelidir.²⁵⁹

İhfâ her yerde ince yapılır: İhfâ gizlemek demektir. Burada ihfâ edilen harf nûn harfidir. Nitekim Sibeveyh de ihfâ olunan nûn'a nûn-i hafife demiştir. Nûn da ince harflerdendir. Zira “Ğunne”, ikisi de ince harf olan mîm ve nûn harflerine mahsus lâzımî bir sıfattır; lâzımî sıfat iki türlü okunamaz. Öyle ise ihfâlar sadece ince yapılacaktır.²⁶⁰

İhfanın çeşitleri:

1. Harekenin ihfâsı: Harekenin ihfâsı, harekeyi okurken sesi zayıflatmak suretiyle olur. Şu kadar var ki, sesin zayıflamasına giden miktar, kalandan az olmalıdır. tecvid ilminde harekenin ihfâsına ihtilâs derler. لَا تَأْمَنَّا kelimesinin birinci nûn'un ihfâ edenler gibi. Bu kelieyi bütün imamlar adem-i izhârla okuma konusunda ittifak etmişlerdir. Sadece Ca'fer idğâm-ı mahz ile okumuştur.²⁶¹ Bu kelimeyi idğâmsız okuyanlar,²⁶² ilk nûnun dammesini ihfa-i hareke ile okumuşlardır. Şatibî'nin aktardığına göre bütün kırâat imamlarından rivayet edilmiştir.
2. Harfin ihfası: Bu da iki harfe mahsustur.
 - a) Sakin nûn ve ona mülhak olan tenvîn: Bunlardan sonra belli onbeş ihfâ harfinden birisi gelirse olur. Bazılarına göre bu ihfâ nûn'un mahrecine nispetle dil ihfâsı denmiştir.
 - b) Sakin mîm: Cumhura göre sakin mîm'den sonra ب harfinin gelmesiyle olur. Mîm ile bâ'nın mahreçlerine nisbetle bu ihfâyâ da ihvâ-i şefevî dudak ihfâsı denir.²⁶³

İhfânın mertebesi iki harften az, bir harften fazladır. Ortalama bir şey söylemek gerekirse, bir buçuk harf miktarı demek doğru olur. Yani ihfâ, medd-i tabiide olduğu gibi, en fazla bir elif miktarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin beyan ettiği vechile, ğuneyi hakkıyla

²⁵⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 308.

²⁶⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 165.

²⁶¹ Dimyâtî, *İthâfî Fudâlâi'l-Beşer*, 2/62

²⁶² Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, 377.

²⁶³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 309-310.

telâffuz edebilmek için, gecikme ile okunmak zaruridir. Sakin nûn ve tenvîn'in و ile ى da idğamları da med gibidir. Ancak bunda ifrat ve tefrîden kaçınmak lazımdır.²⁶⁴

İhfânın hükmü vaciptir. Çünkü tüm Kırâat İmamları, tenvîn ve sakin nûn'dan sonra gelen 15 ihfâ harfinden birisinin gelmesi halinde ihfâ yapmakta ittifak etmişlerdir. Bunlara ilaveten İmâm Ebû Ca'fer, “خ” ve “غ”ı da ihfâ harflerinden saydığı için, ona göre ihfâ harfleri 17 tanedir. Ebû Ca'fer bu iki harften önce gelen tenvîn ve sakîn nûn'u da ihfâ etmiştir.²⁶⁵ Âsım kırâatının okunduğu ülkemizde ise, malûm onbeş harften önce ihfâ yapılması, diğer iki harften önce ise ızhâr yapılması lazımdır.²⁶⁶

Sarf ve esvât âlimlerinin benimsedikleri görüşü, kırâat âlimleri de aynı görüşü benimsemişlerdir. Zira kırâatçılar ve esvât âlimlerinin çoğu bu iki harften (خ-غ) önce sakin nûn ve tenvinin ızhâr edilmesi görüşündedirler. Onlar bu görüşlerini غ ile اَيْتُغْضُونَ²⁶⁷ ayetini خ ile اَلْمُنْخَالِقِ²⁶⁸ ayeti ile desteklemektedirler.²⁶⁹

Sarf ve Esvâr âlimlerinin değerlendirmeleri ihfâ harflerini seslendirenlerin değerlendirmeleriyle birbirine mutâbık olarak gelmiştir. Nûn ve tenvîn, ihfâ ile beraber ğunnenin sıfatıyla kalırlar, âlimler, nûn ve tenvinin ihfâ yapılmasında aynı görüşü paylaşmaktadırlar.²⁷⁰

2.3.2. İzhâr

Sözlükte “ortaya çıkarmak” anlamındaki zuhur kökünden türeyen ızhâr “bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak; açıktan okumak” anlamlarına gelmektedir. Tecvid ilminde “iki harfin arasını ayırmak” anlamına gelmektedir.²⁷¹

Tenvîn ya da sakin nûn'dan sonra boğaz harflerinden Hurûf-i halk (ال حلق حروف) denilen ح, خ, غ, ع, ه, ا²⁷² altı harften birisi gelirse, tenvîn veya sakin nûn ızhâr ile

²⁶⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 310.

²⁶⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 166; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 310.

²⁶⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 310.

²⁶⁷ el-İsra, 17/51.

²⁶⁸ el-Fatır, 35/3.

²⁶⁹ Muzaffer Özli, “Kıraatçılar ve Nahivciler'e Göre Sakin Nûn ve Tekvinin Hükümler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (Ocak-Haziran 2009), 131

²⁷⁰ ed-Dimyâtî, *İthafu'l-Beşer fi'l-Kırâtı'l-Erba'at'il-Aşar*, 33; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/26.

²⁷¹ Abdurrahman Çetin, “İzhar” *DİA.*, (İstanbul: T.D.V.. Yay. 2001), 23/506.

²⁷² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 169.

okunur. Bazı eserler bu altı harfî Allah'ın isimlerinden altısının evvelinde toplanmıştır. Bu isimler الله الحيّ الخالق العدل الغني ve الهادي kelimeleridir.²⁷³

Sakin nûn ve tenvînden sonra bu harfler, aynı kelimeye ya da ayrı ayrı kelimelerde bulunabilir.

Misal:

شَاكِرٌ عَلِيمٌ - فَمَنْ حَجَّ - قَلِيلًا أَوْ لَئِكَ - فَمَنْ غَفِيَ - سَمِيعٌ عَلِيمٌ - مَنْ خَلَقَ - مُؤْمِنٌ خَيْرٌ
مَنْ غَلَّ - فَسَيُغَضُّونَ - إِنْ هُوَ - يَنْهَوْنَ

Bu misallerde ya da bunların dışındaki tenvin ya da sakin nûn'un izhâr edilmesinin hakikati, sakin nûn ya da tenvin, normal ölçüleri içinde okumak ve sonra da aralarına bir fasıla katmaksızın izhâr harflerine geçmekten ibarettir. İzhâr okunurken dikkat edilmesi gereken hususlar: Tenvîn'in ya da sakin nûn'un zatlari açıklanmalı, sükûn üzerinde lüzumundan fazla durulmamalıdır.²⁷⁴

Harfler arsında mahreç yakınlığı idğâmın, mahreç uzaklığı ise izharın sebebidir. Şu halde sakin nûn ile izhâr harflerinin mahreçleri birbirinden uzaktır. Çünkü nûn dil ucu harfidir, izhâr harfleri ise boğaz harfleridir. İşte bu mahreç uzaklığı, izhârın sebebidir. Diğer bir sebep ise tenvîn ya da sakin nûn'un kolay telaffuz edilebilen bir harf olması ve külfeti gerektirmemesine karşılık, izhâr harflerinin en zor okunan harfler olması sebebiyle, ihfâ ve idğamlarının güzel olmayışıdır.²⁷⁵

Her harfin sıfat-ı lâzıme ve arızasında asıl olan, izhârdır. Eğer izhâra engel olan şeylerden birisi gelirse, o zaman izhâr terk edilir. Çünkü geniş manasıyla izhâr, bir harfi normal hüviyetiyle okumak demektir. Bu harfin izhârına mani olan şeyler idğâm, ihfa, ıklab, hazî, nakî, teshil, imâle ve ihtilas'dır. Bu manilerin bulunmadığı yerlerde izhâr caiz, vacib oldukları yerde ise izhâr mümteni'dir.²⁷⁶

Kur'an okurken karşımıza dört çeşit izhâr çıkmaktadır:

- 1- Dil izhârı: daha önce ifade edildiği gibi, tenvîn ya da sakin nûndan sonra huruf-i halk harfleri birinin gelmesiyle yapılan izhârdır.

²⁷³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 295.

²⁷⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 295.

²⁷⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 295.

²⁷⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 296.

Dil izhârına, sakın nun'un mahrecine ispetle izhâr-ı lisani; izhâr yapmaya neden olan huruf-i halk harflerin boğaz harfî olmasından dolayı da izhâr-ı halki ya da izhâr-ı halkıyye denilmiştir.

- 2- Dudak izhârı (izhâr-ı şefevi): Mim-i sakine'den sonra “ب” harfî ve م dışında bir harfin gelmesi halinde yapılan izhârdır. Örneğin; لَكُمْ دِينُكُمْ. Dudak izhârına, sakın م'in mahrecine göre bu isim verilmiştir.²⁷⁷
- 3- İzhar-ı Kameyye: lâ-m-ı tarif (لام ال تعريف) denilen “ال” takısından sonra kemeri harflerden birisinin gelmesiyle yapılan izhârdır. Örneğin; الْجَنَّةُ ، أَلْبَدُ ، الْيَوْمُ ، الْوَاحِدُ ، الْهَلَاكُ ، الْمُؤْمِنُ ، الْكَفَّارُ ، مَرَأَلُ ، الْفَجْرُ ، الْعَفْوُ ، الْعُلَمَاءُ ، الْخَيْرُ ، الْحَمْدُ İzhar-ı kameyye'ye, lam-ı ta'rif, kamerî harfler önünde izhâr edildiği için bu isim verilmiştir.
- 4- İzhar-ı Kelime-i vahide: bir kelimeye yapılan izhârdır. İzhar-ı kelime-i vahide'ye, bir kelimeye yapılan izhâr anlamında bu isim verilmiştir. Örneğin: بُنْيَانٌ - صِنُونٌ - قِنُونٌ - أَلْدُنْيَا

İzhâr üç derecede bulunur:

- a. Âlâ (en yüksek derece): Tenvîn ya da sakın nûn'da sonra “ء” ile “ة” harflerinden biri gelirse,
- b. Vasat (orta derece): “ع” ve “ح” harfleri gelirse,
- c. Ednâ (aşağı) derece: “غ” ve “خ” harfleri gelince.²⁷⁸

İzhâr'ın hükmü; Kırâat imamları arasında izhâr harflerinden ilk dördü hakkında ittifak bulunmaktadır. Bu dört harf ع ، ه ، ح harfleri olup, bunlardan önce gelen tenvîn ya da sakın nûn izhâr edilmesi vaciptir.²⁷⁹ Bunların dışında kalan “خ-غ” harflerinde ihtilaf yaşanmıştır. Bunlardan önce gelen tenvin ya da sakın nûn'u Ebû Ca'fer ihfa ile okurken diğer tüm kırâat imamları izhâr ile okumuştur. Bundan dolayı bu iki harften önce gelen tenvin veya sakın n'un'un izhârı, caizdir. Ancak bu cevaz, kırâat imamlarının ihtilafı demek olup, Âsım kırâatının Hafz rivayeti ile okunmanın yaygın olduğu ülkemizde, bu kırâat üzere okuyanların imamlarına uyarak izhâr ile okumaları icab eder.²⁸⁰ İzhar yapılırken dikkat edilecek en önemli husus sekteye kaçılmamalıdır.

²⁷⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 170.

²⁷⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 296.

²⁷⁹ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 47.

²⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/22; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 296.

Ayrıca sakın nûn ve tenvine hareke vermekten, kalkale yapar gibi okunmaktan kaçınılmalıdır.²⁸¹

2.3.3. İdğam Mea'l-Ğunne

Tenvîn ve sakın nûn'undan sonra و - ن - م - ی harflerinden birisi gelirse, idğam mea'l-ğunne olur. Bu idğam'a, ğunneli idğam, yani gunne ile beraber yapılan idğam denir. Örneğin; وَمَنْ يَعْمَلْ - فَضْلًا مِنَ اللَّهِ - خَيْرًا يَرَهُ

İdğam mea'l-ğunne yapılmasının sebebi; sakın nûn veya tenvinin bu harflere idğam edilme sebebi, nûn ile misliyet (aynı olmaları), mîm ile vâv'da ortak sıfatlara sahip olmaları, yâ'da ise mahreç yakınlığıdır. Yine sakın nûn ve tenvin ile yâ'nın müşterek bazı sıfatlara sahip olma yönünden de aralarında yakınlık bulunur.²⁸²

Tenvin ve sakın nûn idğam mea'l-ğunne yapıldığı bu dört harf de idğamın tam ya da nakıs olması bakımından ikiye ayrılmaktadır:

- a. Ğunneli tam idğam mea'l-ğunne: Tenvin ve sakın nûn'dan sonra mîm ya da nûn harflerinden biri gelirse, ğunneli tam idğam olur. Misal;

مِنْ مَاءٍ = مِمَّاءٍ - مِنْ نُورٍ = مَنُورٍ - شَيْئٍ نُكْرٍ = شَيْئُكْرٍ

Tam idğam olması hasebiyle, yapılan idğamda müdğam olan birinci harften hiç eser kalmayacağı için, müdğamun fih olan ikinci harf şeddeli olarak okunur. Bazı kelimeler yazılışlarına uygun olarak okunur. Örnekler: مِنْ مَاءٍ = مِمَّاءٍ - مِنْ نُورٍ = مَنُورٍ

Sakin nûn, nûn ve mîm harflerine idğam edilmesinin sebebi, nûn ile misliyet, mim ile tekârub (yakınlık) alakasıdır. Bu yakınlığı meydana getiren sebep ğunne, ceahr, infitâh, istifâle ve beyniyye sıfatlarında her iki harfin müşterek olmalarıdır. Bu türlü idğamda, nûn'un nûn'a idğamı söz konusu olunca, müdğam ile müdğamün fih aynı kelimedede ya da ayrı iki kelimedede olabilir.²⁸³

- b. Ğunneli nâkıs idğam: tenvin veya sakın nûn'dan sonra “و” veya “ی” harflerinden biri gelirse, üğunneli nakıs idğam olur. Yaalnız bu idğamın

²⁸¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 170.

²⁸² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 172.

²⁸³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 298-299.

olabilmesi için, sakın nûn ile vâv ya da yâ'nın ayrı ayrı kelimelerde bulunmaları lazımdır.²⁸⁴ Mesela:

لَقَوْمٍ يُوقِتُونَ ، وَ رَعْدٌ وَ بَرْقٌ ، وَالِ مِنْ ، مَنْ يَقُولُ

Diğer nakıs idğamlarda olduğu gibi, bunun yapılışında da müdğam olan sakın nûn ya da tenvin, müdğamün fih olan vâv veya yâ da tamamen kaybolmaz. Bir taraftan sakın nûn'un ğunnesi telâffuz edilirken aynı zamanda vâv ya da yâ'nın sesi duyulur.²⁸⁵

İdğam mea'l-ğunnenin hükmü: Bütün imamlar, tenvîn ve sakın nûndan sonra mîm ya da nûn harfî geldiğinde idğam mea'l ğunne yapmışlardır. Bu bakımdan bu iki harfe “ğunneli idğam” yapmak vaciptir. Vâv ya da yâ harfine gelince, İmam Hamze'nin birinci ravisi Halef hariç, tüm imamlar ğunne ile beraber yapmışlardır. Halef ise ğunnesiz idğam olarak okumuştur. Yani Halef, vâv ve yâ'dan önce gelen sakın nûn ve tenvinin ğunne sıfatını kaldırarak, bu harflere tam idğam etmek suretiyle (şeddeli vâv ve şeddeli yâ) gibi okumuştur: مَنِيْعَمَلٍ مِنْوَالٍ gibi sakın nûnlar kalkacak ve vâv ve yâ şeddeli okunacaktır. Bu bakımdan bu iki harfte “ğunneli idğam” yapmak caizdir.²⁸⁶

Eğer sakın nûn ile vâv ya da yâ aynı kelimede bulunurlarsa, bütün kırâat imamlarının ittifakı şle izhâr olur. Kur'an'da bunun örneği dört tane olup الْقَوَانُ - أَلْدُنْيَا - قَوَانُ - الْقَوَانُ kelimeleridir. Bu kelimelerin binasında, yapılışında idğam barındırmasından dolayı meydana gelecek olan benzeyişe (iltibâs) mani olmak için izhâr yapılır. Çünkü yukarıda geçen kelimelerin aslında müdaaflık olmadığı halde, idğamdan dolayı muzâafmış gibi telaffuz edilmiş olurlar. Meselâ: قَوَانُ بَيَانُ şeklinde okunmuş oluyor ve dinleyen kimse de iki kelime arasındaki farkı ayıramaz duruma düşüyor. İşte bu iltibâsı önlemek için tüm imamlar bu kelimeleri izhâr ile okumuşlardır.²⁸⁷

Tenvin ve sakın nûn'un و ile ى harflerine idğam edilişinin sebebi, infitâh, istifâale ve cehr sıfatları bakımından mütecanis, nûn harfindeki ğunne ile bu iki harfin medleri

²⁸⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 174.

²⁸⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 299.

²⁸⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 173.

²⁸⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 300.

ya da lîn'leri arasında mütemayil olmalarıdır. İdğam mea'l-ğunne'nin zamanı, iki harften az, bir harften çoktur.²⁸⁸

Bazı surelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaa ile onu takip eden و harflerinin okunuş şekilleri:

1. يٰس وَالْقُرْآنُ الْحَكِيمِ
a. Hişâm, el-Kisâî, Ya'kûb, Halef idğam ile
b. Ebû Ame, Kunbûl, Hamza, Ebû Ca'fer izhâr ile
c. Nâfi', el-Bezzî, İbnü Zekvân, Âsım hulf (hem idğam, hem izhâr) ile okumuşlardır.
2. ن وَالْقَلَمِ
a. Hişâm, el-Kisâî, takûb, Halef idğam ile
b. Nâfi', Âsım, el-bezzî, İbnü Zekvân hulf (idğam ve izhâr) ile
c. Diğerleri, izhâr ile okurlar.

Birde eş-Şuarâ ve el-Kasas sûrelerinin başında bulunan سطم hurûf-ı mukattalarındaki sîn'in nûn'unu mîm'e idğam edip etmemekte imamlar arasında ihtilaf olmuştur:

- a. Hamza ve Ebû Ca'fer izhâr ile
- b. Diğerleri idğam ile okumuşlardır.²⁸⁹

Sonuç olarak idğam mea'l-ğunne'nin hükmüne tüm kırâat imamalarının tercihleri hesaba katarak “caizdir” denilecek olursa bu durumda med bajsinde demeddin azami ölçüsünü dört elif değil de beş elif olarak kabul etmek gerekir. Zira kırâat imamları içerisinde med ölçüsünü bu şekilde uygulayan kırâat imamlar vardır. ‘Aşerede Hamza, takr'ibde ise Verş ve Hamza beş eliflik azami ölçüyü benimsemişlerdir.²⁹⁰

2.3.4. İdğam-ı Bilâğunne

İdğam, bir harf diğer harfe katmaya denir. Ğunne, genizden gelen sese denir. İdğam-ı bilağunne; ğunnesuz idğam, günne olmadan, burundan ses getirilmeden yapılan

²⁸⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 300.

²⁸⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 300-301.

²⁹⁰ Acar, *Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri*, 69.

idğam demektir. Tenvin veya sakin nûn sonra ر , ل harflerinden birisi gelir ise idğam bilağunne olur. Misal:

خَيْرَ لَهُمْ = خَيْرَ الْهُم ١ ، وُرَّرَ حَيْمُ غُ = غُفُورٌ رَحِيمٌ ١ ، مَرَّيْهُمْ = مِنْ رَبِّهِمْ

Bu misallerde de görüldüğü gibi idğam-ı bilağunnelerde yapılan idğamlar, tam idğamdır; yani sakin nûn ve tenvin, kendilerinden sonra gelen ل ve ر harfleri içinde tamamen kaybolurlar. İdğambilağunne, iki kelime üzerinde olur. Kur'an'da bir kelime içinde yapılması gereken idğam bilağunne yoktur.²⁹¹

Tenvîn ve sakin nûn'dan sonra lâm ve râ harfleri geldiğinde Nafi, İbn-i Kesir, Ebu Amr, İbn-i Amir, Hafs, Ebu Ca'fer ve Yakub; takrib tarikine mahsus olmak üzere hulf ile hem bilağunne hemde maalğünne yaparlar. Bu okuyuş, sadece Bakara suresinin başından sonuna kadardır.²⁹²

2.3.5. İklâb

Kalb kökünden türeyen ve sözlükte “döndürmek, çevirmek, altını üstüne getirmek” anlamlarına gelen gelen iklâb, tecvid terimi olarak “bâ (ب)” harfinin önünde bulunan sakin nûn veya tenvinin idğam yapılmaksızın “mîm”e dönüşmesini ifade etmektedir. Bu durumda sakin nûn veya tenvin tam olarak mîm harfine dönüştürülerek okunur. Misal; سم يعم ب ص ير ← سم يع ب ص ير ، مم ب عد ← من ب عد gibi.²⁹³

Yukarıda verilen misaller de görüldüğü gibi tenvîn'in iklâbı (tenvîn kelimenin sonunda bulunduğu için) iki kelimede; sakin nûn'un iklâbı ise bir kelimede olabileceği gibi ayrı kelimelerde de olabilmektedir.²⁹⁴

İklâb için yapılan bu tanımlardan anlaşılacağı veçhile iklâb da iki şey yapılmaktadır:

- Tenvin ve sakin nûn'un halis bir mîm'e çevrilmesi.
- Çevrilmiş olan bu mîm (mîm-i mükabile)'in bâ'dan önce ihfâ edilmesidir. Bu durumda tenvîn veya sakin nûn'dan hiçbir eser kalmaz, zahir olan ğunne de tenvînden veya sakin nûn'dan mübeddel (çevrilmiş olan) mîm'e aittir.²⁹⁵

²⁹¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 175.

²⁹² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/23.

²⁹³ Ahmet Madazlı, “İklâb” *DİA.*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 2000), 22/27.

²⁹⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 177.

İklâb'ın sebebi, sakın nûn ve tenvin ile bâ'nın mahreçlerinin birbirine uzak olmasıdır. Diğer taraftan mîm ile bâ harfleri mahreçleri açısından ve sıfatlarının birçoğu yönüyle müşterektir. İşte bâ'ya uzak olan nûn'un ve tenvin'in, bâ'nın benzeri olan mîm'e benzetilmesine ihtiyaç duyulduğundan, sakın nûn veya tenvîn sakın mîm'e çevrilir. Sakin mîm'den sonra "bâ" harfî gelince de ihfâ-i şefevî olacağından ve okunuş bakımından bu ikisi iklab ile ihfâ-i şefevî) arasındaki benzerlikten dolayı iklâb edilmiştir.²⁹⁶ Her ne kadar benzer olsalar da aralarında bazı farklar bulunmaktadır:

- a. Tenvîn ya da sakın nûn'dan çevrilmiş mîm'in bâ'dan önce ihfâ edilmesi ve gunnesinin de gösterilmesi hususunda (iklâb'da) ihtilaf vaki olmamıştır.
- b. Sakin mîm'in bâ'dan önce gelmesi halinde ise ihtilaf edilmiştir, kırâat imamlarının çoğunluğu gunne ile beraber (mîm'in bâ'dan önce geldiğinde) ihfâ edilmesini söylemişlerse de bazıları gunnenin ihfâsıyla beraber izhâr edilmesi fikrini ileri sürmüşlerdir.²⁹⁷

Gerek iklabda olsun gerekse ihfâ-i şefevîde olan, sakın mîm'i ihfâsından maksat, sakın mîm'in zatının tamamen kaybolması, yok edilmesi demek değildir. Lakin bundan maksat, mîm'in mahreci olan dudaklara birazcık basarak onu zayıflatmak ve zatını kısmen örtmektir. Çünkü harfin kuvveti ve zatının zahûru, o harfin mahrecine kuvvetli bir şekilde basmakla olur. Mîm ve bâ harfleri, dudakların kapanmasıyla çıkar. Mîm harfî, bâ harfine nazaran dudakların daha dışından çıktığı için bâ harfinde dudaklarının uyumu daha kuvvetlidir. Mesela; أَتُبْرِكُ=أَمْبُرُكُ kelimesinde mîm harfini okurken bâ harfî dudakları sıkıca kapayarak telaffuz edilmelidir.²⁹⁸

İklâb'ın hükmü: İklâb yapmanın hükmü vaciptir. Çünkü tüm kırâat imamları bâ harfinden sonra gelen sakın nûn ve tenvini iklâb ile okumakta ittifak etmişlerdir.²⁹⁹ Başka bir ifade ile bâ'dan önce gelen sakın nûn ve tenvini, gunne ile birlikte, idğam ve şedde olmaksızın, ahfâ olunan mîm'e kalbederek okumak hususunda ittifak etmişlerdir. İklabın mikdarı ise, bir elif miktarından fazla, iki elif miktarından azdır.³⁰⁰

²⁹⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 303.

²⁹⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 178; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 303; İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/26.

²⁹⁷ İbnu'l-Cezeri, *Neşr*, 2/26.

²⁹⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 304.

²⁹⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 178.

³⁰⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 305.

2.4. İdğam

Sözlükte “örtmek, kaplamak” anlamındaki “dagm” kökünden türeyen ve “bir şeyi diğer bir şeyin içine katmak,³⁰¹ çiğnemden yutmak, burnundan konuşmak” gibi anlamlara gelen idğam “mahreç ve sıfatları aynı (misleyn) veya mahreçleri aynı, sıfatları ayrı (mütecâniseyn), veyahut mahreç ve/veya sıfatları yakın (mütekaribeyn) olan iki harften ilkinin ikinciye katarak telaffuz etmek” anlamında kullanılır. Söz konusu iki harften birincisi müdğam, ikincisine müdğamün fih denir.³⁰²

İdğam’ın sayesinde iki harfi ayrı ayrı iki defa okumak yerine, mahreçten ayrılmadan bir defada okunması sağlanmış olur. Misal; مِنْ وَالِ lafzını “mîvvel” şeklinde okumak hem daha kolay hem daha akıcıdır.³⁰³ Görüldüğü üzere sakın olan birinci harfin mahreci üzerine kuvvetli bir şekilde dayanmak ve mahrecde sesi, bir harf sesi gibi duyuluncaya kadar hapsedmektir. Yapılan idğam sebebiyle oluşan şeddeli harfin telaffuz müddeti, bir sükûnlu harfin zamanından daha uzun, iki sükûnlu harfin zamanından daha kısadır. Yalnız bu kaide gunnesiz idâğamlara mahsustur. Örneğin: خَيْرٌ لَكُمْ gibi. Çünkü gunneli idğamların zamanı, gunneden dolayı, diğerinden daha uzundur.³⁰⁴

İdğamın iki rükünü vardır:

- 1- Müdğam: İdğam edilecek olan (yani, kendisinden sonraki harfe katılacak olan), birinci sakın harfe denir.
- 2- Müdğamün fih: İdğamın, kendisinde icra edildiği (yani, sakın olan birinci harfin kendisine katıldığı) ikinci harftir.³⁰⁵

İdğamın gerçekleşmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Bir harfin, diğer bir harfe idğam edilebilmesi için şu şartlar aranır:

- 1- İdğam edilecek harfler, birbiriyle mütemasil ya da mütecanis veyahut mütekarib olmalıdır.
- 2- Müdğam ile müdğamün fih yan yana olmalı; ikisinin arasına idğama mani olacak başka bir harf girmemelidir.

³⁰¹ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-arab*, 12/203.

³⁰² Mehmet Ali Sarı, “İdğam” *DİA.*, (İstanbul: T.D.V.. Yay., 2000), 21/471; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 232.

³⁰³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 232.

³⁰⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 281.

³⁰⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 281-282; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 233.

- 3- Müdğam, sakin (idğam-ı kebir şekli hariç), müdğamın fih harekeli olmalıdır. Mesela şu kelimelerde bu şart bulunmadığı için idğam yoktur. Misal;

طَنَنْتُمْ - ضَلَّلْنَا - مَنَسَخَ

- 4- Müdğam, harfî med olmamalıdır.³⁰⁶ الَّذِي يُوسُوسُ bu örnekte yâ harfî med harfî olduğundan idğam edilmemişlerdir. Ancak وَكَانُوا عَصَوًا örneğinde ise birinci و med ve ikinci و lîn harfî olduğu halde idğam ile okunur.³⁰⁷

İdağam, müdğam’la müdğamün fih arasındaki temâsül veya tecanüs veyahut tekârüb sebebiyle yapılır. İdğam, okuyuşta kolaylık sağlar.³⁰⁸

- 1- Temâsül (ال تماثل) sebebi: Müdğamla müdğamün fih’in aynı harf olması. Mesala; عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ - فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ birinci örnekte ت, ikinci örnekte iki م harfî bulunmuştur.
- 2- Tecânüs (ال تجانس) sebebi: Müdğamla müdğamün fih’in aynı cins harf olması. Mesela; إِذْ ظَلَمُوا - وَقَالَتْ طَآءِفَةٌ birinci misalde ذ ile ظ, ikinci misalde ise iki ت ile ط harfleri mütecânis harflerdir.
- 3- Tekârüb (ال تقارب) sebebi: Müdğamla müdğamün fih’in arasında kurbiyyet (mahreclerinde ya da sıfatlarında veyahut hem mahreç hem sıfatlarında yakınlık) bulunması. Meselâ: قُلْ رَبِّ , أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ - birinci, örnekte ل ile ر, ikinci örnekte kâf ile kêf harfleri mütekâribdirlir.³⁰⁹

Bazı tecvid ve kırâat kaynaklarında mütecânis harfler, mitekârib harfler içinde mütalâa edilmiştir. Öte yandan, mütecânis ve mitekârib harflerin tariflerinin yapılmasında, ittifakın bulunmasına rağmen, bu harflerin sınıflandırılması ve adetleri hangisinin hangisinde idğam edilip edilemeyeceği konusunda bir ittifak mevcut değildir. Yapılan tariflere nazaran mütecânis olması gerken “ح, ع, ي, ش, ج” harfleri veya mütekârib olması gereken ض ve ظ harfleri kırâat imamları arasında ihtilaf konusudur.³¹⁰

Yapılış bakımından idğamlar iki kısma ayrılır:

³⁰⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 234; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 282.

³⁰⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 282.

³⁰⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 234.

³⁰⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 282-283.

³¹⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 283; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 234-235.

- 1- İdğam-ı Tâ'm (kâmil idğam): Müdğam, zat ve sıfatlarıyla birlikte, müdğamünfih'in içinde tamamen kayboluyorsa (ikisi şeddeli bir harfmiş gibi okunuyorsa), buna tam idğam denir. Misaller:

إِذْ ظَلَمُوا - إِذْ ذَهَبَ - وَدَّتْ طَائِفَةٌ

- 2- İdğam-ı nâkıs: Müdğam, zatı itibariyle müdğamün fih'in içinde kayboluyor, ancak herhangi bir sıfatıyla kendisini hissettiriyorsa, bunu da nâkıs idğam denir. Misal: بِسَطْتُ - أَحَطْتُ - مَنْ يَعْمَلُ - أَلَمْ تَخْلُقْكُمْ

İdğam yapılması gereken bir yerde yapılacak idğamın tam mı, yoksa nâkıs mı olacağını şu şekilde tespit ederiz:

- a. İdğam yapılan lafızda, müdğam kuvvetli, müdğamün fih zayıf bir harf ise ya da müdğam kalın, müdğamünfih ince bir harf ise bu nakıs idğam olur: مَنْ يَعْمَلُ misalinde nûn kuvvetli, ى ise zayıf bir harftir. Öyleyse burada nakıs idğam yapılacaktır.
- b. Müdğam zayıf, müdğamün fih kuvvetli bir harf ise veya (nûn hariç) müdğam ile müdğamün fih her ikisi de ince veya her ikisi de kalın harf olursa, bu takdirde tam idğam yapılır: وَدَّتْ طَائِفَةٌ misalinde ط harfi, إِذْ ظَلَمُوا misalinde ise ظ harfi kalın harftir. Bundan dolayı buralarda tam idğam yapılacaktır.

İdğam'ın faydası; telaffuzda kolaylıktır. Çünkü idğam sebebiyle iki harf telâffuzu yerine bir harf okunmuş oluyor. Arapların telaffuzda kolaylık elde etmek için idğamı tercih ettikleri ve idğamın zıddı olan izhârdan daha kolay gördükleri aşikârdır.³¹¹

İdağamın kısımlarına gelindiğinde ikiye ayrılmaktadır:

- 1- İdğam-ı Kebir (büyük idğam): bir idğamda müdğam ile müdğamünfih'in ikisi de harekeli olursa, idğam-ı kebir denir. Ebû Amr'ın kırâatında bulunan bu idğama, bu tür idğamın çokluğu, daha kapsamlı olması ve telaffuzdaki zorluğu sebebiyle bu isim verilmiştir.

Tecvid müellifleri, cumhuûrun kırâatine muhalif olduğu için bu konuya genel olarak yer vermemişlerdir. Cumhûrun tercihi olan idğam-ı sağiri esas almışlardır.³¹²

³¹¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 282.

³¹² Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd*, s. 144.

- 2- İdğam-ı Sağir (küçük idğam): bir idğamda müdğam sakin, müdğamünfih harekeli olursa, buna da idğam-ı sağir denir her kırâatta bulunan bu idğam şekline, icrası kolay ve diğerine nispetle Kur'an'da daha az bulunduğu için bu isim verilmiştir.³¹³ Bu idğamın çeşidinde ihtilaf vardır.³¹⁴

2.4.1. İdğamın Çeşitleri

Müdğam'la müdğamünfih'in durumuna göre idğamlar altı çeşittir. Bunlardan idğam mea'l-ğunne ve idğam bila ğunne'yi tekvin ve sakin nûn konusunda bahsetmiştik. Diğer dördüne bu başlık altında yer vereceğiz.

2.4.1.1. İdğam-ı Misleyn

Mahreçleri ve sıfatları aynı olan iki harften birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak yan yana gelirlirse, birinci harfe idğam edilmesine idğam-ı misleyn denir.³¹⁵ Bunda kırâat imamaları arasında ittifak vardır.³¹⁶ Misal:

فَمَا رِبَحْتَ تِجَارَتُهُمْ - أَنْ اضْرِبْ بَعْصَاكَ

Bu misaller de görüldüğü üzere, idğam-ı misleyn, iki kelimedede olduğu gibi bir kelimedede de olabilir. Eğer aynı kelimedede bulunursa tek harf ile yazılır. Ancak harfin tekrar ettiğini göstermek için üzerine bir “şedde” işareti konulur.³¹⁷ Yine peş peşe gelen iki kelimedede bulunursa ayrı ayrı yazılır. Misal; عَنَّفَسٍ gibi. Eğer misleyn zamir ise aynı kelimedede yazılır. Misal: يُدْرِكُكُمْ gibi.

İdğam-ı misleyn iki kısma ayrılır:

- 1- Ğunneli İdğam-ı misleyn (İdğam-ı Misleyn Mealğunne): Sakın nûn'dan sonra harekeli nûn ya da sakin mîm'den sonra harekeli mîm geldiğinde olur. Mesela; nûn için هُ وَمَنْ نُعَمِّرْهُ - وَمَنْ نُنَازِلْ gibi mîm için

³¹³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 236-237.

³¹⁴ Kastallânî, *el-Müstetâb fi't-Tecvîd*, s. 118.

³¹⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 238.

³¹⁶ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 53.

³¹⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 285.

عَلَيْهِمْ مُّؤَصَّدَةٌ - أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ gibi. Nûn ve mîm harflerinde ğunne sıfatı olduğu için, bunların idğamında, ğunnenin ortaya çıkması için diğer harflerin idğamına nazaran biraz daha fazla durulmalıdır.

- 2- Ğunnesiz idğam- misleyn (idğam-ı misleyn bilâğunne): Nûn ve mîm harflerinin dışında kalan diğer harflerin, aynı şartlar altındaki idğamlarına denir. Misal; قَدْ دَخَلُوا gibi. Bu türlü idğamda ğunne bulunmadığı için, genizden sesin gelmemesine dikkat etmek lazımdır. Bunun en güzel ölçüsü de bu türlü harfleri idğam ile okurken burnu tutmaktır. Eğer burundan ses geliyorsa ğunneli idğam oluyor demektir. Hâlbuki bu harflerin telaffuzunda ses, yalnız ağızdan çıkmalıdır.³¹⁸

İdğam-ı misleyn'in mertebesi yani tutma süresi, ğunnelilerde 1,5 harf miktarıdır. Ğunnesizlerde daha düşüktür ve şedde ölçüsüdür yani tutulmaz, şeddeli bir harf gibi okunur ve geçilir. İdğam-ı misleyn'in sebebi misliyetir. Yani müdğam ve müdğamün fih'in birbirinin misli iki harf olmasıdır.³¹⁹

İdğam misleyn'in hükmü vaciptir. Çünlû bütün kırâat âlimleri ittifak etmiştir. Yani misleyn harflerinin şartları gerçekleştiğinde, idğam edileceği konusu müttetekun aleyhtir.³²⁰

2.4.1.2. İdğam- Mütecâniseyn

Mahreçleri bir, sıfatları farklı olan iki harften birincisi sakin, ikincisi harekeli olarak yan yana gelirse, birinci harfin, ikinci harfe idğam edilmesine idğam-ı mütecâniseyn denir. Âsım Kırâatının Hafs rivayetinde, mütecânîs harfler üç grupta toplanmıştır:

- 1- “Tâ” (ط), “dâl” (د) ve “tê” (ت) harfleri: Bu üç harfin çıkış yerleri aynıdır. Ancak bazı sıfatlarıyla birbirinden ayrılırlar. Bunlar, idğamın şartlarını taşıdıkları zaman, birbirine idğam edilirler. Misal:

لَئِنْ بَسَطْتَ - وَقَالَتْ طَائِفَةٌ - مَا عَبَدْتُمْ - أَنْقَلْتُ دَعْوَا اللَّهِ

³¹⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 286.

³¹⁹ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kırâat*, 194.

³²⁰ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kırâat*, 194.

Bu örneklerdeki idğamlar tam idğamdır. Yani sakîn olan birinci harf, harekeli ikinci harfın içinde tamamen kaybolur ve şeddeli bir harf gibi okunur. Bazı kelimelerde ise nâkıs idğam yapılır; yani birinci harf, ikinci harfe katılmakla birlikte tamamen kaybolmaz, kendisini belli eder: فَطَطْتُ – فَطَطْتُمْ gibi.³²¹

2- “Zâ” (ظ), “zêl” (ذ) ve “sê” (ث) harfleridir: Mahreçleri aynı olan bu harfler de idğam şartlarını taşıdıkları zaman, kendi aralarında idğam edilirler. Misal: اذْ ظَلَمُوا يُلْهَثُ ذَٰلِكَ - اذْ ظَلَمُوا gibi. Bu misallerde tam idğam yapılır.

3- “Bâ” (ب) ve “mîm” (م) harfleri: aynı mahreçten çıkan sakîn bâ’dan sonra, harekeli bir mîm gelirse, bâ, mîm’e idğam edilir. Bunun örneği Kur’an’da sadece bir yerde geçmektedir: يَا بَنِي آدَمُ ارْكَعُوا سَجْدًا لِلَّهِ كَمَا كُنتُمْ تُوعَىٰ ³²²

Burada tam idğam yapılır. Yani şeddeli bir mîm gibi okunur ve bir buçuk harf miktarı tutulur. Sakîn bâ harfın harekeli mîm harfine idğam yapılabilmesi için, bâ’nın önce, mîm’in sonra gelmesi gerekir. Eğer mîm, sakîn olarak önce gelir, sonra da harekeli bir bâ bulunursa, bu takdirde idğam değil ihfa-i şefevi olur: اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ ³²³

2.4.1.3. İdğam-ı Mütekaribeyn

İdğam-ı mütekaribeyn, mahreç veya sıfatlarında bir yakınlık bulunan iki harfin birbirine idğamıdır. Burada mahreç yakınlığından kast olunan cüz’î mahreç yakınlığı; sıfat yakınlığından maksat ise, iki harf arasındaki ortak lâzımî sıfatların farklı lâzımî sıfatlardan fazla oluşudur.³²⁴ Bu sebeple mahreçlerinde ya da sıfatlarında birbirine yakın sakîn olmasına bakılarak kalkale yapılmaz. İdğam, kalkaleye manidir. Kur’an’da tek örneği bulunur:³²⁵ Misal: اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ

Âsım kırâatında, mütekarib harfleri iki grupta ele alınır:

1- “Lâm” (ل) ve râ “(ر)” harfleri: Bu iki harf arasında hem mahreç hem de sıfat yakınlığı vardır. Bu bakımdan sakîn lâm’dan sonra harekeli bir râ harfi gelince lâm, râ’da idğam edilir. Misal: بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ gibi. Sakîn ل ister harf-i ta’rif olsun ister olmasın kendisine mütakârib harflere idğam edilir. Harf-i ta’rif

³²¹ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 242.

³²² Hud, 11/42.

³²³ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 242.

³²⁴ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur’ân Tecvidi*, 57.

³²⁵ Murselat, 77/20; Pakdil, *Ta’lim, Tecvid ve Kiraat*, 198; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 244.

dışındaki sâkin ل harfinin ر harfine idğamında kırâat imamları ittifak etmişlerdir. Ancak بَلْ رَانَ kelimeleri arasında Nâfi ve Âsım'dan idğâm ile okudukları zikredilmiştir.³²⁶

Bunlarda tam idğam yapılır ve özel bir tutma zamanı ayrılmaz. Lâm ve râ harflerinin birbirine idğam edilebilmesi için, lâ'm'ın önce, râ'nın sonra gelmesi gerekir. Eğer önce râ, sonra da lâ'm gelirse, bu takdirde idğam yapılmaz: اِيْغُوْرَلَنْ. Bu hususta Ebû Âmr kırâati dışında hiçbir kırâtte idğam yapılmaz.³²⁷ Ebu Âmr dışındaki kırâat imamları burayı izhâr ile okumuşlardır.

İdğâm-ı mütekaribeyn konusunda ر harfinden sonra ل harfi geldiğinde, Kur'an'da örneği olsada idğam edilmezler. Örnek: اِيْغُوْرَلَنْ. Fakat şunu unutmamak lazım ki Mutaaffifin sûresi'ndeki örnekte olduğu gibi, önce ل sonra ر geldiğinde aynı kelimedde sekte olursa o zaman idğam düşer. Çünkü sekte idğâma manidir. Hükmü ise vaciptir.³²⁸

Misal: كَلَّا بَلْ رَانَ

- 2- Kâf (ق) ve kef (ك) harfleri: bu iki harf arsında da mahreç ve sıfat yönünden yakınlık vardır. Misal: اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ bu örnekteki idğam, tam ya da nâkıs olarak yapılabilir; ikisi de caizdir.³²⁹ Bu konuda kırâat imamları ittifak etmişlerdir. Ancak isti'lâ sıfatının bekâsıyla ilgili ihtilaf edilmiştir.³³⁰

2.4.1.4. İdğam-ı Şemsiyye

Lâm-ı ta'riften sonra, şemsî harflerden birisi gelirse idğam-ı şemsiyye olur. Bu durumda lam-ı ta'rif, kendisinden sonra gelen şemsî harfe idğam edilir. Şemsî harfler 14 tanedir:³³¹ ت - ث - د - ذ - ر - ز - ش - س - ض - ص - ظ - ط - ل - ن

İdğam-ı Şemsiyye iki kısma ayrılır:

- 1- İdğam- şemsiyye mea'l-gunne: Lâm-ı ta'riften sonra nûn harfi gelince olur ve bir buçuk elif miktarı tutulur: وَمِنَ النَّاسِ

³²⁶ Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid*, s. 154.

³²⁷ Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'an Tecvidi*, 58.

³²⁸ Kerim Özmen, Lokman Demir, Mustafa Bulut, Sait Bosat, *Kur'an Okuma ve Tecvid II*, (Ankara: İnönü Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, 2019), 18.

³²⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 245.

³³⁰ Mekki, *Riâye*, s. 172; Dâni, *et-Taḥdîd*, s. 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/20.

³³¹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 247; Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 202; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 292.

- 2- İdğam-ı şemsiyye bilâğunne: Lâm- ta’riften sonra, nûn’un dışındaki 13 şemsî harften birisinin gelmesiyle olur ve okunurken özel bir tutma zamanı ayrılmaz. الشَّمْسُ

İdğam-ı şemsiyyede yapılan idğam, tam idğamdır. Bu bakımdan lâm-ı tarif, kendisinden sonra gelen şemsi harfin içinde tamamen kaybolur ve şemsî harf, şeddeli bir harfmış gibi okunur.³³²

Bazı isim ve fiillerin başında bulunan elif ve lâmlar (ال), lâm-ı ta’rif olmayıp kelimenin aslından olduğu için idğam-ı şemsiyye hükmüne girmez. Yani Harf-i ta’rif olmayan, kelimenin aslından olan Lâm’dan sonra şemsi harflerden biri gelecek olursa, idğâm yapılmaz: قُلْ نَعَمْ - بَلْ سَوَّلْتُ - بَلْ رُيِّنَ - هَلْ تُؤْتِي - هَلْ تَعْلَمُ - وَالتَّقَاتُ - فَالْتَقَمُ

2.5. Lâm- Ta’rif

Lâm-ı ta’rif: İsimlerin başında gelen ve belirsiz kelimeyi belli yapan, hemze ve lâm’dan oluşan (ال) bir takıdır. Başındaki hemze, hemze-i vasl’dır, iki kelime arasında okunmaz. رَبِّ الْعَالَمِينَ; bu bakımdan asıl olan lâm’dır. (ال) takısındaki lâm, kendisinden sonra gelen harflere göre ya idğam ile ya da izhâr edilmek suretiyle okunur. Bu açıdan Lâm-ı ta’rif ikiye ayrılır; İdğam-ı Şemsiyye ve İzhâr-ı Kameriyye.³³³

İdğam-ı Şemsiyye konusunu idğam konusunda inceledik. Bu yüzden tekrar etmeye gerek görülmemiştir. İzhâr-ı Kameriyye ise şemsî harflerin dışında kalan kamerî harflerin (ال) takısından sonra gelmesiyle gerçekleşir.

2.5.1. İzhâr-ı Kameriyye

Harf-i ta’rif denilen (ال) taksından sonra “kamerî harfler”den biri gelecek olursa, harf-i ta’rifin lâm-ı izhâr ile okunur. İzhâr-i kameriyye’nin hükmü vaciptir. Adı geçen harfler şunlardır: ا - ب - ج - ح - خ - ع - غ - ف - ق - ك - م - و - ه - ي

Misaller: الْكِتَابُ - الْفَتْحُ - الْغُفُورُ - الْعَزِيزُ - الْخَبِيرُ - الْحَمْدُ - الْجِبَالُ - الْبَيْعُ - وَالْأَرْضُ

İsim ve fiillerden oluşan bazı kelimeler vardır ki, bunlardan da lâm açık bir şekilde okunduğu halde, hüküm olarak bunlara izhâr-ı kameriyye denilmez. Çünkü

³³² Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 248.

³³³ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 246.

lâm'lar, kelimenin aslındandır.³³⁴ Misal: الْزَمَهُمْ - وَاحِدٌ - الْوَانِكُمْ - فَأَلْهَمَهَا - الْفَيْن - أَلْهَيْكُمْ. Bu kelimelerde izhâri kameriye yoktur ve bu kelimelerin başında bulunan elif harfi hemze-i katıdır. Dolayısıyla her halükârda okunacak demektir. Hâlbuki izhar-i karmeriyyelerde başta bulunan “el”(ال) takısı'nın elif'i vasıl halinde telaffuzdan düşmektedir.

2.6. Kalkale

Kalkale, lügat olarak “kımıldatmak, ırgalmak, sarsmak, depretmek, bağırarak seslenmek” anlamlarına gelir. Tecvid terimi olarak eskii kaynaklarda, “kuvvetli bir ses duyulana kadar mahrecin kımıldatılması, kıpırdatılması, kuvvetli vurup açılması” şeklinde tarif edilmektedir.³³⁵

Başka bir deyişle: “Kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin kımıldanmasına denir.” Ebû Şâme'nin (ö. 665/1266) “er-Riâye”den nakline göre, mahrecin sıkışmasından sonra, orada meydana gelen zâid sese derler. Mahrecde harf bu sıkışma ile meydana gelir.³³⁶

Kalkale harfleri: ط - ب - ج - د harfleridir. Bu harfler kelimenin ortasında ya da sonunda olup cezimli ya da vakıftan dolayı sakın olduğu zaman kalkale sıfatını taşır. Harekeli oldukları zaman kalkale yapılmazlar, normal sesleriyle okunurlar. Kalkale, sıfat-ı lâzımlardan olmazsa olmaz bir sıfat olduğu için kalkalenin terkinde harf silindiği, harfin sesi duyulmadığı için harf okunmamış sayılır ve bu tarz okuyuş lahn-ı celî olur. Misal: لَمْ يَلِدْ - وَلَمْ يُولَدْ - فَيَقْتُلُونَ - رَبُّوهُ - النَّاقَةُ - قَدْ أَفْ - مُحِيطٌ

Kalkale harfleri cezimli ya da sakın oldukları zaman, mahreçlerine süratle ve şiddetle vurup çekilir, açılır; harfin kuvvetlice bir sükûn sesi çıkarması ve duyulması sağlanır. Fem-i muhsinden duyularak ve görülerek alınması, öğrenilip uygulanması en güzelidir.³³⁷ Kalkale harflerinde cerh ve şiddet sıfatları icmâ etmiştir. Bundan dolayı bu harflerin sükûn ile okunuşlarında, ses ve nefes tamamen kapanır. Zira şiddet sesin tamamen hapsedilmesini, cehr de nefesin kapanmasını icâb ettirir. Bu harflerin sakın olarak okunduğu zaman sesleri tamamen kapanır ve zatlari orta çıkmamaktadır. Bu harflerin zatlari ortaya çıkarmak içi mahreçlerinde hapsolan sesin kuvvetle ortaya

³³⁴ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 249-250.

³³⁵ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 207; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 189.

³³⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 210-211.

³³⁷ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 207.

çıkması için kalkale yapılmalıdır. İşte edâ ehli katında meydana gelen bu zâid sese kalkale tabir olunur.³³⁸

Kalkale yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar şöyledir:

- 1- Kalkale harfinin sükûnu kırıdatılıp çatlatılırken, bir önceki harfin harekesine doğru çatlatmalıdır. Bir önceki harf fetha ise, kalkale fethaya doğru çatlatılmalı, ağız açılmalıdır. Misal: سُبْحَانَكَ - اِبْرَاهِيمُ - الْاَبْرَارِ

Bununla birlikte, Arapça kaynaklarda farklı görüşler de bulunmaktadır. Meselâ bazıları, mâkabli (kalkale harfinin öncesindeki harf) ne olursa olsun, kalkalenin sesi fethaya meyleder derler. Bazılarına göre ise kalkale sesi, mâbadindeki (kendisinden sonraki) harfin harekesine meyleder, derler. Türkçe tecvid kaynaklarının da içinde bulunduğu bazı kaynaklarda bizim daha önce zikrettiğimiz gibi geçmektedir.

- 2- Kalkale harfinin sükûn kırırtısının sesini sürdürüp, hareke kalkalesine çevirmemelidir. Süratli ve şiddetli olmalıdır.
- 3- Kalkale harfi şeddesiz olduğunda, kalkalesini icra ederken, harfin sükûnu üzerinde oyalanıp, şeddeli harf kalkalesine çevirmemelidir.
- 4- Kalkaleyi yaparken, hemze mahrecine vurgu yapıp, kalkale harfinden sonra sakın bir hemze sesi çıkarılmamalıdır.
- 5- Kalkalede ifrat yapıp, kalkale harfini anormal şekilde çatlatılmamalıdır. Etrafımızdakilerin duyacağı kadar çatlatılmalıdır. İfrat ve tefrit yapılmamalıdır.³³⁹

Derece bakımından kalkale iki kısımda incelenmektedir:

- 1- Kalkale-i Suğrâ: Küçük kalkale anlamına gelmektedir. Kalkale harfinin kelimenin ortasında ya da kelamın ortasında olup sakın olmasına denir. Misal: لَمْ يَلِدْ - وَلَمْ يَخْلُقْنَا
- 2- Kalkale-i Kübrâ: Büyük kalkale anlamına gelir. Kalkale harflerinden birisi, kelimenin sonunda bulunup sakın olursa, kalkale-i kübrâ olur. Misal: وَلَمْ يُولَدْ - اَحَدٌ

³³⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 211.

³³⁹ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 208.

Kalkale-i kübrâ, kalkale-i suğrâ'ya göre daha kuvvetlidir. Dolasıyla onun kalkalesini daha canlı ve kuvvetli yapılmalıdır. Bazıları, kalkalenin kısımlarına üçüncü bir kısım daha ilave ederler. O da kalkale harfi şeddeli olup üzerinde vakfedilip sakin kılındığında oluşan kalkaledir ki, bu diğer ikisinden daha büyük ve daha kuvvetlidir denir.³⁴⁰ Misal: الْحَقُّ

Kalkale şöyle yapılır: kalkale harflerinin mahreçlerine kuvvetlice basılır ve birden mahceden ayrılır. İşte mahrecin hareket etmesi sırasında mahrecden bir ses çıkar. Bu ses sakin olan kalkale harfinin makablindeki harfin harekesine uygun bir şekilde edâ edilir. Kalkalede, kendisinden önceki harfin harekesine benzemesi cihetiyle, yüksek kuvvetli bir sesle, mübâlağalı bir cehr ile yerine gelir. Kalkalede, kendisinden önceki harfin harekesine benzemesi cihetiyle, yüksek kuvvetli bir sesle, başkası duyuncaya kadar, okumak vacibdir. Çünkü kalkale, ancak mübâlağalı bir cehr ile yerine gelir. Yalnız kendisine duyuracak kadar hafif sesle kalkale yapan kimse, onu yapmamış ve terk etmiş demektir. Çünkü cehrin edası başkasına duyurmaktır. Sadece kendisi duyacak kadar hafif sesle kalkale yapan kimse, onu yapmamış ve terk etmiş demektir. Tabiatıyla da bu hatadır.³⁴¹ Kalkele üzerine tüm kırâat imamları ittifak etmişlerdir. Bundan dolayı vaciptir.³⁴²

2.7. İmâle

İmâle, sözlükte “meylettirmek, eğmek, bükme” anlamalarına gelmektedir. Kırâat ve tecvid ilimlerindeki terim anlamı ise tefha harekeyi kesreye meylettirmek, elif harfini ise yâ harfine doğru eğmektir.³⁴³ İmâle'nin aynı zamanda “yatırmak, döşemek, düşürmek” malarına da bulunmaktadır.³⁴⁴

Suyûti, el-İtkân adlı eserinde: “fetha ve imâle Kur'an'ın kendi lügatlarıyla nazil olduğu Arab'ın konuşmalarının dilinde yaygın iki meşhur lügattır. Feth, Hicaz'lıların, İmâle ise Temim, Esed ve Kays kabilelerinden meydana gelen ehl-i necîd'in genel lügatidir.” Peygamberimiz (s.a.s.): “Kur'an'ı Arapların lahniyle okuyun”³⁴⁵

³⁴⁰ Pakdil, *Ta'lim, Tecvid ve Kıraat*, 209.

³⁴¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 211.

³⁴² Abdurrahim Dursun, *Kıraat İlminde Uygulama Sorunları ve Yaygın Hatalar*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Yüksek Lisans tezi, 2016), 112.

³⁴³ Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimler Sözlüğü*, (Konya: Hacı Veyiszâde Yay., 2018), 52.

³⁴⁴ Suyûti, *el-İtkân*, 1/256.

³⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2/89.

buyurmuştur. Ali b. Mâbed be Naîm de; “Kur’an’ı Arapların nameleriyle ve sesleriyle okuyun, Yahudilerin Hristiyanların okuduğu gibi okumaktan sakının”³⁴⁶ demiştir. Ebû Amr ed-Dânî de konuyla ilgili şunları söylemiştir: “Şüphesiz ki imâle, yeni harften biridir (huruf-i sab’a), Arapların namelerinden ve seslerinden biridir. Çünkü o nameleri, sesleri, düşünce ve kültürleri hakkında okuyuşları itibariyle bilgiler edindik. Öyleyse, sahih olan bu hadisler ışığında tefhim gibi, imale uygulanan bir okuyuşun da sahih ve doğru bir okuyuş açıktır.”³⁴⁷

Kırâat imamları Kur’an-ı Kerim’de birçok kelimede imâle yapmışlardır. İmâle yaptıkları kelimelerin bazılarında ittifak etmişlerdir. Kırâat imamlarından Nâfî (onun ravilerinden Verş tariki), Ebû Amr, Hamza, Kisaî ve Halef’in kırâatlarında imâle yaygın olarak bulunmaktadır. İbn Âmir, İbn Kesir ve Âsım (râvîlerinden Hafs tarikiyle) ise imâle’yi nâdir olarak uygulamışlardır.³⁴⁸ Dûrî’nin kırâat imamlarından Ebû amr ve Kisaî’den rivayetlerde ittifak ettiği yerler şunlardır:

- a) اُنْصَارِهِمْ³⁴⁹ – اَلنَّارِ³⁵⁰ örneklerinde olduğu gibi kendisinden sonra mecrur “ر” harfi bulunan her elifi imâle ederler.³⁵¹
- b) نَصَارَى³⁵² – نَصْرَى³⁵³ – نَصْرَى³⁵⁴ – نَصْرَى³⁵⁵ kelimeleri ve benzer kelimelerde “ر” harfinden sonra gelen “ي” harfinden dönüşmüş olan her elifi imâle ile okurlar.³⁵⁶

ed-Dânî’nin “عسي” kelimesini örnek göstererek verdiği rivayetinde Ebû Âmr ve Hasan-ı basri farklı iki türde örnek gösterilen imâlenin hangisinin daha efdal oluşunu

³⁴⁶ Muhammed Abdü’r-Raûf el-Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, (Beyrut: Y.y., 1391/1972), 2/83-84.

³⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/178, 255-256.

³⁴⁸ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında*, 110.

³⁴⁹ el-Bakara, 2/7.

³⁵⁰ el-Buruc, 85/5.

³⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. El-abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâ’ât*, (Thk: Şevki Dayf), (Kahire: Dârü’l-Me’arif, 1972), 143; Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbü’rî İbn Mihrân, *el-Gâye fi’l-kırâ’âtî’l-’aşr*, (Thk: Muhammed Gıyâs el-Canbâz), (Riyad: Dâru’ş-şevaf, 1990), 160; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 321; Bennâ, *İthâf*, 113.

³⁵² el-Bakara, 2/113, 120.

³⁵³ Âl-i İmrân, 3/162; el-Enfâl, 8/10.

³⁵⁴ el-En’am, 6/69, 90; Hûd, 11/114.

³⁵⁵ el-Mâide, 5/80, 83; el-En’am, 6/67, 93; el-Enfâl, 8/50.

³⁵⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, 144; Dâni, *Câmi’u’l-beyân*, 314; Bennâ, *İthâf*, 108.

konusunda ittifak sağlayamamışlar ve mâkul beyne diye isimlendirdikleri beyne beyne'yi seçmişlerdir.³⁵⁷

Safvan b. A'sal'ın rivayetinde, Hz. Muhammed (s.a.s.) Meryem suresini okuduğu sırada (يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ) kelimesine geldiğinde burayı kendisinden işitmiş ve “Ey nebî bu okuduğunuz lehçe Kureyş lehçesi değil neden bu lehçeyi okuyorsun? Şeklinde sorusuna onlar bizim akrabalarımız olan dayılarımız olan Benî Saîd'in lehçesidir” diyerek karşılık vermiştir.³⁵⁸

2.8. İşmâm

Sözlükte, “bir şeyi koklatmak anlamına gelen işmâm, sükûndan sonra, damme (ötre) harekeye işaret etmek üzere dudakların öne doğru toplanmasını ifade eder.³⁵⁹ İshmâm uygulamasını dört başlıkta incelemek mümkündür:

- a) Vâkîf halinde, kelimenin damme harekesine işaret ederek dudakları öne doğru toplanmasıyla yapılan işmâm “نَسْتَعِينُ” gibi sonu zammeli kelimelerde yapılmaktadır.
- b) Harekenin diğer harekeyle karıştırılmasıyla yapılan işmâm سَيِّئٌ ve جِيلٌ kelimelerinde olduğu gibi.
- c) Harfin diğer harfe kısmen dönüştürülmesiyle yapılan işmâm'dır. Bu işmâmın örneği: صِرَاطٌ ve اِصْنَقٌ kelimeleridir.³⁶⁰
- d) Sükûn ile hareke arasında, harekeyi gizlemek suretiyle yapılan işmâm, لَا تَأْمَنَّا kelimesi gibi.³⁶¹

Dûrî'nin işmam konusunda rivayetine göre, Ebû Ca'fer dışında kırâat imamları Yûsuf Sûresi on birinci âyette geçen لَا تَأْمَنَّا kelimesini işmam ile okumuşlardır.³⁶² Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin ravisi olduğundan bu kelimeyi ittifakla okumuştur.³⁶³

³⁵⁷ Çağır, *Basra İmamlarının Kıraatleri ve Huccetleri*, 96.

³⁵⁸ Sehavi, *Cemalu'l-Kurra*, 2/498.

³⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/138.

³⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 73.

³⁶¹ Bennâ, *İthâf*, 329; Detaylı bilgi için bk. Ayrıca bakınız. Taşpınar, *Tefsirde Kıraat Olgusu*, 126.

³⁶² Bennâ, *İthâf*, 329.

³⁶³ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 72.

SONUÇ

Yapılan araştırma neticesinde, Kur'an-ı Kerim'in kırâati ve tilavetine dair kaidelerin ilk dönemlerde kırâat ilmini içeren eserlerde yer verilirken, sonraları tecvid ilminin gelişmesi ve müstakilleşmesi ile tecvid kitaplarında da yer almıştır. Ancak tecvid eserleri pratik ihtiyaçlara cevap verir şekilde tasarlanmıştır. Her iki ilimde Kur'an kırâati konusunda önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda “Kırâat İmamlarının İttifak Ettikleri Bazı Tecvid Kaideleri” çalışması ortaya çıkmıştır.

Kur'an'ın kırâat ve tilaveti hususunda en önemli hususların başında kırâat imamları gelmektedir. Onların kırâatleri üzerinde ittifak ettikleri bazı tecvid kaidelerini örneklerle açıklayarak hangi hususlarda ittifaklarının olduklarını tespit ettik. Tabi yapılan araştırmalar neticesinde ittifak edilen tecvid kaidelerin büyük bir kısmında cumhura göre ittifakın bulunduğu gibi bazılarında ise birkaç kırâat imamının ittifakı söz konusudur.

Klasik tecvid eserlerinde tecvid üzerine, kurraların üzerinde ittifak ettikleri tilavet biçimlerini ve kurallarını toplu bir ilim olarak değerlendirilebilir.

İstiâze, besmele, harflerin mahreçleri ve sıfatları, med; medd-i tabî, medd-i Munfasıl, Medd-i Muttasıl, medd-i ârız, medd-i لازم, medd-i lin, tenvin ve sakin nûn hükümlerinden; ihfâ, izhâr, idağam mea'l-ğunne, idğam-ı bilâğunne iklâb, İdağm; idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecaniseyn, idğam-ı mütekaribeyn, idğam-ı şemsiyye, ızhâr-ı kameriyye, kalkale, imâle ve işmâm kaidelerinde cumhur ittifak etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Acar, Abdullah Refik, *Kırâat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Bolu: Bolu Abant Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Şubat, 2021.
- Alnaffar, Reem T. M., *Kırâat İlminde Hemze Konusu*, Adana: Çukurova Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Altıkulaç, Tayyar, “Bezzî”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1992.
- Altıkulaç, Tayyar, “Dûrî”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1994.
- Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Amr b. Ala”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1994.
- Altıkulaç, Tayyar, “Ebû Bekir b. Ayyâş”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1994.
- Altıkulaç, Tayyar, “Ebû'l-Hâris”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1994.
- Altıkulaç, Tayyar, “Halef b. Hişâm”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1997.
- Altıkulaç, Tayyar, “Hafs b. Süleyman”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1997.
- Altıkulaç, Tayyar, “Hallâd b. Hâlid”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1997.
- Altıkulaç, Tayyar, “Hişâm b. Ammâr”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1998.
- Altıkulaç, Tayyar, “İbn Kesîr”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1999.
- Altıkulaç, Tayyar, “İbn Zekvân”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1999.
- Altıkulaç, Tayyar, “İdrîs b. Abdülkerim”, *DİA*, İstanbul: TDV., 2000.
- Altıkulaç, Tayyar, “Kâlûn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay. 2001.
- Altıkulaç, Tayyar, “Kunbül”, *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 2002.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfû fuzalâ'i- 'lbeşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Birişik, Abdülhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yay., 2014.

- Buhâr'i, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Thk. Muhibbuddîn el-Hatîb ve Ark., Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1979.
- Bulut, Mustafa, Kerim Özmen, Lokman Bedir, *Kur'an Okuma ve Tecvid –I*, Malatya: İnönü Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, İlitam Ders Kitapları, 2018.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-beyan*, Beyrut: Daru'l-Fikr, Trs.
- Cansız, Ahmet, *Sahih Kırâat İsnad Edilen Sahabe Rivayetlerinin Kırâat İlmindeki Yeri*, Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2018.
- Çağıl, Necdet, *Basra İmamlarının Kırâatleri ve Huccetleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1995.
- Çetin, Abdurrahman, “İzhar” *DİA*, İstanbul: TDV. Yay. 2001.
- Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kırâatler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kırâati*, İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997.
- Çollak, Fatih, “Revm”, *DİA*, İstanbul: TDV., Yay. 2008.
- Dânî, Ebû Amr, Osman b. Sâid, *Kitabü't-Teyisir fî'l-Kırâati's-Seb'*, İstanbul: Tatbaatu'l-Devle, 1930.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra*, thk. Mehmet Kemal Atik, Ankara: 1999.
- Debreli, Abdülkerim Efendi, *Tecvîdü Mîzânü'l-Hurûf*, Asitâne: Trs., 12.
- Demirci, Muhsin, “İstiâze,” *DİA*, Ankara: TDV. Yay., 2002.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay., Ekim-2015.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Banna, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fî'l-Kırâati'l-Erbeatel-Aşer*, Thk. Enes Mahrâh, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Durmuş, İsmail, “Harf” *DİA*, İstanbul: TDV. Yay., 1997.

- Dursun, Abdurrahim, *Kırâat İlminde Uygulama Sorunları ve Yaygın Hatalar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim dalı, Yüksek Lisans tezi, 2016.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail el-Makdisi. *el-Mürşidü'l-Veciz ilâ Ulûmin Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Aziz*, (nşr. Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1986.
- Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kırâat İlmi Terimler Sözlüğü*, Konya: Hacı Veyiszâde Yay., 2018.
- Fikrî, Ahmed İhâb, *Takrîbü't-Tayyibe*, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2006.
- el-Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (817 h.), *Basâiru Zevi't-temyiz*, tahk.: Muhammed Alî Neccâr, Kâhire, c. 2.
- Gülle, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, İstanbul: Huzur Yay., 2005.
- Haffar, Ahmad, *Kırâat Farklılıklarından Dolayı Ortaya Çıkan Fıkhî Görüşler*, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018.
- el-Herevî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî, *el-Minahu'l-Fikriyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Tahk. Üsâme Ataya, Dimeşk: Daru'l-Gavsani li'd-dîrasati'l-Kur'aniyye, 2012.
- Husarî, Mahmud Halil, *Ahkâmü'l-Kırâti'l-Kur'âni'l-Kerim*, Thk. Muhammed Talhâ Bilâl, Beyrut: Y.y., 1999.
- İbn Kesir, İmadü'd-Din Ebû'l-Feda İsmail b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1969.
- İbn Mihrân, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Gâye fî'l-kırâ'âti'l-aşr*, (Thk: Muhammed Gıyâs el-Canbâz), Riyad: Dâru's-şevaf, 1990.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. El-abbâs, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-kırâ'ât*, (Thk: Şevki Dayf), Kahire: Dârü'l-Me'arif, 1972.
- İbn-i Ali, Nebîl b. Abdi'l-Hamîd, *el-Câmiu'l-Kebîr fî İlmi't-Tecvîd*, Kâhire: 2005.

- İbn-i Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Trs..
- İbn-i Manzûr, Zebidi, Murtaza el-Huseyni, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Küveyt: 1965.
- İbnü'l-Baziş, *Kitâbü'l-İknâ'*, 1/149; Ebu'l-Ferh, *Seyyid Lâşin, Kırâati's-Seb'*, Medine: 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Beyrut: Dâr el-Gavsânî li'ddirâsâti'l-Kur'âniyye, 2018.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Ğâyetu'n-Nihâye*, Yrs.: Mektebetü İbn Teymîyye, h. 1351.
- İbnü'l Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mükriin ve Mürşidü'tâlibîn*, Thk. Nasır Muhammedi Muhammed Cad, Riyad: Darü'l-Meyman, 2012.
- el-Kâdî, Abdulfettah b. Abdulğani. *el-Budûru'z-zâhirati fi'l-kırâati'l-aşri'lmütevâtirati*. İstanbul: Daru'l-Ğavsânî, 2018.
- Karaçam, İsmail, *Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2013.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kırâati*, İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay., 1995.
- Karakılıç, Ali Celaleddin, *Tecvîd İlmi Kur'an-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, İstanbul: Kalkan Matbaa, 2011.
- Kaya, Ahmet, *Tashih-i Huruf-Hizmetiçi ve Hizmete Hazırlık Eğitim Kursları Kur'an-ı Kerim Ders Notları*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Kaya, Remzi, "Kur'an'da İstiâze (Sığınma)," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 10/1 (2001), 98-99.

- Kırkız, Mustafa, “Arap Dilinde Masta ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1, Elâzığ, 2010, ss. 215-220.
- Koyuncu, Recep, *Kırâat İlmi ve Takrîb Usulü*, İstanbul: Enes basın Yayın ve Matbacılık, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: 2006.
- Madazlı, Ahmet, “İklâb” *DİA.*, (İstanbul: TDV. Yay., 2000), 22/27.
- Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlb el-Kaysî, *er-Riâye li tecvidi'l-Kırâat*, Thk. Ahmet Hasan Ferhat, Amman: Y.y., 1996.
- Menteşeli, Selim, *Kur'ân elfâzında takrîb Usûlü (Aşere-i Kübra)*, İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rû), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muhammed Emin Efendi, b. Abdillâh b. Muhammed Salih, *Umdetü'l-Hullân fî İdâh-i Zübdeti'l-İrfân*, İstanbul: 1853.
- el-Münâvî, Muhammed Abdü'r-Raûf, *Feyzü'l-Kadîr*, Beyrut: Y.y., 1391/1972.
- Önder, Mustafa Kemal, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, temel İslam Bilimleri anabilim Dalı, 2020.
- Özli, Muzaffer, “Kırâatçılar ve Nahivciler'e Göre Sakin Nûn ve Tekvinin Hükümler”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 9, sayı 1, Ocak-Haziran 2009, 131-133.
- Öztoprak, M. Sirâceddin, *Kur'ân Kırâati*, İstanbul: Beyân Yayınları, 2005.
- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvid ve Kırâat*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2020.
- Pâlûvî, Abdulfettâh. Zübdetü'l-'irfân. İstanbul: Asitane Yayınları, ts.

- Râğıb el-İsfahânî, Eb'ul Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'-Kalem, 1412/1992.
- Razi, Fahrüddîn b. Allâme Ziyâüddin Ömer, *Tefsîrû'l-Fahr er-Râzî*, Beyrut: 1981.
- Rûmî, Muhammed Emin b. Abdullah, *Umdetü'l-Hallan fî idahi Zübdeti'l-İrfan (li'l-Palevi)*, İstanbul: Trs.
- Sarı, Mehmet Ali, "İdgam" *DİA.*, İstanbul: TDV. Yay., 2000.
- Sarı, Mehmet Ali, "Med" *DİA.*, Ankara: TDV., Yay., 2002.
- Saylan, Nesrişah, *Kırâat açısından Begavi Tefsiri*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- es-Sehavî, Alemü'd-din, *Cemalü'l-kurra ve kemalü'l-ikra*, thk. Mervan el-Atıyye ve Muhsin Harâbe Beyrut: Daru'l-Me'mun Li't-Tûras, 1997.
- Sicistânî, Ebû Bekir Abdullah b. Ebi Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, Kahire: 1936.
- Subhi es-Sâlih, *Kur'an İlimleri*, Trc.: M. Said Şimşek, İstanbul: Kitap Dünyası Yay. 2. Baskı, Kasım 2008.
- es-Suyuti, İmam Celaluddin, "el-İtkan fî Ulûmi'l-Kuran" *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Ter. Sakıp Yıldız, Hüseyin A. Çelik, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Şen, Mustafa, "Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni bir Bakış Denemesi" *EKEV Akademi Dergisi*, sayı 63, 2015, 217.
- Şen, Ziya, "İstiâze ve Besmele," *Diyanet İlmi Dergi* Sayı: 10/1 (2004), 92.
- Taberi, Muhammed b. Cerir, *el-Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Beyrut: Dar-ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2018.
- Tetik, Necati, *Kırâat İlminin Ta'limi*, İstanbul: İşaret Yay., 1990.
- Topaloğlu, Bekir, "Tevbe Sûresi," *DİA.*, Ankara: TDV Yay., 2002.

- Tuğral, Rahim, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvidi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yay., 2009
- Turan, Abdulhalim, *Kırâat İlminde Yedi Harf Lehçe İlişkisi*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yay., 2005.
- Yüksel, Ali Osman, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ahmed, *Ma'rîfetü'l- Kurrâ'il-Kibâr ale't- Tabakâti ve'la'sâr*, tah. Tayyar Altıkulaç, İstanbul: İSAM Yay., 1995.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ'*, tkh: Şuayb Arnavut, Beyrut: el-Müessesetü'r-Risâle, 1413/1981.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâc'ul-Arus min Cevahiri'l-Kâmûs*, Kuveyt, 1982.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed İbn Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1391/1972.